Humaniora

DISSERTATIONES
HISTORIAE
UNIVERSITATIS
TARTUENSIS
32

KRISTI KUKK

Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

32

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS
32

KRISTI KUKK

Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani

TARTU ÜLIKOOL
KIRJASTUS
1632

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti.

Väitekiri on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 10. septembril 2013. a.

Juhendajad: professor Mati Laur, professor Karsten Brüggemann (Tallinna Ülikool)

Oponent: Dr. Jörg Hackmann (University of Szczecin)

Doktoritöö kaitsmine toimub 15. novembril 2013. aastal kell 16.15 Tartu Ülikooli senati saalis, Ülikooli 18–204, Tartu.

Autoriõigus: Kristi Kukk, 2013

ISSN 1406–443X
ISBN 978–9949–32–396–8 (trükis)
ISBN 978–9949–32–397–5 (pdf)

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

SISSEJUHATUS 7
Probleemipüstitus 7
Uurimisainese piiritlemine 8
Ajalised piirid 8
Rahvuste valik 10
Tekstide valik 13
Metoodika 18
Senised uuringud 22
Teoreetiline raamistik 26
Rahvuslus 26
Ajaloomälu ja narratiiv 28

1. RAHVUSLIKE AJALOOKÄSITLUSTE GENEES 19. SAJANDIST KUNI TEISE MAAILMASÕJANI 33
1.1. Rahvuslikud historiograafiad 33
1.1.1. Rahvusromantiline periood 34
1.1.2. Sajandivahetus 35
1.1.3. Omariiklusperiood 35
1.2. Narrativiseerimine 36
1.3. Ilmalikustumine 42
1.3.1. Paganlus ajaloos 43
1.3.2. Soome 48
1.3.3. Leedu 49
1.4. Emantsipeerumine 51
1.5. Militariseerumine 59
1.6. Fookuse muutus 64
1.7. Ajalookirjutuse rahvuslikud eesmärgid 68
1.7.1. Väikerahvuslik ajalugu 69
1.7.2. Ajalugu ja teadus 72
1.7.3. Rahvusromantism ja romantism 78
1.7.4. Rahvuslus omariiklusperioodil 79
1.8. Järeldused 83

2. AJALOOKÄSITLUSTE METANARRATIIVID 86
2.1. Päritolu narratiiv 88
2.1.1. Leedu – inspireeriv minevik 90
2.1.2. Norra ajaloo koolkond – algkodu kui rahvuslik probleem 91
2.1.3. Soome ja Eesti – päritolu ja rass 92
2.1.4. Nooremad vennad 93
2.2. Kuldne ajastu 95
2.2.1. Valikud 95
2.2.2. Eeskujud 103
2.2.3. Probleemid 106

2.2.4. „Ebatäiuslik mälu”? ... 109
2.3. Iseseisvuse kaotus ... 112
2.3.1. Island, Norra ja Leedu – võimu eemaldumine rahvast ... 113
2.3.2. Soome ja Läti – vabadus ja tsiviliseerumine ... 117
2.3.3. Eesti muistne vabadusvõitlus ... 119
2.3.4. Lugude vahetamine? ... 124
2.4. Langusajastu ... 126
2.4.1. Perifeeriaks muutumine ... 129
2.4.2. Kõige lootusetum seis ... 131
2.4.3. Valitsejad ja seisused ... 132
2.4.4. Reformatsioon ... 136
2.4.5. Vallutajad ... 137
2.5. Taassünd ... 139
2.5.1. Norra 1814 ja Soome 1809 ... 140
2.5.2. Omariikluse saavutamine ... 144
2.5.3. Eesti Vabadussõda – ideaalne rahvuslik narratiiv? ... 147
2.6. Järeldused ... 149
2.6.1. Rahvusliku narratiiviloome piirangud ... 149
2.6.2. Eripärad ... 150
KOKKUVÕTE ... 152
SUMMARY ... 157
ALLIKAD ... 163
KASUTATUD KIRJANDUS ... 167
ELULOOKIRJELDUS ... 175

SISSEJUHATUS

Probleemipüstitus

See uurimus on jätkuks magistritööle eesti rahvuslikest ajalookäsitlustest. Magistritöös kirjeldasin ja süstematiseerisin ajavahemikus 19. sajandi keskpaigast kuni Teise maailmasõjani ilmunud eestikeelseid ja eestlaste ajaloo teemal kirjutatud tekste eesmärgiga vastata küsimustele, milline võis olla eestlaste ajalooteadvus vaadeldaval perioodil, kui palju see aja jooksul muutus ning mil määral oli mõjutatud rahvuslikust mõttest.

Rahvuslike ajalootekstide kirjelduse kõrval jäi aga vastuseta küsimus, miks need tekstid sellised olid. Tegemist on üsna ambitsioonika küsimusega, millele lõpliku vastuse andmine polegi ehk võimalik. Seetõttu on siinse uurimuse probleemipüstitus konkreetsem – kas ja mil määral olid eesti rahvuslikud ajalookäsitlused tollase Euroopa kultuuripildi taustal omanäolised. Senistele uuringutele toetudes eeldasin, et ajaloofilosoofia ja rahvusliku mõtte osas need pigem ei olnud omapärased. Enamik Euroopa väikerahvusi olid 19. sajandil mõjutatud saksa historistlikust rahvusromantismist ning retoorika, mida kasutati eri maades, oli küllaltki sarnane. Keerulisem oli küsimus konkreetsete narratiivide ja nende ajas muutumise ehk geneesi osas. Seni ilmunud uuringute põhjal tundus, et teatud kokkupuutepunkte on, ent haakumise määr ja sageli ka põhjused jäid siiski ebaselgeks.

Doktoritöö keskseks märksõnaks on seega võrdlus, mis areneb nii kronoloogilises (nt 19. sajandi käsitlused *versus* 20. sajandi käsitlused) kui geograafilises (eri rahvused) suunas. Huviorbiidis on ajaloo rahvusliku narrativiseerimise protsess, s.o mineviku üha tugevnev tõlgendamine rahvusluse vaimus vaadeldaval perioodil, ning tegurid, mis seda arengut mõjutasid. Eelkõige loodan positsioneerida eesti ajalookäsitlusi teiste Põhjala ja Baltikumi väikerahvuste (leedu, läti, soome, norra, island) ajalookäsitluste (nn empiiriline ajalookirjutus ja kooliõpikud) võrgustikus. Püüan leida vastust küsimusele, mis oli eesti ajalookäsitluste narratiivides teiste piirkonna väikerahvustega võrreldes omapärast ja mis sarnast ning selle probleemipüstituse edasiarendusena arutleda küsimuste üle, milline oli Euroopa väikerahvustele omane rahvuslike ajalookäsitluste arengumuster ning mis mõjutas ajaloonarratiivide kujunemist.

Järgnevas sissejuhatuses on põhjalikumalt selgitatud lisaks metoodikale ja teoreetilisele raamistikule ka uurimuse ajaliste piiride ning rahvuste ja tekstide valimise kriteeriume. Peatükis „Rahvuslike ajalookäsitluste genees 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani" võrdlen rahvuslikke ajalookäsitlusi kronoloogilisel suunal. Rahvuste erinevused on seal tagaplaanil, enam on tähelepanu pööratud vaadeldavate ajalookäsitluste kokkupuutepunktidele ja sarnastele arengutele. Narratiive kirjeldavas peatükis keskendun eri rahvuste ajalookäsitluste erinevuste põhjuste selgitamisele ja ajaloo narrativiseerimisel ajaloolaste käsutuses olevate valikuvõimaluste kaardistamisele.

Uurimisainese piiritlemine

Ajalised piirid

Kirjeldatud probleemipüstituse oluliseks märksõnaks on rahvuslus, selle levik ja arenemine. Vastavalt on valitud ka uurimuse ajalised piirid. Alguspunktiks on 19. sajand kui rahvusliku mõtteviisi leviku algus vaadeldavates maades ning lõpuks Teine maailmasõda kui üks murdepunkte, mil eelkõige rahvusliku ideoloogiaga põhjendatud vastuseisud viisid globaalse sõjalise konfliktini.

Rahvusluse mõiste võib siinse töö seisukohalt kokku võtta üldise mõttemustri või paradigmana, mis toetas ühiskonna moderniseerumist (sh uut moodi tööjaotust ning kommunikatsioonivorme) ning mille järgi peeti inimkonna kõige loomulikumaks gruppidesse jaotumise viisiks organiseerumist rahvuslike tunnuste järgi. Rahvuslike tunnuste keskmes on sarnaselt etnilisele identiteedile kultuuriühisus, ent laiahaardelisemal, teadvustatumal ja isikliku suhtlemise piire ületaval kujul. Kui etniline identiteet oli olemas varemgi, siis peamiselt just 19. sajandil omandas see teiste identiteedivormide kõrval domineeriva positsiooni. Väga lihtsustatult võiks öelda, et rahvuslik identiteet on prioriseeritud ja massikommunikatsiooni poolt toetatud etniline identiteet. Hiljemalt 20. sajandi alguseks lisandus rahvusluse ideele riiklik dimensioon, millele vastavalt hakati eeldama, et rahvuse ja rahvusriigi piirid peaksid langema võimalikult kokku.

Oluline on ka rõhutada, et praeguses uurimuses on rahvuslus kasutusel üsna laiahaardelise mõistena, mis sisaldab paljusid poliitilisi ideoloogiaid (nii 19. sajandi romantism, idealism, positivism kui ka 20. sajandi kommunism) pigem iseenese sees, mitte ei eksisteeri eraldiseisvana nende kõrval.

Eeltoodud kirjeldus põhineb mitmete tunnustatud teoreetikute arvamustel. Toon siinkohal täpsemalt välja neist kaks, millest esimene iseloomustab kõige paremini 19. ja teine 20. sajandi rahvuslust.

Anthony David Smith mõistab rahvuse all sellist inimpopulatsiooni, millel on nimi, mis elab ajaloolisel territooriumil ning millel on ühised müüdid ja ajaloolised mälestused, avalik massikultuur, ühine majandus ning mille kõigil liikmeil on ühised legaalsed õigused ja kohustused. Rahvus on üks etnose variante ja selle edasiarendus, kuigi tegemist pole paratamatu või pöördumatu järgnevusega. Kui etnos on ajalooline kultuuriühisus, siis rahvus on avaliku massikultuuri, ajaloolise territooriumi ja legaalsete õiguste ühisus.[1]

Paljusid seisukohti sünteesiva definitsiooni pakub välja Joep Leerssen, viidates nii Hans Kohnile, Elie Kedouriele, Anthony D. Smithile kui John Breuillyle. Ta kirjeldab rahvuslust ideoloogiana, mis sisaldab endas kolme olulist arusaama:

1) rahvus on kõige loomulikum ja orgaanilisem inimeste grupeerumise üksus ning selle lojaalsusnõue ületab kõiki teisi kuuluvusi;
2) lojaalsus riigile on rahvusliku solidaarsuse loomulik edasiarendus;

[1] Smith, Anthony D. (1996) Euroopa rahvus või rahvuste Euroopa? *Akadeemia*, nr 3, lk 484–485.

3) territoriaalselt ja sotsiopoliitiliselt jaotub inimkond riikideks kõige loomulikumalt rahvuslikke piire järgides.[2]

Definitsioonist pareminigi kirjeldavad rahvusluse olemust selle tekkepõhjused. Ernest Gellner on kirjeldanud rahvuslust ühiskonna moderniseerumist toetava ideoloogiana. Uut moodi ja keerulisema tööjaotuse eelduseks oli kompaktsema, keerulisema ülesehitusega ja suuremaid inimrühmi siduva haridussüsteemi olemasolu ning kõike seda hoidiski koos rahvuslik ideoloogia.[3]

Uutele kommunikatsioonivormidele viitab Benedict Anderson, kelle idee „kujutletud kogukondadest" kirjeldab rahvusi sotsiokultuurilise konstruktsioonina ja end grupi liikmeks pidavate inimeste poolt n-ö ettekujutatuna. Sealjuures ei ole selle kogukonna loomise aluseks enam näost-näkku kontakti olemasolu, vaid vastupidi, enamik grupi liikmeid ei puutu teiste grupi liikmetega elus kunagi kokku. Uueks ühendavaks lüliks peab ta trükikunsti arengut ning kirjakeele levikut, mis võimaldas ühisesse kultuuriruumi haarata ka füüsiliselt üksteisest kaugel asuvaid inimesi.[4]

Siit kerkib küsimus, miks just rahvuslik identiteet 19. sajandil nii oluliseks muutus. Valikuvõimalusi oli teisigi, grupiidentiteedi aluseks oleks võinud olla religioon, klassi- või regionaalne identiteet. Ühe variandina on pakutud välja, et rahvuslus võimaldas võrdsust ühtsuses (*equality in unity*). Kui teised ideoloogiad käsitlesid ühtsust vaid vahendina eesmärgi saavutamisel, siis rahvusluse jaoks oligi ühtsus lõppeesmärgiks ning see ühtsus oli ka kõige kiirem tee demokratiseerumise ehk võrdsustumiseni. Rahvusluse plussiks oli ka see, et rahvuslus sobitus hästi traditsiooniliste kultuurivormidega, jättes samas ukse avatuks muutustele.[5]

Nii et kuigi rahvuslus kujunes välja pika aja jooksul ning sõna „rahvuslus" tüves on märksa vanem sõna „rahvus", siis valitseb modernistliku ja premodernistliku rahvusluse vahel põhimõttelisi erinevusi. Keskajal võis rahvus tähistada ühist territooriumi ja ka ühist päritolu, ent tegemist ei olnud põhjalikult läbi töötatud kontseptsiooniga ning kaugeltki mitte ei nähtud seda inimkonna süsteemse liigitusvahendina, rääkimata maailma jaotumisest rahvusriikideks.[6]

Eelkirjeldatud teoreetiliste definitsioonide kõrval on uurimisainese alguspiiri tõmbamisel just 19. sajandi algusesse ka praktiline lisaargument. Kui hilisemad autorid kirjeldavad näiteks 19. sajandi alguse või veelgi varasema perioodi

---

[2] Leerssen, Joep (2006) National thought in Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, lk 14. Võrreldes algse versiooniga on definitsiooni siin oluliselt lühendatud.

[3] Gellner, Ernest (2008) Nations and nationalism. Oxford: Blackwell, lk 34.

[4] Anderson, Benedict (1983) Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. London: Verso, lk 5–6.

[5] Jeismann, Michael (2006) Nation, identity, and enmity. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 24–25.

[6] Leerssen, Joep (2006) National thought in Europe, lk 15 ja 26.

isikute tegevust, siis jäävad nii mõnedki tegevusmotiivid neile selgusetuks. Näiteks teeb 19. sajandi lõpu iirlasi ja norralasi üsna nõutuks, miks nende esivanemad leppisid sama sajandi alguses neile pakutud autonoomiatingimustega. Norra puhul on leitud, et vaatamata sellele, et „1814" sobis hästi ka hilisema rahvusluse ideestikuga, olid 1814. aastal valgustusideed domineerivad (ehkki sisaldades mõnevõrra ka etnilisi ja romantistlikke elemente) ja põhiseadus ehk *Grundlov* oli seega eelkõige liberaalse ideoloogia, mitte rahvusluse tulemus.[7] Hilisematel põlvkondadel oli seda erinevust aga keeruline hoomata ning see oli põhjuseks, miks sajandi alguse põlvkonna tegutsemismotiive lõpuni ei mõistetud. Ühtlasi viitab see aga vahepealse aja jooksul mõtlemises toimunud olulisele muutusele.

Sarnased „me ei mõista eelmist põlvkonda" murdepunktid on uurimuses kasutusel mujalgi. Kui rahvuslikud ajalookäsitlused on siin uurimuses jaotatud kolmeks koolkonnaks, siis on selle perioodiseerimise üheks aluseks samuti iga järgneva ajalookoolkonna enese defineerimine eelnevast erinevana.

Uurimuse ajaliseks lõpp-piiriks on Teine maailmsõda. Vaadeldaval perioodil oli rahvuslusel mitmeid murdepunkte, neist üle-Euroopalises kontekstis tuuakse olulisematena välja 1848. aasta revolutsioone, Preisi-Prantsuse sõda aastatel 1870−1871 ja Saksa keisririigi loomist 1871. aastal ning Esimest ja Teist maailmasõda. Kuna ka juba eesti käsitluste uurimisel joonistusid rahvusromantilise perioodi eripärad paremini välja võrdlusest omariiklusperioodiga kui rahvusromantilise perioodi kirjeldusest *per se*, siis tahtsin siinseski uurimuses kindlasti kaasata perioodi, mil enamik vaadeldavaid väikerahvusi jõudsid omariikluseni. Kuigi sisuliselt võiks seda teemat viia edasi kuni kaasajani, siis selle uurimuse kontekstis oli andmemahtude ohjamine siiski vajalik ning Teisest maailmasõjast edasi see käsitlus ei ulatu.

Kaasaegse teadusmaastiku kontekstis on vaadeldav ligi 120 aasta pikkune periood pigem pikk. Levinumad on uurimused, mis räägivad kas 19. sajandist või kahe maailmasõja vahelisest perioodist. Võib ju vaielda, kas valitud ajaperspektiiv on liiga pikk või lühike optimaalse süvitsimineku ja üldistuse suhte leidmiseks, ent igal juhul on tegemist ajavahemikuga, mille raames valitud rahvusi on võimalik mingilgi määral ühisesse gruppi paigutada. Varasema, aga eriti hilisema perioodi puhul tuleks Põhja- ja Baltimaade kohta kirjutada juba eraldi ajalood.

Rahvuste valik

Kui ajaliste piiride valikul oli eesmärgiks leida optimaalne tasakaal üldistuse ja süvitsimineku vahel, siis uuritavate rahvuste puhul oli selleks püüd leida optimaalset tasakaalu sarnasuste ja erinevuste vahel. Praeguse probleemipüstituse puhul oli siiski selge, et tegemist peaks olema pigem eestlastega sarnasemate

[7] Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, [1770–1905]. Eriksen, Trond Berg; Sørensen, Øystein (Red.) Norsk idéhistorie, Bind III. Oslo: Aschehoug, lk 77.

rahvustega, sest nagu hilisemast selgitusest võib järeldada, ei ole rahvuslike ajalookäsitluste teoreetiline raamistik veel täiesti paika settinud, ning väga erinevate juhtumite võrdlemine oleks seetõttu pidetu. Väheoluline pole ka see, et magistritöö raames juba üritasin leida võrdlusmomenti saksa rahvuslusega, ent tollal jäin sellega hätta, sest kui filosoofiline taustsüsteem välja arvata, jäi üksiknarratiivide tasemel haakumispind liiga väikeseks.

Nii sai üheks oluliseks eelduseks dominantsete ja mittedominantsete rahvusluste eristamine. Sellise eristuse pakkus välja tšehhi ajaloolane Miroslav Hroch, kes on uurinud peamiselt Ida-Euroopa väikerahvuste rahvuslikke liikumisi ning iseloomustanud neid kui mittedominantseid etnilisi rahvuslusi, millel puudus poliitiline suveräniteet ning mis ehitasid seetõttu rahvusliku ideoloogia kultuurilise/etnilise identiteedi ümber.[8] Mittedominantsest etnosest rahvuseks kujunemisel peab Hroch tõukejõuks vana korra moraalset, sotsiaalset ja poliitilist kriisi.[9] Nagu selliste tüpoloogiate puhul sageli, ei olegi päris puhtaid dominantseid või mittedominantseid rahvusi lihtne leida ning seetõttu on ka Hrochi vastavaid teooriaid küllaltki palju kritiseeritud.[10] Sellegipoolest kasutatakse sellist jaotamist rahvuslusteoreetilistes uuringutes päris palju ning ida ja lääne tüüpi rahvusluste eristamise populaarsuse languse järel ehk üha kasvavaski tempos.

Lisaks mittedominantsusele on väikerahvuste uurimisel ka mitmeid praktilisi argumente. Nende ühiskondlik struktuur on enamasti lihtsam, poliitilisi koolkondi ja eri huvigruppe vähem. Paljusid rahvuslusele omaseid jooni ei ole nende põhjal seetõttu võimalik üldse uurida, mitmed jooned hakkavad aga just tänu lihtsusele paremini silma. Ühelt poolt ei saa väikerahvuse näite põhjal kajastada mitmeid rahvuslusele omaseid nüansse ja pilt jääb poolikuks, teisalt jällegi saab olemasolevaid nüansse vaadelda puhastatumal ja kõrvalmõjudest vabamal kujul.

Kõige lihtsam on võrrelda omavahel juhtumeid, mis ei ole ei liiga sarnased ega liiga erinevad, sest esimesel juhul on järelduseks, et kõik on sarnane, ja teisel juhul, et kõik on erinev. Nii oligi siinse uurimuse puhul esmaseks plaaniks võrrelda eesti käsitlusi norra ja soome omadega, eeldades, et soome on pigem sarnane (rahvuslusteooriate järgi on mõlemad nn ajaloota rahvused) ning norra küll mittedominantne, ent siiski küllaltki erinev juhtum. Väheoluline polnud ka see, et mõlema rahvuslused ja historiograafiad on päris hästi läbi uuritud.

---

[8] Hroch, Miroslav (1996) Specific features of the nation-forming process in the circumstances of the „small nations". Sørensen, Øystein (Ed.) Nationalism in small European nations. *KULTs skriftserie*, 47. Oslo: Research Council of Norway, lk 24.

[9] Hroch, Miroslav (1993) From national movement to the fully-formed nation. The nation-building process in Europe. *New Left Review*, 198, lk 10.

[10] Näiteks on sellist eristust keeruline kasutada rahvuste puhul, mille rahvusluses mängis religioosne eristumine olulisemat rolli. Kuigi Osmani impeeriumi rajas Türgi hõim, ei olnud dominantsel positsioonil mitte etnilised türklased (ja mittedominantsel vastavalt mittetürklased), vaid moslemid laiemalt. Detrez, Raymond (2004) The Bulgarian national movement in the light of Hroch's analysis of national revival. „The cultivation of culture": A workshop in the Netherlands Institute, Athens, 7–10 February 2004. http://cf.hum.uva.nl/natlearn/balkan/athens_detrez.html

Näiteks läti jäi sellest plaanist esialgu kõrvale kui kardetavasti liiga sarnane juhtum ning samuti juhtum, mille puhul oleks esmalt tulnud luua nii rahvusluse kui historiograafia ülevaated. Samuti oli esmaseks plaaniks kaasata mõnevõrra ka vastavate maade dominantseid paradigmasid (nt baltisaksa, vene või rootsi).

Uurimuse käik tegi selles plaanis aga olulised korrektuurid. Olulisimaks oli siinkohal avastus, et ajalookäsitlused käivad siiski piisavalt oma teed, et rahvuslusteoreetilisi eeldusi ümber lükata. Nii võis juhtuda, et narratiivid, mis oleksid eesti ja soome käsitluste puhul võinud eelduslikult olla küllakti sarnased, olid sarnasemad hoopis eesti ja norra käsitluste puhul, ja just väga üldlevinud eristus nn ajalooga ja ajaloota rahvuste vahel ei olnud sageli tulemuslik. Selgus, et urimuse teise poole – narratiivide võrdluse – jaoks oli vaja rohkem võrdlusobjekte ning seetõttu jäi esialgse uurimisplaaniga võrreldes välja võrdlus dominantsete rahvustega ning uurimus laienes ka teistele Baltikumi rahvustele ning islandlastele.

Ei saa öelda, et valitud rahvusi (islandlased, norralased, soomlased, eestlased, lätlased, leedulased) miski peale laialivalguva definitsiooni „mittedominantsed Põhjala ja Baltikumi rahvused" vaadeldaval perioodil ei oleks ühendanud. Tegemist oli nn talupojarahvustega (*peasant nations*), mille rahvuslik retoorika pidas rahvuse kandvaks jõuks talupoegi. Rahvuskeelne aristokraatia vaadeldavatel rahvustel sisuliselt puudus. Samuti oli kõigile rahvustele iseloomulik nn kahe võõrvõimu olemasolu (kultuuriliselt oli mõjukam üks ja poliitiliselt teine rahvus). Kristluseelne periood oli nende rahvuste ajalugudes võrreldes teiste Euroopa rahvuste ajalugudega suurema tähtsusega ja seetõttu oli suurem ka *bon sauvage* ideestiku mõju. Erinevaid paare joonistub edasises kirjelduses välja teisigi, ehkki sageli üsna üllatavates kombinatsioonides ning ükski neist ei hõlma kõiki vaadeldavaid rahvusi. Eeltoodud ühisjoontele vaatamata pean tehtud valikut siiski pigem geograafiliselt kui teoreetiliselt põhjendatuks.

Haarde laienemiste tõttu mittedominantsete rahvuste suunal jäi uurimusest välja mittedominantsete ja dominantsete rahvuste ajalookäsitluste süstemaatiline allikate tasemel võrdlus. Kuigi üht-teist on selle kohta ka kirjutatud, siis sama metoodika järgi ja süstemaatiliselt siiski mitte ning seetõttu jätaksin selle küsimuse siinkohal avatuks. Senised uurimused viitavad, et dominantsete rahvuste käsitlustes on olulisemal kohal märksõnad „võim", „jagatud kultuuriruum", „mitmerahvuseline ühiskond", „unikaalne tsivilisatsioon".[11] Enam keskendutakse piirkonna ja vähem etnos(t)e ajaloole.[12] Mittedominantsete rahvuste

[11] Pääbo, Heiko (2011) Potential of collective memory based international identity conflicts in post-imperial space. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 324.

[12] Hackmann, Jörg (2001) Ethnos oder Region? Probleme der baltischen Historiographie in 20. Jahrhundert. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 50, lk 531–556. Heiss, Gernot; v. Klimó, Árpád; Kolář, Pavel; Kováč, Dušan (2008) Habsburg's difficult legacy: Comparing and relating Austrian, Czech, Magyar and Slovak National Historical Master Narratives. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) Contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. New York: Palgrave Macmillan, lk 367–404.

rahvuslused olid/on pigem vasakpoolse poliitilise suunitlusega ning keskseks oli püüd saavutada ja hoida suveräniteeti. Dominantsete rahvuste rahvuslused olid pigem parempoolse suunitlusega ja keskendusid väikerahvuste unioonis hoidmisele. Moderniseerumine oli esimeste puhul pigem kultuuriline ja poliitiline, samas kui dominantsete rahvuste puhul oli fookuses majanduslik areng.[13]

Tekstide valik

Uurimusse on kaasatud peamiselt kaht tüüpi minevikku käsitlevad tekstid: kooliõpikud ja empiiriline ajalookirjutus (edaspidi kasutan peamiselt terminit „üldkäsitlused"). Nii võib öelda, et rahvuslikust ajaloomälust tuleb vaatluse alla vaid üks osa, sest kaasatud pole näiteks rahvuslikku kunsti ning tähelepanu pole pööratud retseptsioonile. Ka minevikku tõlgendavast võimalikust tekstikorpusest on hõlmatud vaid üks osa ning näiteks ilukirjandus ja publitsistika jäävad suures osas välja. Üheks sellise valiku põhjuseks olid mahulised kaalutlused, aga seda mitte tekstikorpuse suuruse, vaid pigem fragmentaarsuse mõttes. Kooliõpikud ja ajalookirjutus on märgatavalt lihtsamini hõlmatav tekstikogum.

Lisanduvad ka mõned sisulised argumendid. Esiteks piirasid kooliõpikute ja teaduslike ajalootekstide autorid end suurel määral teadusliku tõe otsinguga ja panid kirja üldjuhul vaid seda, mida pidasid teaduslikult põhjendatuks. See tähendab, et neis tekstides oli keerulisem mööda vaadata rahvusliku ajaloo valupunktidest.[14] Teiseks vaadeldi neis tekstides rahvuse ajalugu algusest lõpuni ja eri narratiivid olid seetõttu väärtushinnanguliselt üksteisega suhestatud. Eriti ilukirjandus on nii fragmentaarne, et me saame küll infot vastava minevikusündmuse tõlgenduse rolli kohta ajaloomälus konkreetsel perioodil, ent mitte ajalookäsitluse tervikpildi ning geneesi kohta. Üldiselt on siiski leitud, et ehkki mõnevõrra erineva nurga alt, paistavad pikas perspektiivis kõigist tekstitüüpidest välja samad suundumused. Nii ka näiteks kooliõpikutest, mis üldiselt on tuntud oma konservatiivsuse poolest ajaloo ümberkirjutamisel.[15]

---

[13] Björk, Ragnar (2010) The overlapping histories of Sweden and Norway: The union from 1814 to 1905. Frank, Tibor; Hadler, Frank (Eds.) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 17–34.

[14] Narratoloogias on kasutusel ka eristus empiirilised ja ilukirjanduslikud narratiivid, ehkki päris täpselt see eristus siintooduga ei kattu, sest publitsistika jääb nende kahe narratiivitüübi vahele. Wertsch, James (2002) Voices of collective remembering. Cambridge: Cambridge University Press, lk 57.

[15] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory: Nationalism and the construction of early Finnish history. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 29.

Tekstide valiku aluseks oli vastavate maade historiograafiaülevaadetes[16] välja toodud mõjukate ajalookirjutajate nimekiri.[17] Eelkõige oli oluline, et tegemist oleks autoritega, kes kuulusid nö püramiidi tippu ja kes mõjukuselt asuksid samal tasemel kui eesti ajalookirjutuse puhul olid näiteks Jakob Hurt, Villem Reiman ja Hans Kruus.

Kooliõpikute valikul lähtusin enamasti samuti eelnevatest uuringutest[18] või nende puudumisel kaasasin raamatukogude andmebaaside alusel peamiselt 20. sajandi kohta 3–4 autorit, kes paistsid silma suurema publikatsioonide arvuga ning kelle õpikutest oli välja antud mitmeid trükke.[19] Allolevas tabelis on autori nime järel märgitud kaasatud (olulisema) teksti ilmumisaasta ning autorid, kelle teksti võib nimetada pigem kooliõpikuks kui empiiriliseks ajalookirjutuseks, on tähistatud tärniga. Samal real on toodud autorid, kelle tekstid ilmusid ühes raamatus või raamatuseerias.

---

[16] Eelõige olid aluseks järgmised ülevaated: Tommila, Päiviö (1989) Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia. Porvoo: Werner Söderström. Fewster, Derek (2006) Visions of past glory. Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (1996) Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki: Suomen historiallinen seura. Klinge, Matti (2012) A history both Finnish and European: History and the culture of historical writing in Finland during the imperial period. Helsinki: Societas scientiarum Fennica. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) (2001) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press; Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) (2000) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo. Dahl, Ottar (1990) Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre. Oslo: Universitetsforslaget. Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography: The case of nineteenth-century Lithuanian historicism. Boulder (Colo.): East European Monographs. Eriksonas, Linas (2004) National heroes and national identities: Scotland, Norway and Lithuania. Bruxelles: Peter Lang. Misāns, Ilgvars (2008) „Wir waren immer ein Kriegervolk." Die Darstellung der ostbaltischen Kreuzzügen in der lettischen Geschichtsschreibung. Prieur, Jutta (Hrsg.) Lippe und Livland: Mittelalterliche Herrschaftsbildung in Zeichen der Rose. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, lk 185–207. Buceniece, Ella (Sast.) (1995–2006) Ideju vēsture Latvijā. Rīgā: Zvaigzne ABC/RaKa. Branch, Michael (Ed.) (1999) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society.

[17] Nt Päiviö Tommila Soome ajaloo historiograafiast on kaasatud kõik autorid, keda on sisukorra pealkirjades nimetatud, v.a siinsest teemast kaugemale jäävate (maailma ajalugu, majandusajalugu) valdkondade käsitlejad.

[18] Eelmises viites kirjeldatutele lisaks: Lorentzen, Svein (2005) Ja vi elsker ... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000. Oslo: Abstrakt.

[19] Näiteks Soome raamatukogude andmebaas Melinda annab päringule „Subject= suomen historia AND Subject= oppikirjat and Language of work= FIN and W-year= 1800 -> 1939" vastuseks 79 kirjet, sh 39 autorid on kaasatud siinses uurimuses.

	19. sajand	20. sajand
Eesti	Hurt, Jakob 1871	Reiman, Villem 1906
	Jung, Jaan 1874	Grossschmidt, Otto 1911
	Eisen, Matthias Johann 1877	Prants, Hindrik 1912
	Bergmann, Jaan 1879	Põrk, Aleksander 1927
	Rezold, Joosep Georg 1889	Libe, Juhan 1932
	Saal, Andres 1893	Kruus, Hans; Morra, Harri; Liiv, Otto 1937–40
	Hermann, Karl August 1895	Adamson, Johannes * 1925
	Hurt, Jakob * 1875	Möller, August; Asson, Emma * 1932
	Jakobson, Peeter * 1885	Konks, Jaan * 1939
Island	Bjarnason, Þorkell * 1880	Aðils, Jón J. 1906
		Nordal, Sigurður 1942
		Melsteð, Bogi Thorarensen * 1906
		Jónsson, Jónas * 1915
		Sigurjónsson, Arnór * 1930
Leedu	Daukantas, Simonas 1822	Šapoka, Adolfas; Juozas Jakštas; Zenonas Ivinskis; Šležas, Paulius; Petras Klimas 1936
	Narbutt, Teodor 1847	Alekna, Antanas * 1911
	Skirmuntt, Konstancija * 1887	Šinkūnas, Peliksas * 1926
		Penkauskas, Pranas * 1931
		Šležas, Paulius; Malinauskas, Ignas * 1934
		Geniušas, Juozas * 1937
Läti	Dinsbergs, Krišjānis 1882	Balodis, Francis Aleksandrs; Tentelis, Augusts 1938
	Olavs, Vilis 1892	Adamovičs, Ludvigs; Endzelīns, Jānis; Plāķis, Juris; Tentelis, Augusts; Wipper, Robert 1930
	Reinberģis, Jānis 1883	Krodznieks, Jānis 1912–1913
	Veinberģis, Fricis 1885	Švābe, Arveds 1928
	Bankins, Jānis * 1878	Zeiferts, Teodors 1922
		Birkerts, Antons * 1925
		Zālītis, Frīdis * 1930
		Dreimanis, Pēteris * 1935
Norra	Faye, Andreas 1831	Bugge, Alexander; Nielsen, Yngvar; Taranger, Absalon 1909–1917
	Wergeland, Henrik 1834	Koht, Halvdan 1926
	Keyser, Rudolf 1866	Steen, Sverre; Bull, Edvard sen 1930–1938
	Sars, Ernst Johan 1877	Raabe, Jens * 1903

	Munch, Peter Andreas * 1839	Lødøen, Ole Iver Knudsen * 1905
	Petersen, Siegwart * 1881	Vellesen, Jonas * 1916
	Øverland, Ole Andres * 1886	Hæreid, Jens * 1925
	Jensen, Ole * 1889	Kleppen, Pål * 1930
		Knutson, Tormod * 1933
		Eriksen, Magnus * 1934
Soome	Cajan, Juhana Fredrik 1846	Suolahti, Gunnar; Vilkuna, Kustaa; Voionmaa, Väino 1934
	Topelius, Zacharias 1876	Jaakkola, Jalmari 1938
	Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 1869	Renvall, Pentti 1938
	Aspelin, Johan Reinhold 1875	Lindeqvist, Kaarlo Olavi * 1907
	Wallin, Väinö 1894	Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar * 1929
	Johan Richard Danielson-Kalmari 1896	Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad * 1934
	Koskinen, Yrjö * 1874	Heporauta, Frans Akseli * 1938
	Wesala, Kaarlo * 1893	
	Forsström, Oskar Adolf * 1899	

Järgneval graafikul on eeltoodud tabeli andmed esitatud numbrilisel kujul.

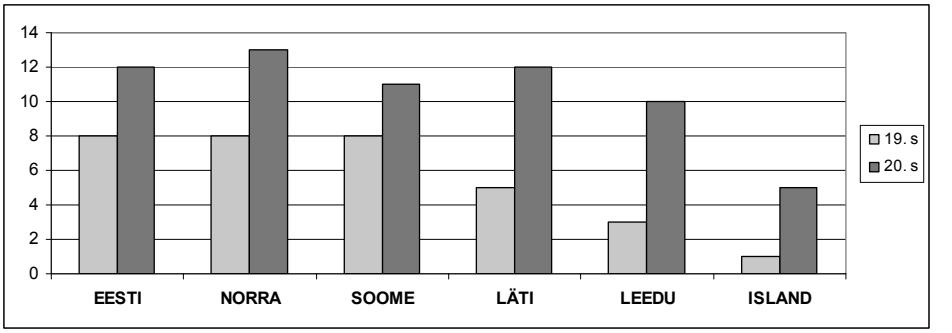

Kõige ühtlasemalt ja järjepidevamalt on kaasatud eesti, norra ja soome käsitlused. Need tekstikorpused olid aluseks ka metoodika väljatöötamisel nii seetõttu, et tekstikorpused on ühtlased ja piisava paksusega, ent ka seetõttu et nende kohta on ilmunud piisavalt sekundaaranalüüse. Leedu, läti ja islandi

käsitlused on pigem täiendavas rollis. Leedu tekstikorpus oli 19. sajandil õhem 1864. aastal kehtestatud pressikeelu tõttu. Läti ja islandi rahvuslik ajalookirjutus algas hiljem ning eriti viimasel juhul on tegemist ka väga väikese rahvaarvuga rahvuse/riigiga ning seetõttu on ka selle mõjukate ajalookirjutajate nimekiri lühem. Üksikuid kõrvalekaldeid üldisest tekstide valiku põhimõtetest on teisigi, näiteks Norra 1930ndate kooliõpikuid on kaasatud rohkem vajaduse tõttu kontrollida väidet Norra kooliõpikute patsifistlikust üldmeelsusest 1930ndatel (vt peatükki „Militariseerumine").

Nii või teisiti on selles uurimisvaldkonnas sidusat üldpilti välja joonistada keeruline, eri põhjustel jääb pilt ainult allikmaterjali põhjal igal juhul auklikuks. Siinse uurimuse eesmärgiks on luua rahvusteülene koondpilt ja kontekstualiseerida selle taustal eesti ajalookäsitlusi. Nii et kuigi näiteks islandi käsitlusi pole piisavalt, et luua ülevaadet islandlaste ajalootõlgendusest, saavad need olla lisaargumendiks ajalookäsitluste koondpildi üksikute elementide väljajoonistamisel. Mõned nimekirjas toodud autorid (Simonas Daukantas, Teodor Narbutt, Johan Richard Danielson-Kalmari ja Pentti Renvall) on kaasatud pigem sekundaarkirjanduse põhjal, kuna üksikute teoste põhjal ei olnud nende seisukohad piisavalt hästi hoomatavad. Kokkuvõttes tuleks rõhutada, et selle uurimuse tulemusena esitatavad väited põhinevad allikmaterjali, sekundaarkirjanduse ja võrdleva metoodika sünteesil, mitte ainult allikmaterjali süvaanalüüsil.

Kooliõpikute ja ajalookäsitluse võrdluses võib öelda, et 19. sajandil ei olnud nende žanriline erinevus kuigi suur. Paljud tollal kirjutatud ajalootekstid olid suunatud nö rahva harimisele. Konkreetselt koolidele mõeldud ajalooteosed olid küll mahuliselt lühemad, ent sisulised erinevused ei olnud märkimisväärsed. Näiteks Soome autori Yrjö Koskineni kooliõpik „Suomen historia"[20] on sama autori üldkäsitluse „Oppikirja Suomen kansan historiassa"[21] lühendatud versioon, mille tekst kattub lehekülgede viisi „Oppikirja ..." tekstiga. Norra ajaloolase Andreas Faye koolidele mõeldud „Norges Historie"[22] tõlgiti saksa keelde aga üldkäsitluse pähe[23] ning ei stiililt ega mahult erine see oluliselt teistest siin kaasatud norra üldkäsitlustest. Jakob Hurt esitas oma eesti ajalootõlgenduse üldkäsitluses „Pildid isamaa sündinud asjust"[24]. Koolidele mõeldud „Kooli Lugemise raamatus"[25] on tema ajalootõlgendus küll märgatavalt lühem, ent siiski „Piltide …" seisukohti järgiv.

---

[20] Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia: Kansakouluja varten. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.

[21] Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

[22] Faye, Andreas (1831) Norges Historie til Brug ved Ungdommens Underviisning. Christiania: Krohn.

[23] Faye, Andreas (1865) Geschichte von Norwegen. Leipzig: Senf.

[24] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu: K. Mattiesen.

[25] Jakobson, Carl Robert (1875) Kooli Lugemise raamat. Teine jagu. Enamike raamatu ajaloo peatükkide lõpus on autorina nimetatud Jakob Hurta.

Norra ja soome käsitluste puhul 19. sajandi viimasest kümnendist ja ülejäänute puhul 20. sajandi algusest alates hakkasid ka žanrilised erinevused kooliõpikute ja üldkäsitluste vahel suurenema ning siinse probleemipüstituse seisukohalt pigem kooliõpikute kahjuks. Kooliõpikuid hakkasid ajaloolaste asemel kirjutama pedagoogid ja võimalik, et teiste ideede edasiandmisel ollakse ettevaatlikumad kui omaenese ideede esitamisel. Vähem analüütilised on kooliõpikud nagunii, ligi pooltes siin kaasatud 20. sajandi kooliõpikutest anti aga ka hinnanguid ajaloosündmustele üsna ettevaatlikult ja see tegi nende analüüsimise keerulisemaks. Kõigi kooliõpikute puhul see siiski nii ei olnud, siintoodutest näiteks Jens Hæreid, Jaan Konks ning Antanas Alekna ja Pranas Penkauskas on autorid, kes ütlesid oma seisukohti välja küllaltki selgelt.

Empiirilisele ajalookirjutusele ja eriti selle mõjukamale osale analüütilisuse puudumist ette heita ei saa, sest analüütilisus ongi põhjus, mis tegi neist mõjukad ajaloolased. Võrreldes kooliõpikutega on nendes tekstides põhjendusi, arutlusi ja rahvuslikku retoorikat mõnevõrra rohkem, ent tekkima hakkab fragmentaarsuse probleem ja seda eriti maailmasõdade vahelisel perioodil, kui üks ja sama ajaloolane enam kogu ajalooperioodi tervikuna ei käsitlenud. Omariiklusperioodi ajalookirjutus harunes paljudes eri suundades. Siinse probleemipüstituse seisukohalt olid kõige informatiivsemad teosed, mis hõlmasid rahvuse ajalugu selle algusest kuni kaasajani ja seetõttu on eelistus antud nn rahva ajalugudele kui rahvusliku ajalookäsitluse sümbolteostele, millised ilmusid 1930ndatel nii Eestis, Norras, Leedus kui ka Lätis ja Soomes.[26] Selle uurimuse seisukohalt tegi tekstide valiku mõnevõrra lihtsamaks ka see, et rahvusliku ajaloo ülevaateteoste kirjutamine usaldatigi mõjukatele ajaloolastele ja seega vastavad need teosed nii mõjukuse kui sidususe kriteeriumile.

Kuigi tekstide valik lähtus mõjukate autorite nimekirjast, on konkreetsetest autoritest siin töös juttu suhteliselt vähe. Alustuseks ehk seetõttu, et tegemist on üsna suure üldistusega. Otsin ju suundumusi, mis on omased nii eesti, läti kui norra ajalookäsitlustele ja kui miski on kõikjal olemas, siis järelikult ei ole see autori isikust tingitud. Kuna enamik tekste ilmus ajal, kui rahvuslus oli saavutamas Euroopas võtmepositsiooni (s.t alates sajandi viimasest kolmandikust), siis oli neis kõigis rahvuslik kihistus ka olemas, ehkki autoriti ja perioodi võis selle paksus märkimisväärselt varieeruda.

Metoodika

Esitatud põhiküsimusele – mis on eesti ajalookäsitlustes ainulaadset ja mis mittedominantsetele rahvustele üldomast – loodan leida vastuseid võrdlusest teiste piirkonna mittedominantsete rahvuste ajalookäsitlustega. Aluseks on ajaloonarratiivid ja nende kujunemislugude kõrvutamine.

Pidepunktideks on järgmiste teemade narrativiseerimine: rahvuse algkodu, kuldne ajastu, iseseisvuse kaotus, langusajastu, taassünd, religioon ning ajaloo-

[26] Lätis ja Eestis katkes sarja ilmumine Teise maailmasõja tõttu.

filosoofilised ja rahvuslusteoreetilised seisukohad. Sarnast probleemipüstitust kasutasin ka magistritöös, ehkki ainult eesti käsitlusi kaasates. Sarnane on see loend ka Stefan Bergeri toimetatud kogumikus „The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories"[27] eri autoritele ette antud raamistikuga.

Võrdlev metoodika ei ole ajalooteaduses midagi uut. Viimastel kümnenditel on see suund muutunud aga eriti populaarseks ning varasemast mõnevõrra enam on pööratud tähelepanu ka võrdluse teoreetilistele alustele, sealjuures ka selle valupunktide väljatoomisele. Donald Kelley toob tabavalt välja võrdleva metoodika paradoksi. Ühelt poolt eemaldatakse uuritav objekt võrdluse käigus selle ajaloolisest kontekstist, sest tehes üldistusi jäävad spetsiifilised jooned tagaplaanile. See liigub vastupidises suunas nii postmoderinstliku skepsisega üldiste ja ratsionaalsete mõõdupuude suhtes kui viimaste aastakümnete ajalooteaduse keskendumisega pigem ajaloo mikrotasandile. Teisalt jällegi, kui võrreldavaid objekte nende ajaloolisest kontekstist (vähemalt osaliselt) mitte eemaldada, siis ei oleks võimalik teha võrdlust, sest üldistamine on võrdluse eeltingimus.[28] „Võrdlus" ja „(kaasaegne) ajalooteadus" on niisiis erinevatel kaalukaussidel ning oluline on leida vastavale uurimisküsimusele sobiv tasakaal.

Siinse uurimuse seisukohalt kerkib nii näiteks küsimus, kuidas on võimalik öelda midagi eesti ajalookäsitluste kohta pööramata (põhjalikku) tähelepanu baltisaksa ajalookäsitlustele ja faktile, et diskussioon või oponeerimine baltisakslastele oli rahvusromantilise koolkonna ajalookäsitluste keskseks jooneks. Küsimusele „miks olid eesti ajalookäsitlused sellised" ei olekski ilma selleta võimalik vastata, sest ajalookirjutuse faktoloogiline pool toetus suuresti baltisaksa ajaloolaste töödele ja paljud konkreetsed sümbolid või kirjeldused võeti baltisakslastelt lihtsalt üle. Siinse uurimuse eesmärgiks on aga üldiste suundumuste ja kohaliku eripära eristamine ja selles küsimuses ei ole võrdlus baltisaksa käsitlustega kuigi tulemuslik, sest eesti ja baltisaksa käsitlused on omavahel selleks liialt tihedalt põimunud. Samas näiteks eesti ja norra käsitlused ei ole omavahel üldse põimunud ja nendevaheliste sarnasuste puhul võib suurema kindlusega öelda, et tegemist on pigem üldisemate suundumuste, mitte kohaliku eripäraga.

Jürgen Kocka on sõnastanud võrdluse metodoloogilised eesmärgid järgmiselt: heuristilises mõttes võimaldab võrdlus tuvastada probleeme ja küsimusi, mis muidu ei tõstatuks; kirjeldavas mõttes aitab võrdlus rakendada üksikutele juhtumitele selget profiili; analüütilises mõttes panustab võrdlus oluliselt ajalooliste fenomenide selgitamisse; paradigmaatilises mõttes aitab võrdlus panna

---

[27] Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Introduction. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 4−5.

[28] Kelley, Donald (2000) Grounds for comparison. http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/r3/r3-kelley.pdf, lk 1 ja 16.

kahtluse alla meie ajaloolise kogemuse selgituste unikaalsuse.[29] Selle uurimuse puhul on eesmärgiks olnud pigem esimene ja viimane, s.t tõstatada uusi küsimusi ja kombata eesti ajalookäsitluste senise tõlgenduse piire.

Kõige üldisemalt eristatakse võrdlevat (*vergleichende Geschichte, histoire compareé*) ja põimunud metoodikat (*Verflechtungsgeschichte, histoire croisée*). Esimene otsib sarnasusi ja erinevusi kahe uurimisobjekti vahel, teine rõhub enam uurimisobjektide vahelisele ülekandele, interaktsioonile, põimumisele.[30] Praegune uurimus kuulub pigem esimesse kategooriasse.

Lisaks võrdlevale metoodikale on teiseks olulisemaks metodoloogiliseks lähtepunktiks narratiivse hierarhia jälgimine. Selle suuna tuntuimaks esindajaks on James Wertsch, kes eristab ajalookäsitlustes kaht tasandit: skemaatilist narratiivset mudelit ja spetsiifilist narratiivi. Narratiivne mudel on üldistatud ja lihtsustatud mudel (ajaloost), mis koosneb üksikutest baasehitusplokkidest ehk spetsiifilistest narratiividest.[31] Ta toob näite Venemaalt, kus eri põlvkondade teadmised Teise maailmasõja spetsiifilistest narratiividest võivad olla erinevad, ent narratiivse mudeli mõttes teadmised kattuvad. Selle sündmuse narratiivset mudelit võib iseloomustada kui võitu välisvaenlase üle. Kirjeldatakse, kuidas Saksa vägede reeturlik sissetung Venemaale tõi enesega kaasa palju kannatusi ja kaotusi, ent tänu kangelaslikule vastupanule löödi Saksa väed siiski Venemaalt välja ning marsiti Berliini. Aja jooksul on selles narratiivis muutunud aga kangelase (spetsiifilise narratiivi) kirjeldus. Vanema põlvkonna jaoks oli selleks Stalin või kommunistlik partei, uuema põlvkonna jaoks vene rahvas ja selle kangelaslik vaim.[32]

Historiograafias on sagedamini kasutusel termin „metanarratiiv", mis enamasti tähistab historiograafilisi paradigmamuutusi. Krijn Thijs toetab Wertschi ideed ja rõhutab narratiivsele hierarhiale tähelepanu pööramise vajadust. Samas pakub ta välja, et narratiivset mudelit võiks nimetada metanarratiiviks, sest see ühendaks Wertschi teooria senise historiograafiatraditsiooniga.[33]

Kui Wertsch ja Thijs kasutavad kaht narratiivse hierarhia tasandit, siis praeguses uurimuses on kasutusel kolm tasandit. Seetõttu on eelkirjeldatud definitsioonidega võrreldes muudetud mõnevõrra ka nende üksikelementide tähendust. Wertschi teooriale sarnaselt nimetan ma jutustuse üldist raamistikku narratiivseks mudeliks (ehkki seda terminit mõnevõrra rohkem üldistades) ning selle

---

[29] Kocka, Jürgen (2003) Comparison and beyond. *History and Theory*, 42 (1), lk 40.

[30] Kocka, Jürgen; Haupt, Heinz-Gerhard (2009) Comparison and beyond: Traditions, scope and perspectives of comparative history. Kocka, Jürgen; Haupt, Heinz-Gerhard (Eds.) Comparative and transnational history: Central European approaches and new perspectives. Oxford: Berghahn, lk 1.

[31] Wertsch, James (2002) Voices of collective remembering, lk 60.

[32] Wertsch, James (2004) Specific narratives and schematic narrative templates. Seixas, Peter (Ed.) Theorizing historical consciousness. Toronto: University of Toronto Press, lk 52.

[33] Thijs, Krijn (2008) The metaphor of the master: 'Narrative hierarchy' in national historical cultures of Europe. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 73.

baasehitusplokke spetsiifilisteks narratiivideks. Nende kahe vahele lisan aga (Thijsi ettepanekut arvesse võtmata) metanarratiivi tasandi.

Narratiivne mudel tähistab siinses töös mineviku hindamise skeemi (nt tõus-langus-tõus), metanarratiiv skeemi vastava etapi väärtushinnangulist tõlgendust (nt kuldne aeg, taassünd) ja üksiknarratiiv metanarratiivi rakendust konkreetsetele ajaloosündmustele. Kui siin kirjeldatav narratiivne mudel kehtib vaadeldavate rahvuste puhul kogu vaadeldava perioodi jooksul, siis metanarratiivid selle taga tegid aja jooksul läbi mitmeid muutusi. Näiteks peeti 19. sajandil Islandi ajaloo kuldseks ajaks 1030. aastal aset leidnud kristianiseerimisele vahetult järgnenud ajalooperioodi ja 1930ndatel sellele vahetult eelnenud ajalooperioodi. Nii 19. sajandi kui 1930ndate põlvkonnad hindasid Islandi ajalugu hiilgeaeg-langus-tõus-skeemi järgi, ent eri põlvkondade jaoks tähistas see „hiilgeaeg" erinevaid ajalooperioode.

Aja jooksul muutuvad ka üksiknarratiivid, ehkki osa neist muutustest võivad olla üldpildi mõttes väheolulised ja põhjused ei pruugi olla rahvuslikud. Näiteks rahvuse algkodu küsimuse tõlgenduse muutus tulenes pigem uutest avastustest selles vallas kui rahvusliku mõtte muutumisest.

Nii põhjendab narratiivne hierarhia esmapilgul nõutuks tegevat olukorda, kus vastandlikud väited võivad osutuda tõesteks. Näiteks küsimus, kas ajalookäsitlus muutub aja jooksul või mitte? Vastus sellele küsimusele sõltub sellest, millisest narratiivsest tasemest käib jutt. Narratiivse mudeli tasemel võib öelda, et vaadeldaval perioodil eesti ajalookäsitlused ei muutunud. Eesti ajalootõlgenduse selgrooks oli jakobsonlik arusaamine eesti rahvusliku ajaloo valguse-, pimeduse- ja koiduajast ning 700-aastasest orjapõlvest. Metanarratiivi tasemel on muutused põhimõttelisemad. Koiduaja paigutas Jakobson 19. sajandi algusesse, sidudes selle pärisorjuse kaotamisega. Villem Reimani jaoks oli koiduajaks aga „ärkamisaeg" 19. sajandi teisel poolel. See uurimus tegeleb peamiselt meta- ja üksiknarratiivi tasemega ja pöörab seega rohkem tähelepanu kihistustele, mille põhjal võiks öelda, et ajalookäsitlused muutuvad aja jooksul küllaltki põhimõtteliselt.

Narratiivne hierarhia on uurimuses kasutusel ka narratiivide eelistamise tähenduses, sest ka sama taseme narratiivid võivad olla üksteise suhtes hierarhias. Näiteks tähistavad mitmete vaadeldavate rahvuste jaoks 13. sajandi ristisõjad nii rahvuse iseseisvuse kaotust kui muinasühiskonna tsiviliseerumist ristiusu saabumise läbi. Kui 19. sajandil rõhutatakse enam ristisõdade tsiviliseerivat, siis 20. sajandil vallutavat aspekti, ja nii leiab aset ka muutus narratiivses hierarhias.

Tekstianalüüs põhineb tekstide nn mõttekohtade võrdlusel. Tegemist on intensiivsete tekstilõikudega, kus teksti rütm muutub, sest autorid jäävad mõttesse ja arutlevad vastava küsimuse üle pikemalt. Teiseks sisaldub just neis tekstikohtades enim rahvuslikku mõtet. Paljud siinses uurimuses toodud tsitaadid on sisuliselt mõttekohad või nende fragmendid.

Senised uuringud

Varasemate uuringute iseloomustamisel jään ennekõike hätta katuseterminiga, millega seda uurimissuunda nimetada. Rahvusliku ajalootõlgenduse ajaloo historiograafiaks nimetamine võib olla kohati segadust tekitav, sest historiograafiaülevaadete seas on ka palju neid, mis keskenduvad ajaloolaste uurimisobjektide kaardistamisele (nt kes ja mida on kirjutanud vastava maa keskaja kohta) ning mitte ajaloolaste endi ja nende motivatsiooni uurimisele. Kasutusele võiks tulla ka termin mnemohistoriograafia, s.o ajalookirjutuse kui kultuurilise mäletamise vormi ajalugu,[34] ent see ei hõlmaks rahvuslust. Võrdlev rahvusliku ajaloomälu uuring ei sobi jällegi hästi seetõttu, et ehkki kasutatakse päris palju mälu-uuringute teooriat, eeldaks selle ajaloomäluks nimetamine mõnevõrra laiemat allikmaterjali korpuse kaasamist, kui seda enamasti tehakse. Historiograafiatekstide ja kooliõpikute kõrval kipuvad muud allikad kõrvale jääma. Samas eeldaks termini „ajaloomälu" rakendamine ka ilukirjanduse, visuaalsete sümbolite ja muude mitteklassikaliste ajalootekstide kaasamist.

Uurimisvaldkonna defineerimise teeb keeruliseks ka see, et seda kiputakse segi ajama uurimustega, milles analüüsitakse küll samuti ajaloomüüte/narratiive, ent sootuks teiselt lähtepositsioonilt ja küsides, kas teatud ajaloosündmuse tõlgendus on põhjendatud või mitte, näiteks kas väide „700-aastasest orjapõlvest" lätlaste ajaloos on müüt või tegelikkus.[35] Käesolev uurimus selliseid küsimusi ei esita. Küsin küll, mis soodustas teatud tõlgendusmustrite esilekerkimist ja kui palju jätsid allikad ajaloolastele tõlgendusruumi, ent mitte seda, kas nende poolt esitatud tõlgendus oli lõppkokkuvõttes põhjendatud. See küsimus saaks ehk esile kerkida marginaalsete autorite kontekstualiseerimise korral, ent siin uurimuses kaasatud autorid olid (valdavalt) tunnustatud teadlased, kelle tõlgendus ei olnud kaasaegsete silmis mitte lihtsalt põhjendatud vaid teedrajav ja mõjukas.

Eelkirjeldatud „konkureerivatele" suundadele vaatamata on tegemist siiski juba üsnagi selget ilmet võtva uurimisvaldkonnaga. Kui rahvuslusteoreetilised debatid olid aktuaalsed eelkõige 1980ndatel ja 1990ndatel, siis selle järelvoolus hakati ka historiograafias enam tähelepanu pöörama ajalookäsitluste rahvuslust toetavale funktsioonile. Mälu-uuringute alased uurimused vahetasid 2000ndatel termini „ajaloomüüt" termini „ajaloonarratiiv" vastu ning sellega kaasnes kahtlemata ka küllaltki oluline sisuline nihe, sest ajalugu hakati nägema mitte müüdi, s.o isegi pehmes sõnastuses siiski lõppolemuselt väljamõelduna, vaid kultuurilise mälu ja ühiskondliku mäletamise osana.

---

[34] Termini *mnemohistory* pakkus välja Jan Assmann. *Mnemohistory* ei käsitle ajalugu mitte sellisena, nagu see oli, vaid sellisena, nagu seda mäletatakse. Tegemist on retseptsiooniteooriaga, mida on rakendatud ajalool ja sellisena ei ole see mitte traditsioonilise ajalooteaduse vastane, vaid pigem üks selle alaliikidest. Assmann, Jan (1997) Moses the Egyptian: The memory of Egypt in western monotheism. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, lk 9.

[35] Vt nt kogumikku Zellis, Kaspars (Sast.) (2006) Mīti Latvijas vēsturē. Rīga.

Suurem osa ajalookirjutust sellisena käsitlevatest uurimustest on ilmunud viimase kümne aasta jooksul, mis ei tähenda muidugi, et mingeid elemente sellest ei oleks kasutusele võetud varem. 2000ndatele iseloomulikuks jooneks on haarde oluline laiendamine, üha enam on hakatud tähelepanu pöörama rahvusvahelisele koostööle. Selles kontekstis hakkavad eelkõige silma kaks suuremat uurijate gruppi.

Euroopa Teadusfondi rahastusel ja Stefan Bergeri juhtimisel viidi 2003.–2008. aastal ellu projekt „Representations of the past: The writing of national histories in Europe (NHIST)", mis kaasas üle 100 ajaloolase 31st Euroopa riigist ja mille tulemused avaldati/avaldatakse peamiselt kirjastuse Palgrave Macmillan sarjas „Writing the nation". Selle uurimisrühma geograafiline ja ajaline haare oli äärmiselt lai, hõlmates kõiki Euroopa rahvusi ja perioodi 19. sajandist kuni kaasajani. Nende publikatsioonide tugeva küljena näeksin küllaltki suure rõhu panemist teooriale. Miinuseks on laia haaret arvestades paratamatu laialivalguvus ja uurimuste erinevast tasemest tingituna ka nende omavaheline mittesuhestatus. Mõningasele kriitikale vaatamata on siiski selge, et tegemist on teedrajavate uurimustega ning Stefan Bergerist on saanud üks kaasaja tunnustatumaid historiograafiaeksperte.

Teine suurem teadlasrühm on koondunud Sofia Centre for Advanced Study ümber. Central European University Pressi egiidi all on välja antud viis antoloogiat sarjast „Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770–1945): Texts and commentaries". Teosed sisaldavad erinevate Kesk- ja Kagu-Euroopa rahvusluste võtmetekstide fragmentide tõlkeid inglise keelde. Teooriat seal põhjalikumalt lahatud pole, ehkki tekstide valiku põhjal on seda mingil määral võimalik aimata. Samas on uurimissuuna praeguse seisu juures informatsiooni vahetamine teooria arendamisest olulisemgi ja selleks on alliktekstide tõlkimine parim moodus.

Lisaks neile kahele suuremale uurimuskorpusele on ilmunud ka mitmeid eelkirjeldatutega sarnaste probleemipüstitustega kogumikke,[36] ehkki nende tekkelugu näib olevat juhuslikum.

Praeguse seisuga tundub uurimissuuna valgeks laiguks olevat eelkõige monograafiate, s.o väiksema autorigrupi poolt koostatud terviksünteeside osa. Silmapaistvamateks näideteks on Mónika Baári „Historians and nationalism: East-Central Europe in the nineteenth century"[37] ning Linas Eriksonase

---

[36] Vt näiteks: Branch, Michael (Ed.) (1999) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society. Krzoska, Markus; Maner, Hans-Christian (Red.) (2005) Beruf und Berufung: Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Münster: Lit. Hadler, Frank; Mesenhöller, Mathias (Hrsg.) (2007) Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918. Leipzig: Akademische Verlagsanstalt.

[37] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism: East-Central Europe in the nineteenth century. Oxford: Oxford University Press.

„National heroes and national identities: Scotland, Norway and Lithuania".[38] Eriti Baári käsitlus on probleemipüstituselt selle uurimusega päris sarnane. Ta võrdleb viit 19. sajandil tegutsenud ajaloolast, kellest igaüks esindab mõne Ida- või Kagu-Euroopa mittedominantse rahvuse (leedu, poola, tšehhi, ungari, rumeenia) ajalookäsitlust. Siinse uurimusega võrreldes pöörab ta oluliselt rohkem tähelepanu autorite isikutele ja personaalsele eripärale, samas ei pööra ta tähelepanu ajalookäsitluste geneesile ning piirdub vaid rahvusromantilise perioodiga. Sellegipoolest on kokkupuutepunkte piisavalt ning võimalusel olen neid ka käesolevas uurimuses välja toonud.

Kui aga mõni komponent eelkirjeldatutest (võrdlev historiograafia, rahvuslus, ajaloomälu, narratoloogia) ära jätta, siis kasvab teemasse puutuvate uurimuste hulk märgatavalt. Eelkõige on siinses uurimuses kasutusel vastavate rahvuste ajalookäsitluste kohta kirjutatud uurimused. Neist enim Derek Fewsteri soome rahvuslust käsitlev uurimus „Visions of past glory: Nationalism and the construction of early Finnish history"[39], ent samuti Øystein Sørenseni „Kampen om Norges sjel, [1770–1905]"[40] ja Virgil Krapauskase „Nationalism and historiography: The case of nineteenth-century Lithuanian historicism"[41].

Eesti rahvuslust on põhjalikult analüüsinud Ea Jansen[42], Toivo Raun[43], Toomas Karjahärm[44] ja Mart Laar[45]. Kuigi nende uurimustele on selles dissertatsioonis vähe viidatud, moodustavad need sisuliselt siiski alusmüüri, millele siinne uurimus toetub. Rahvuslikku historiograafiat ei oleks võimalik uurida, ilma et esmalt oleks rahvuslus ise läbi analüüsitud. Seda uurimust

---

[38] Eriksonas, Linas (2004) National heroes and national identities: Scotland, Norway and Lithuania. Bruxelles: Peter Lang.

[39] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history. Helsinki: Finnish Literature Society.

[40] Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, [1770–1905]. Eriksen, Trond Berg; Sørensen, Øystein (Red.) Norsk idéhistorie. Bind III. Oslo: Aschehoug.

[41] Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography: The case of nineteenth-century Lithuanian historicism. Boulder (Colo.): East European Monographs.

[42] Vt nt Jansen, Ea (1971) C. R. Jakobsoni „Sakala". Tallinn: Eesti Raamat. Jansen, Ea (2004) Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa. Jansen, Ea (2007) Eestlane muutuvas ajas: Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

[43] Vt nt Raun, Toivo (1987) Finland and Estonia: Cultural and political relations, 1917–1940. *Journal of Baltic Studies*, 18, lk 5–20. Raun, Toivo (1991) Estonia and the Estonians. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press. Raun, Toivo (2003) Nineteenth- and early twentieth-century Estonian nationalism revisited. *Nations and Nationalism*, 9, lk 129–47. Raun, Toivo (2005) National identity in Finland and Estonia, 1905–1917. Angermann, Norbert; Garleff, Michael; Lenz, Wilhelm (Hrsg.) Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Münster: Lit, lk 343–356.

[44] Vt nt Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino (1997) Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Karjahärm, Toomas (1998) Ida ja Lääne vahel: eesti-vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino (2001) Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo.

[45] Laar, Mart (1995) Raamat Jakob Hurdast. Tartu: Ilmamaa; Laar, Mart (2005) Äratajad: Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

mõjutanud olulisi autoreid on teisigi (näiteks Epp Annus, Eva Piirimäe ja Jaan Undusk), ehkki nende põhilised tegevusvaldkonnad jäävad praegusest uurimusest juba mõnevõrra kaugemale.

Eesti rahvusliku ajaloo (mnemo)historiograafiat iseloomustab eelkõige fragmentaarsus. Ühelt poolt on üksikteemasid käsitlevaid publikatsioone ilmunud omajagu[46], samas ei ole koostatud ühtegi mahukamat ülevaateteost, mis neid üksikuid kilde kokku üritaks sobitada. Viimast ei taotle ka siinne uurimus. Pigem lisab see juurde veel ühe killu seni eriti hõredalt kaetud võrdleva ajalooteaduse tegevusväljalt.

Mnemoajaloo analüüsimise on põhjalikumalt ette võtnud Marek Tamm, kes lisaks vastavate teooriate tutvustamisele ja kaasaegse ajaloomälu kultuuri lahkamisele on avaldanud ka mitmeid otseselt siinse uurimusega haakuvaid artikleid.[47] Tamme juhitava käimasoleva projekti „Ajalugu kui kultuurimälu: Eesti mnemoajaloo perspektiivid (ETF8625)" tulemused tõotavad saada selle valdkonna publikatsioonide märkimisväärseks täienduseks. Paralleelselt tegelevad ajaloomälu tahkude avamisega ka kirjandusteadlased. Eneken Laanese juhtimisel vaetakse projekti „Ajalooromaan kui kultuurimälu meedium (ETF8530)" raames mitmete kirjandustekstide rolli muu hulgas ka ajaloomälus.

Kokkuvõttes tundub niisiis, et lähiaastad saavad valdkonna publikatsioonidele pakkuma oluliselt täiendust ning sellest võiks tekkida uurimuste korpus, mida saab ka Euroopa kontekstis pidada juba päris esinduslikuks.

---

[46] Brüggemann, Karsten (2003) Võidupüha: Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. *Vikerkaar*, 10–11, lk 131–142; Hackmann, Jörg (2001) Ethnos oder Region? Probleme der baltischen Historiographie in 20. Jahrhundert. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 50, lk 531–556; Haug, Toomas (2013) Kadunud paradiis: identiteet kui looming. XIX sajandi nostalgia. *Looming*, 4, lk 561−582; Kaljundi, Linda (2006) Hingejõu ilmed ja meelehaigus: mäss Eesti ajaloomälus ja selle keskaegsetes tüvitekstides. *Paar sammukest*, XXII, lk 15–30; Kaljundi, Linda (2008) Muinasmaa sünd. *Vikerkaar*, 7–8, lk 98–112; Kaljundi, Linda (2011) The chronicler and the modern world: Henry of Livonia and the baltic crusades in the enlightenment and national traditions. Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate, lk 409−456; Kuldkepp, Mart (2013) The Scandinavian connection in early Estonian nationalism. *Journal of Baltic Studies*, 44 (3), lk 313–338; Lust, Kersti (2003) Mahtra sõda. *Vikerkaar*, 10–11, lk 121–130; Selart, Anti (2003) Muistne vabadusvõitlus. *Vikerkaar*, 10–11, lk 108–120; Tvauri, Andres (2003) Balti arheoloogia maailmaajaloo pöörises ehk gooti teooria saatus. *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, 7 (1), lk 38–71; Undusk, Jaan (1997) Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu: Merkel–Jakobson–Hurt. *Keel ja Kirjandus*, 11–12, lk 721–734; 797–811.

[47] Vt nt Tamm, Marek (2008) History as cultural memory: Mnemohistory and the construction of the Estonian nation. *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), lk 499–516; Tamm, Marek (2012) Monumentaalne ajalugu. Tallinn: Digira.

Teoreetiline raamistik

Teoreetilises plaanis on tegemist uurimusega, mis ühendab endas võrdleva historiograafia, rahvusluse, mälu-uuringute ja narratoloogia teooriaid (siinkohal nimetatud ka tähtsuse järekorras). Kuna rahvusluse defineerimisega sai eespool juba algust tehtud, siis jätkan sealtsamast.

Rahvuslus

Nagu ka eeltoodud rahvusluse definitsioonist võib järeldada, liigitan ennast pigem kultuurilise rahvusluse uurijate koolkonda, aga seda mitte 1960ndate või 80ndate kultuurilise ja poliitilise või ida ja lääne tüüpi rahvusluse vastandamise mõttes,[48] vaid eelkõige uurimisobjektist endast lähtuvalt. Külma sõja stiilis vastandumine näib selles valdkonnas praeguseks suuresti möödas olevat, pigem nähakse eri koolkondi sama fenomeni üksteist oluliselt täiendavate külgedena ning tugevat vastandamist ei peeta põhjendatuks. Näiteks viitab Brian Vick, et keeleline ühtlustamine kui olemuslikult ida tüüpi rahvusluse keskne küsimus oli keskne ka lääne rahvusluse ideaaltüübi Prantsusmaa puhul.[49] Walker Connor peab riikliku rahvusluse teooriate suurimaks miinuseks rahvusluse ja patriotismi segiajamist. Rahvuslus on lojaalsus rahvuse, mitte riigi suhtes.[50]

Uurimisobjekt ise teeb siin siiski omad suunamised – ilmselgelt ei ole näiteks briti rahvuslust võimalik uurida ilma märkimisväärse tähelepanu pööramiseta rahvusluse poliitilistele, eesti rahvuslust selle kultuurilistele elementidele. Eesti vaatenurgast võib niisiis sama hästi nõustuda Joep Leersseni väitega, et kõik rahvuslused on kultuurilised.[51]

---

[48] Ida (kultuuriline) ja lääne (poliitiline) tüüpi rahvusluse eristamise tõi rahvuslusteoreetiliste arutelude keskmesse Hans Kohn, ehkki kultuurilise ja poliitilise rahvusluse eristamine üldisemalt ulatub tagasi rahvuslusteoreetiliste arutelude algusaega. Kohn viitas rahvusluse erinevatele arenemisviisidele: Prantsusmaal, Inglismaal, Madalmaades, Šveitsis ja USAs arenes rahvusluse ideestik olemasoleva poliitilise üksuse ümber. Rahvust ühendavaks ideeks oli seal ühiste liberaalsete poliitiliste õiguste ideaal. Saksamaal, Itaalias ja Ida-Euroopas tekkisid rahvusriigid aga olemasolevate impeeriumite lagunemise ja ümberformeerumise teel ning rahvusliku identiteedi aluseks said etnilised tunnused. Külma sõja kontekstis peeti lääne tüüpi rahvuslust n-ö heaks rahvusluseks, mis tagas elementaarsed kodanikuõigused, samas kui ida tüüpi rahvusluses kerkis esile etniline ja rassiline ksenofoobia, mis viis lõpuks Teise maailmasõjani. Arutelud, kas selline teooria peab paika ja mille poolest erinevad üksteisest kultuuriline ja poliitiline rahvuslus, olid 1970ndatel ja 1980ndatel aastatel rahvuslusteoreetiliste arutluste tulipunktis. Vaata ülevaadet nt Hutchinson, John; Smith, Anthony David (1994) Nationalism. Oxford: Oxford University Press või Piirimäe, Eva (2009) Patriotism, rahvuslus, liberalism: Sissejuhatus. Piirimäe, Eva (Koost.) Rahvuslus ja patriotism: Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, lk 9−52.

[49] Vick, Brian (2006) Language and nation. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 158.

[50] Connor, Walker (1994) Ethnonationalism: The quest for understanding. Princeton NJ: Princeton University Press, lk 91.

[51] Leerssen, Joep (2010) Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and Nationalism*, 12(4), lk 559–578.

Kultuurilise rahvusluse tuntuimaks uurijaks on John Hutchinson. Ta leiab, et poliitilise rahvusluse eesmärgiks on luua riik, mis tagab kodanikele nende õigused. Kultuurilise rahvusluse eesmärgiks on aga ajaloolise kogukonna moraalne uuestisünd. Kultuuriline rahvuslus on vastus moderniseerumisest tingitud traditsioonilise identiteedi ja ühiskonnakorralduse murenemisele.[52]

Rahvusluse etnilistele juurtele tõmbas tähelepanu Anthony D. Smith, kes sai rahvuslusuuringute maailmas tuntuks eelkõige nn etnitsistliku koolkonna loojana. Teistest enam pööras ta tähelepanu rahvusluse etnilisele algupärale. Smith eristas vertikaalset ja lateraalset rahvusele eelnevat etnilist kogukonda. Lateraalse etnilise kogukonna moodustasid peamiselt aristokraadid ja kõrgvaimulikud, vähemal hulgal ka bürokraadid, kõrgsõjaväelased ja rikkamad kaupmehed. Vertikaalne etniline kogukond oli kompaktsem ja rahvalikum ning väiksema sotsiaalse varieeruvusega. Lateraalne *ethnie* kasutas bürokraatlikku riigiaparaati inkorporeerimaks erinevaid etnilisi kultuure dominantsesse. Näiteks toob Smith Inglismaa ja Prantsusmaa. Siiski oleks liiga lihtsustatud järeldada, et esimeste rahvuste tekkimise taga oli riiklik tsentraliseerimine. Administratiivset revolutsiooni toestasid majanduslik, kultuuriline ja hariduslik revolutsioon.[53] Vertikaalse *ethnie* puhul oli bürokraatliku riigi olemasolust määravam keeleline koondumine, ehkki rahvuse kujunedes oli etnilisest koorest raskem välja murda. Intelligentsi ülesandeks oli muuta varasem passiivne kultuuriline kogukond aktiivseks poliitiliseks kogukonnaks.[54]

Ida-Euroopa rahvusluste uurijat Miroslav Hrochi on eespool juba mainitud. Lisaks kirjeldatud mittedominantsete ja dominantsete rahvuste eristamisele on siin uuringus kasutusel ka tema poolt välja pakutud mudel väikerahvuste rahvuslike liikumiste arenguetappidest. Liikumise esimeses, nn A-faasis keskendub väike grupp intellektuaale mittedominantse etnilise grupi keele, ajaloo, kultuuri jne teaduslikule uurimisele. Laiem sotsiaalne baas liikumise selles faasis puudub. Teises ehk B-faasis tekib uus grupp aktiviste (rahvuslik haritlaskond), kes hakkavad agiteerima teisi ühinema projektiga, mille eesmärgiks on täisväärtusliku rahvuse loomine. C-faasis on enamik populatsioonist patriootilise agitatsiooni abil kaasatud massiliikumisse. Selles faasis areneb välja rahvuse täielik sotsiaalne struktuur ja hakkab ilmnema poliitiline diferentseerumine.[55]

Kuigi selle mudeli kõigi detailidega nõustumine ei ole otseselt vajalik, on oluliseks eelduseks siiski, et rahvuslik mõte areneb teatud etappide kaupa, sõltumata vastava etapi algusajast. See tähendab, et sarnane rahvuslik mõtlemine võis eri rahvustel ilmneda küllaltki suure ajalisega vahega ja üldiselt teist-

---

[52] Hutchinson, John (1987) The dynamics of cultural nationalism: The Gaelic revival and the creation of the Irish nation state. London: Allen&Unwin, lk 4.

[53] Smith, Anthony D. (1991) National identity. Harmondsworth: Penguin, lk 55–61.

[54] Samas, lk 62–65.

[55] Hroch, Miroslav (2000) Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations. New York: Columbia University Press, lk XV.

suguses vaimses õhustikus. Nii jääb Norras ja Leedus rahvusliku liikumise nn rahvusromantiline ehk Hrochi mudeli B-faas 1820–50ndatesse, Soomes 1840–80ndatesse, Eestis ja Lätis 1860–90ndatesse.[56] Teatud erinevused selle ajalise nihke tõttu ka ilmnevad ja mõnevõrra on neile edaspidi ka tähelepanu pööratud, ent esialgse üldistava lähtepunktina tuleb selle uurimuse mõistmisel selle jaotusega arvestada. Hrochi teooria rahvusluse arenguetappidest on eriti kasulik just mõnevõrra hilisema arengu ja suurema ajalise varieeruvusega väikerahvaste võrdluse puhul.

Rahvuslusteooriates on küllaltki levinud ka nn varaste ja hiliste rahvusluste eristamine. Esmalt tekkis rahvuslus Inglismaal, Prantsusmaal, Hispaanias ja USAs. Sealt edasi kandus rahvusluse idee koos trükikapitalismi levikuga ning seda hakati rakendama sootuks teistmoodi. Saksamaa kuulub juba nn hilinenud rahvusluse vormi.[57] Ka kõik siinvaadeldud rahvuslused olid muu Euroopa kontekstis pigem hilise algusajaga.

Ajaloomälu ja narratiiv

„Kollektiivne mälu" on katusetermin tähistamaks ühiskondlikke protsesse, mis seostavad mineviku, oleviku ja tuleviku sotsiokultuurilises kontekstis.[58] Alates Maurice Halbwachsi sotsiaalsetest raamistikest (*cadres sociaux*) ja Frederic Bartletti kultuurilistest mälumustritest (*memory schemata*) käsitletakse narrativiseerimise mustreid kui kultuurispetsiifilisi raamistikke, mis eelkujundavad meie iga kogemust.[59] Tsiteerides Peter Burke'i: „Ei saa väita, et kõik minevikukirjeldused oleksid ühtmoodi head (usaldusväärsed, tõepärased, tabavad jne). On võimalik näidata, et üks uurija on olnud paremini informeeritud või arukam kui teine. Asi on aga selles, et meile kõigile on minevik (nagu ka olevik) kätte saadav üksnes omaenese kultuuri kategooriate ja skeemide ... kaudu."[60]

Jan Assmann jaotab kollektiivse mälu kommunikatiivseks mäluks ja kultuurimäluks. Siinse uurimuse seisukohalt on huvipakkuv eelkõige viimane. Kultuurimälu on kogum vastavale ühiskonnale omastest tekstidest, kujunditest ja mälukohtadest, mille kasutamine stabiliseerib selle ühiskonna minapilti. Sellisele kollektiivsele teadmisele põhjendab iga grupp oma teadmise ühtsusest ja eri-

---

[56] Hroch, Miroslav (2000) Social preconditions of national revival in Europe. Võrreldes Hrochi mudeliga on siin mõnevõrra varasemaks tõstetud Leedu vastava perioodi algus ning hilisemaks Eesti ja Läti vastava perioodi lõpp. Leedu dateeringu osas ei ole kaasaegsed ajaloolased ühel meelel. Siinse uurimuse seisukohalt, s.t analoogia põhjal toetan pigem seisukohta, et B-faas algas varem kui 1880ndad aastad.

[57] Anderson, Benedict (1983) Imagined communities, lk 67.

[58] Erll, Astrid (2011) Memory in culture. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 7.

[59] Samas, lk 91.

[60] Burke, Peter (2006) Ajalugu kui ühiskondlik mälu. Kultuuride kohtumine: Esseid uuest kultuuriajaloost. Tallinn: Varrak, lk 55.

lisusest.[61] Ann Rigney arvates on termin „kultuurimälu" (termini „kollektiivne mälu" kõrval) vajalik just seetõttu, et see rõhutab, kui suurel määral on minevikumälestused vahendamise, tekstualiseerimise ja kommunikatsiooni tulemus.[62]

Ajaloomälu kujuneb minevikutõlgenduse, olevikuväärtuste ja tulevikuperspektiivide vahelises interaktsioonis. See on orientiir kaasaja sündmuste jaoks, aidates mõista mineviku reaalsust, selleks et hõlmata oleviku reaalsust.[63] Epp Annus on ajaloo mõtestamise protsessi rahvusluse kontekstis tabavalt võrrelnud kiigega, mis liigub Täismineviku ja Täistuleviku vahel. Minevik kui kaotatud perfektsioon ja parem tulevik kui ülim eesmärk. Rahvus on nende kahe ühenduslüliks, mis võiks luua Täisoleviku.[64] Selle metafoori puhul meeldib mulle nii see, et mäluprotsesse kirjeldatakse oleviku, mineviku ja tuleviku vahelise interaktsioonina, kui ka see, et kiigelauale peab selle liikumises hoidmiseks miski hoogu lisama. Piltlikult öeldes lükati kiigele modernismiga hoog sisse ning edasised ühiskondlikud arengud on seda sealtpeale jätkuvalt liikumises hoidnud.

Kui eelnevad teoreetilised definitsioonid on siinse uurimuse puhul olulised eelkõige lähtepositsiooni ankurdamisel, siis Aleida Assmanni kultuurimälu taksonoomiaga oleme paaril korral kaudselt juba kokku puutunud ning puutume edaspidi veelgi. See taksonoomia ei olnud aluseks uurimuse probleemipüstituse seadmisel, ent seda enam nõustun sellega uurimuse lõpus. Aleida Assmann eristab talletusmälu (*Speichergedächtnis; stored memory*) ja talitlusmälu (*Funktionsgedächtnis; functional memory*). Esimese kandjateks peab ta arhiive, raamatukogusid, muuseume ja (ajaloo)teadust. Teise kandjateks aga festivale, avalikke rituaale, kollektiivseid mäletamispaiku. Talletusmälu sisaldab omavahel suhestamata ja struktureerimata mäluelemente. Talitlusmälu on aga omandatud mälu, mis kerkib esile valikute tegemise ja tähenduste omistamise protsessis. Oluline on nende kahe vaheline liiklus. Mälu ilma ajaloota muutub fantaasiaks, samas on ajalugu ilma mäluta lihtsalt tähtsusetu. Talletusmälu saab verifitseerida, toetada või parandada talitlusmälu, samamoodi nagu talitlusmälu saab orienteerida ja motiveerida talletusmälu. See, mis oli talletusmälu tasandil segane, võõras, neutraalne, identiteedi-abstraktne ja raskesti kasutatav, siseneb talitlusmällu süstematiseeritu ja suhestatuna.[65] Seega võib siinsete tekstide valikut teoreetiliselt põhjendada keskendumisega talletusmälu analüüsimisele,

---

[61] Assmann, Jan (2008) Communicative and cultural memory. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 111.

[62] Rigney, Ann (2005) Plenitude, scarcity and circulation of cultural memory. *Journal of European Studies*, 35(1), lk 14.

[63] Rüsen, Jörn (2005) History: Narration–Intrepretation–Orientation. New York: Berghahn, lk 24.

[64] Annus, Epp (2000) Kiigelaul mineviku ja tuleviku vahel: Rahvuslikust mütoloogiast. *Looming*, 1, lk 89–90.

[65] Assmann, Aleida (2011) Cultural memory and western civilization: Functions, media, archives. Cambridge: Cambridge University Press, lk 123–132. Assmann, Aleida (2006) Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München: C.H.Beck, lk 54–59.

mis on heaks täienduseks senistele pigem talitlusmälu valdkonda kuuluvatele (eelkõige pean silmas Linda Kaljundi ja Marek Tamme publikatsioone) uurimustele. Järgnev uurimus ei jää siiski rangelt talletusmälu raamidesse, sekundaarkirjanduse abil tuleb kohati kombata ka nende kahe kultuurimälu alaliigi piire ja küsida, milliseid järeldusi on antud tekstide põhjal võimalik rahvusliku ajalookultuuri kohta üldse teha.

Assmanni järgi on ajalookirjutus küll osa kultuurimälust, ent see liigitub vahetult mittekogetud mäluelementide alla, mida iseloomustab seetõttu ka n-ö suurem kaugus vastuvõtjast. See kõrvaltvaataja roll määrab paljuski ka ajalookirjutuse ülesande kultuurimälus. Ajalookirjutus on küll osa identiteediloomest, ent eelkõige selle kriitilisem osa. Paul Ricoeuri sõnul on ajalookirjutus kollektiivse mälu konsolideerija ja artikuleerija, ent ka selle parandaja ja sellele vastu rääkija.[66]

Kuna ajalookirjutusel on oluline kultuurimälu kriitiku roll, siis on ajaloofilosoofiliste arutluste keskmes olnud küsimus, kui hästi ajalookirjutus oma ülesandega hakkama saab. Sagedaseks etteheiteks on olnud valikuline mäletamine ja ebamugava unustamine. Mälu-uuringud vaatavad teemale teise nurga alt, unustamine ei ole mitte mälu miinus, vaid selle ülesanne. Aukudeta mälestused oleksid talumatu koorem ning selles kontekstis oleks klišee öelda, et mälu on valikuline.[67] Meie reaalsuskogemuse töötlemisel on unustamine reegel ja mäletamine erand.[68] Ann Rigney laiendab seda n-ö välistele informatsiooniallikatele (sh ajalookirjutusele) ja küsib, mis siis, kui neid ei käsitleta enam kui kahetsusväärseid mälu kaotamise manifestatsioone, vaid kui igapäeva normaalsust. Meenutamise valikulisus ei ole vaid puudujääk, see on eeltingimus, et teatud mälestus oleks vastava inimgrupi jaoks tähenduslik.[69]

Mäletamise valikulisus võib ju olla loomulik osa identiteediloomest, ent kui kaugele liiguvad ajalootõlgendused selle valikulise mäletamisega n-ö tõest? Ajaloofakti olemasolu on postmodernismi kõrgaegadel küll korduvalt kahtluse alla pandud, ehkki pooldan pigem mõõdukamat suunda, mis ajaloofaktide olemasolu ei eita, ent pöörab siiski palju tähelepanu nende faktide konteksti- ja tõlgendustundlikkusele. Frank Ankersmit eristab ajalootekstides kolme ajalooteksti taset: väide (*statement*), tõlgendus (*representation*), kogemus (*experience*). Ta leiab, et kuigi väited on olemas, pole neil enamasti ilma tõlgenduseta mingit väärtust, need on tähenduseta infomüra. Samas ei ole olemas ka tõlgendust, mille kohta võiks öelda, et see on tõene. Kuna tõlgendust käsitleb Ankersmit informatsiooni organiseerimise viisina, mis aitab meil reaalsuses orienteeruda, siis ei pea ta tõe puudumist tõlgenduses mitte selle miinuseks, vaid tõlgendusele olemuslikuks. Ajalootekstide analüüsi seisukohalt ei ole seega niivõrd oluline otsustada, kas tõlgendus on tõene, vaid pigem püüda tekstist

---

[66] Ricœur, Paul (2008) Memory–Forgetting–History. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 10–11.

[67] Ricœur, Paul (2008) Memory–Forgetting–History, lk 16.

[68] Erll, Astrid (2011) Memory in culture, lk 9.

[69] Rigney, Ann (2005) Plenitude, scarcity and circulation of cultural memory, lk 14 ja 18.

eristada tõlgenduslikku kihistust. Ankersmit leiab, et tõlgenduste puhul on olulisem eitus kui jaatus, sest tõlgenduse kontuurid väljenduvad konfliktis ja eituses paremini kui jaatuses. Olemuselt on tõlgenduse puhul tegemist teiste (eelnevate) tõlgenduste eitamisega ning tõlgenduse usutavuse määrab pigem tõlgenduste omavaheline suhe, mitte väite ja tõlgenduse suhe.[70]

Vaatamata tõese fakti olemasolu eitamisele, ei tahaks ma fakti- ja tõlgendusajaloo konflikti siiski liialt rõhutada. Esiteks ei ole siinse uurimuse seisukohalt kuigi oluline, kas see, mida ajalookäsitlejad kirjutasid, oli tõde. Olulisem on küsimus, kas nad ise uskusid, et see oli tõde. Teiseks, kuigi modernistlike ja post- või metamodernistlike ajaloolaste arusaam ajaloofakti tõeväärtusest võib erineda, siis nende arusaam sellest, milline on mittetõene fakt, on endiselt üsna sarnane.

Siiski viitavad kõik eelnevad mõttekäigud ühele siinsegi uurimuse seisukohalt olulisele eeldusele. Kümmekond aastat tagasi olid teadusmõttes ajaloo tõlgendamise protsessi kirjeldamisel aktiivselt käibel sõnad *invented*, *imagined*, *constructed*. Tänaseks on paljud autorid muutunud tasakaalukamaks ja on leitud, et eelmainitud vaidlushimulistele terminitele võiks eelistada selliseid sõnu nagu *rediscovery* („taasavastamine"), *retrieval* („taasleidmine"), *construction* („konstrueerimine") või *re-invention* („taasleiutamine").[71]

Seetõttu jääbki vaid üle küsida, mil määral ajaloolased ikkagi mineviku tõlgendamisel n-ö leiutavad. Anthony D. Smith leiab, et kui ajaloost on piisavalt materjale, siis toimub pigem valikuline taasavastamine. Kui piisavalt materjale pole, siis on tegemist pigem rekonstrueerimisega. Vaid harvadel juhtudel on tegemist puhta fabrikatsiooniga.[72] Minevik küll mõjutas, ent ei määranud lõpptulemust. Pigem varustas minevik argumentide arsenaliga ja pretsedentidega, mida rahvuslased said kasutada nii, nagu sobis paremini nende eesmärgiga.[73]

Võtaksin selle mõttekäigu kokku Ann Rigney tabavalt sõnastatud kirjeldusega: „Historical discource [is] … a discourse in the present about real events in the past."[74] Ta leiab, et ajaloolast piirab alati allikas, täielikult leiutada ta ei saa,[75] ent samavõrd tuleb arvestada, et kuigi sündmused leidsid reaalselt aset, ei saa neid kunagi sellisena ka ümber jutustada. Reaalsus, mille nimel ajaloolased väidavad end rääkivat, asub paradoksaalselt mineviku ja oleviku vahel.[76]

Nii liikusime kollektiivse mälu juurest kultuurimäluni, sealt edasi ajaloo rollini kultuurimälus ja ajalookirjutuse aadressil esitatud kriitikani (valikuline

---

[70] Ankersmit, Frank (2008) The three levels of *Sinnbildung* in historical writing. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 110–114.

[71] Leerssen, Joep (2002) Hidden Ireland, public sphere. Galway: Arlen House, lk 20.

[72] Smith, Anthony D. (1986) Ethnic origins of nations. Oxford: Blackwell, lk 178.

[73] Umbach, Maiken (2006) Nation and region. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 68.

[74] Rigney, Ann (1990) The rhetoric of historical representation: Three narrative histories of the French revolution. Cambridge: Cambridge University Press, lk 24.

[75] Samas, lk 12.

[76] Samas, lk 18.

mäletamine, suutmatus edasi anda tegelikult juhtunut). Lõpetame terminiga, mida praeguses töös kasutatakse kõige rohkem, s.o „narratiiv". Narratiiv on mõiste, mida historiograafia valdkonnas enamasti ei defineerita. Ka mina kasutan seda üsna laias tähenduses, paremini saab sellest aimu, lugedes peatükki „Narrativiseerimine". Nii palju võib siiski öelda, et pigem tähistab see siin uurimuses tähenduslikku lugu kui lihtsalt lugu. Samuti ei pea ma selle all silmas ainult sündmustele orienteeritud ajalookirjutust (nagu näiteks defineerib narratiivi Georg Iggers[77]). Siin kasutusel olevas tähenduses võib sama hästi olla tugevalt narrativiseeritud ka näiteks majandusajalugu, mis konkreetseid ajaloosündmusi käsitleb vähe, ent on siiski rakendatud rahvusriikliku ajaloonarratiivi teenistusse, kuna selles näidatakse rahvuse arengu lugu majandusajaloo vaatenurgast.

Nagu eespool mainitud, näen ma „ajaloo narratiivi" terminina, mis 2000ndatel asendas termini „ajaloomüüt" ning tähistas sotsiaalse konstruktivismi mõõdukama voolu esilekerkimist. Rahvused ja nende ajalood on küll sotsiaalselt konstrueeritud, ent see ei tähenda, et need on vähem päris, sest sotsiaalne konstrueerimine on inimühiskonnale olemuslik.

Küsimus, kuivõrd narratiiv edastab päris elu, on sarnaselt paljudele siin mainitud teooriatele läbinud mitmeid äärmusi. On leitud nii seda, et narratiiv ei peegeldagi tegelikkust, vaid elab oma elu, kui ka seda, et kuna lood ongi osa elust, siis ei ole ka tegelikkuse n-ö loostamine midagi meelevaldset.[78] Psühholoogidest mälu-uurijad on leidnud siiski, et elu loostamine on inimestele omane informatsiooni pakkimise vorm[79] ning arvatavasti liigub selles suunas ka lähema aja mälu-uuringute peavool.[80]

Jörn Rüsen kirjeldab narrativiseerimist ajakogemuse tähenduslikuks muutmise protsessina. Narratiivi abil omandab aeg mõtte. See muudab mineviku ajalooks, kombineerides omavahel kaks peamist inimelu ajadimensiooni – kogemuse ja ootused –, ning ütleb seeläbi inimestele, kes nad on ja milles seisneb nende endi ja nende maailma ajaline muutumine.[81]

---

[77] Iggers, Georg G. (1968) The German conception of history: The national tradition of historical thought from Herder to the present. Middletown: Wesleyan University Press, lk 3.

[78] Vt nt Louis Minki ja David Carri vaidluse kirjeldust. Mink väidab, et lugusid mitte ei elata, vaid räägitakse. Mink vaidleb talle vastu, et lood ongi osa elust. Ankersmit, Frank (2009) Narrative and interpretation. Tucker, Aviezer (Ed.) A companion to the philosophy of history and historiography. Malden: Wiley-Blackwell, lk 200.

[79] Tulving, Endel (2007) Mälu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

[80] David Carr näeb ajaloolise reaalsuse ja narratiivi vahel pigem kontinuiteeti ja nimetab seda kontinuiteediteooriaks. Carr, David (2008) Reality and history. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 124.

[81] Rüsen, Jörn (2005) History: Narration–Intrepretation–Orientation, lk 2 ja 10.

1. RAHVUSLIKE AJALOOKÄSITLUSTE GENEES 19. SAJANDIST KUNI TEISE MAAILMASÕJANI

1.1. Rahvuslikud historiograafiad

Selle peatüki eesmärgiks on visandada ühismuster Põhja- ja Baltimaade mittedominantsete rahvuste ajalookäsitluste geneesis. Siin on tähelepanu keskmes nende väikerahvaste ajalookäsitluste arengu ühisjooned. Järgmises peatükis vaatan lähemalt ka ajalookäsitluste erinevusi ning pööran vähem tähelepanu narratiivide muutumisele ajas.

Olulise tõuke rahvuslike ajalootõlgenduste tekkele andis Prantsuse revolutsioon, sest tekkis vajadus kaitsta end prantsuse imperialismi ja valgustusliku universalismi eest. Üle Euroopa muutusid populaarseks saksa historistid. Johan Gottfried von Herder postuleeris, et igal rahval on õigus elada oma rahvuses ning kõige paremini väljendub selle rahvuse olemus ja hing rahvuskeeles ja -luules. Herder rõhutas iga rahvuse unikaalset väärtust ning vallandas sellega rahvusliku eripära otsimise buumi. [82]

19. sajandi rahvuslikud ajalookäsitlused tegelesidki peamiselt rahvuslike karakteristikute kirjeldamisega: Briti historiograafia demonstreeris tsivilisatsiooni progressi, mis saavutati vabaduse ja konstitutsiooniliste väärtuste ning pika parlamentarismitraditsiooni abil; Prantsusmaad kujutati „liberté, egalité, fraternite" väärtuste eestseisjana; Saksamaal räägiti saksa kultuuri, sh eriti teaduse ülemvõimust; Itaalias pühitseti maa antiikset kultuuri ja keskaegseid linnriike.[83] Euroopa mittedominantsete rahvuste ajalookäsitluste keskmesse pandi aga lood kuldsest ajastust, kaotatud kodumaast ja rahvuslikust ärkamisest.[84]

19. sajandi lõpu poole võis täheldada positivismi tagasilööki romantistlikule ajalookirjutusele. Ajalugu pidi muutuma distsipliiniks, mida uuritakse loodusteadustega sarnaste teaduslike meetoditega. Allikakriitika muutus veelgi olulisemaks ning selle käigus lükati ümber ka mitmed ajaloomüüdid. Alles jäi arusaamine, et ajalugu peegeldab tõde rahvusest ning ajaloolased on selle tõe kandjad.[85]

Ettearvatavalt liikusid selles uuringus vaadeldavate rahvuste historiograafiad eelkirjeldatud arengutega samas suunas. Järgnevalt annan neist lühiülevaate, mis toetub suuresti senistele uuringutele. Paljud elemendid olid eri maade

---

[82] Berger, Stefan (2007) The power of national pasts: Writing national history in nineteenth- and twentieth-century Europe. Berger, Stefan (Ed.) Writing the nation: A global perspective. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 34.

[83] Berger, Stefan; Donovan, Mark; Passmore, Kevin (1999) Apologias for the nation-state in Western Europe since 1800. Berger, Stefan; Donovan, Mark; Passmore, Kevin (Eds.) Writing national histories: Western Europe since 1800. London: Routledge, lk 9–10.

[84] Berger, Stefan (2007) The power of national pasts: Writing national history in nineteenth- and twentieth-century Europe, lk 34.

[85] Samas, lk 38.

historiograafiates juba algselt sarnased, mitmeid elemente tõsteti aga esile vaid osa rahvuste puhul ja minu ülesandeks jäi seega vaadata, kas sarnane suundumus esines ka teiste juures. Seega on järgnev kirjeldus osaliselt sissejuhatuseks teemasse, ent osaliselt sisaldab juba ka praeguse uurimuse tulemusi.

1.1.1. Rahvusromantiline periood

Ajaliselt dateeritakse rahvusromantiline periood varaseimaks Norras ja Leedus (*ca* 1830–60ndad), Soomes paigutatakse see ajavahemikku 1840–80ndad ning Eestis, Lätis ja Islandil 1870–90ndad. Enim vaieldakse rahvusromantilise perioodi dateerimise üle Leedus. 1864. aastal keelati Vene võimude poolt leedukeelsete tekstide ladina tähestikus trükkimine. Ajavahemikus 1864. aastast kuni 1904. aastani ilmus seetõttu leedukeelset kirjandus väga vähe ja seegi suuresti väljaspool Leedut. Enne 1860ndaid oli aga rahvuslik liikumine algusjärgus, aktiivseid rahvuslasi oli vähe ja nii võib küsida, kas nende puhul oli tegemist üksikute juhuslike eranditega või tõesti rahvusliku liikumise algatajatega.[86] Analoogia põhjal käsitlen siin uurimuses rahvusromantilisena pressikeelu-eelset perioodi.

Kõigis vaadeldavates maades olid sel perioodil väga tugevad saksa filosoofia mõjud. Enamik autoritest ei omanud professionaalset väljaõpet, ehkki mitmed Norra ja Soome autorid töötasid ülikoolides ajaloo õppejõududena. Kõik Baltikumi ajaloolased olid mitteprofessionaalid, kes tegelesid ajalooga peamiselt entusiasmist ja muu päevatöö kõrvalt.

Ajalugu kirjutati nii rahvast kui rahvale, s.t teoste kandvaks jooneks oli autori rahvusest inimeste ajalugu (ja vähem riiklik ajalugu) ning selle sihtgrupiks olid autori rahvusest inimesed.[87] Kõigi maade ajalugudes tegeleti sel perioodil eelkõige rahvuse algkodu ja kuldse ajastu narratiivide kirjeldamisega. Ajalooteosed sisaldasid veel ka peatükke mütoloogiast ning ehkki enamasti mainiti, et see pole justkui n-ö päris ajalugu, oli üleminek ühelt teisele sujuv. Kui õpikud välja arvata, siis ajaloo kirjeldamisel keskajast edasi ei jõutud.

Kooliõpikute puhul oli peamiseks tekstiks lugemik, ehkki ilmus ka puhtalt ajaloo õpetamiseks mõeldud raamatuid. Hariduse peamiseks eesmärgiks oli lugemise, kirjutamise ja arvutamise kõrval anda lastele kristlikku kasvatust.

Erinevalt Norrast ja Islandist ei olnud Soome, Eesti, Läti ja Leedu puhul vanemast ajaloost märkimisväärsel hulgal allikaid säilinud ning seetõttu tuli neis mais loota enam keeleuurijate, folkloristide ning perioodi lõpu poole ka arheoloogide uurimustele. Kui norra ja islandi rahvusluse tugevaimaks argumendiks oli dokumenteeritud ajalugu, siis ülejäänud nelja rahvuse puhul oli

---

[86] Nt Tomas Balkelis pooldab hilisemat ja Audronė Janužytė varasemat dateeringut. Balkelis, Tomas (2011) The making of modern Lithuania. London: Routledge, lk xx. Janužytė, Audronė (2005) Historians as nation state-builders: The formation of Lithuanian University 1904 to 1922. Tampere: University of Tampere, lk 29.

[87] Hackmann, Jörg (2001) Ethnos oder Region?, lk 544.

parimaks enese piiritlemise vahendiks keel, sest nii soome-ugri kui balti keeled eristusid selgelt oma naabritest.

Kui kõigi vaadeldavate rahvuste rahvuslused defineerisid end vastandumise abil mõnele dominantsele rahvusele, siis mõnevõrra nõrgemana on seda vastandumist kirjeldatud soome ning eriti tugevana leedu ja eesti rahvusluse puhul.

Nii läti kui leedu ajalookäsitlused jäid sel perioodil muu rahvusluse kontekstis varju. Lätis olid ajalookäsitlused temaatiliselt laialivalguvad ja veel küllaltki vähe rahvuslikult narrativiseeritud, mistõttu need ei pälvinud laiemat tähelepanu ei autorite kaasajal ega hiljemgi. Leedu selle perioodi autorid olid küll väga mõjukad hilisema rahvusluse eeskujud, ent oma eluajal neid laiemalt ei tuntud.

1.1.2. Sajandivahetus

Nimetan perioodi tinglikult sajandivahetuseks, ehkki norra käsitlused ilmusid mõnevõrra varem ja Norra historiograafias nimetatakse seda pigem evolutsionistlikuks perioodiks. Perioodi dateeritakse järgmiselt: Norras 1860–1905, Soomes 1890–1918 ning Eestis, Lätis ja Leedus 1900–1918.

Positivismi ja evolutsionismi mõjud viisid esiteks rahvusromantilise koolkonna kritiseerimiseni ning teiseks majandus- ja sotsiaalajaloo esiletõusuni. Mõjukaimaks eeskujuks oli Saksa ajaloolane Karl Lamprecht. Märgatavalt enam hakati tähelepanu pöörama allikakriitikale ning ajaloolise tõe otsingule. Veelgi enesekindlamalt seostati rahvuslik ajalugu ühiskonna, mitte riigi ajalooga, ning ajalugu hakati kirjutama massidele.

Eestis, Norras, Islandil, Leedus ja Lätis avaldati sel perioodil rahvusliku ajaloo terviksüntees. Soomes oli see kirjutatud juba varem. Narratiivide läbitöötamist jätkati sealt, kus eelmine põlvkond pooleli jäi, s.t suurimat tähelepanu sai rahvuse ajaloo kuldsele ajastule järgnev periood.

Kui norra, soome ja eesti käsitlustes kerkisid esile tollase poliitilise võõrvõimu vastased meeleolud, siis läti ja leedu käsitluste puhul oli see vähem ilmne. Küll aga oli kõigile käsitlustele iseloomulik kultuuriliselt dominantsete rahvuste vastaste meeleolude leebumine.

1.1.3. Omariiklusperiood

Perioodi alguseks oli Norra puhul 1905. ning teiste rahvuste puhul 1918. aasta. Lõpp-piiriks oli 1940. aasta, mis Balti riikide puhul langes kokku ka omariiklusperioodi lõpuga.

Ajalookirjutus üldisemalt harunes nii ideoloogiliselt kui temaatiliselt. Paljud tunnustatumad ajaloolased olid marksistid. Varasemast veelgi enam pöörati tähelepanu majandus- ja kultuuriajaloole. Allikakriitika oli endiselt väga tähtsal kohal, Norras näiteks pandi just sel perioodil kahtluse alla saagade ajalooline tõepärasus.

Esmapilgul ehk vastuoluliselt võib ka väita, et ajalookäsitlustes tugevnesid militaristlikud meeleolud. Lätil ja Soomel olid seljataga kurnav kodusõda, Eestil ja Leedul aga võidukas vabadussõda. Kõik see jättis oma pitseri ka ajalookäsitlustele, eelkõige põhjalike lähiajaloo sündmusi käsitlevate ajaloopeatükkide lisandumise näol. Ajalookäsitluste keskmesse tõusis rahvusriigiks saamise lugu. Eesti ja Leedu käsitlused muutusid eriti rahvuspatriootlikuks, Soomes aga hakati ajalugu nägema rohkem Soome turvalisuse ajaloo vaatenurgast. Seetõttu kahanes huvi sotsiaalajaloo vastu ning esile kerkis huvi riikliku ajaloo vastu.

Järgmistes alapeatükkides vaatan neid arenguid lähemalt, avades rahvuslike ajalookäsitluste geneesi teatud suundumuste läbi, mida võis täheldada vaadeldava perioodi ajalookäsitlustes:
- narrativiseerimine – ajaloo loostamine rahvuslike põhimõtete järgi
- ilmalikustumine – religioosse retoorika vähenemine ajalookirjutuses
- emantsipeerumine – millal ja kuidas muutus suhtumine võõrvõimudesse
- militariseerumine – kas ja milles väljendus ajalookäsitluste militariseerumine
- fookuse muutus − kas esimesel perioodil oli fookuses kuldse ajastu, järgmisel langusajastu ja viimasel taassünni metanarratiiv
- ajalookirjutuse rahvuslikud eesmärgid – ajalookirjutajate püüdluste ning ajalookirjutusele esitatavate nõuete ja filosoofilise raamistiku muutumine.

1.2. Narrativiseerimine

Ajaloo järjest tugevamat rahvuslikku narrativiseerimist peetakse vaadeldava perioodi ajalookirjutuse üheks põhiliseks iseloomustavaks jooneks. Kuigi narrativiseerimine üldisemalt on ajalookirjutusele olemuslik, siis on ajaloos olnud siiski perioode, mil see tendents on olnud tugevam (nt keskaeg) või nõrgem (nt valgustus). 19. sajandist alates kirjutati ajalugu (taas) üha enam ühtse selgroo ümber, ent erinevalt keskajast ei olnud keskne enam religioon, vaid selle positsiooni omandas rahvuslus.

Angelika Epple seostab uutmoodi narrativiseerimist historiograafias epistemoloogilise murranguga filosoofias. Kantil oli iga väiksem osa tervikust, universaalsest ajaloo *Idee*'st. Ajaloo *Idee* osutus tööriistaks, mis aitas ajaloolastel olulisi sündmusi ebaolulistest välja sorteerida ning selle teoreetiliseks aluseks 19. sajandi ajalookirjutuses sai rahvus.[88]

Michael Bentley näeb narrativiseerimisele kaasa aitavana romantismi poeetilist loomust. Romantism vastandas end n-ö külmale ja kliinilisele ratsionalismile, aga seda mitte faktitruuduse vastu olemise mõttes, vaid soovist näidata maailma loova, mitmekesise ja kordumatuna. Selline lähenemine võimaldas

[88] Epple, Angelika (2010) A strained relationship: Epistemology and historiography in eighteenth- and nineteenth century Germany and Britain. Berger, Stefan (Ed.) Nationalizing the past: Historian as nation-builder in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 86–107.

narratiivi kasutamist töövahendina, sest see eeldas sündmuste kronoloogilisse järjestusse panemise asemel, mis oli peamine meetod 18. sajandil, ka kujutlusvõime kasutamist. Bentley peab seetõttu rahvusromantikute rikkaliku stiili kritiseerimist mõttetuks, sest see oligi nende eesmärgiks.[89]

Vajadus tugevamalt narrativiseeritud ajaloo järele haakub ka rahvuslusteooriatega. Eespool kirjeldatud definitsiooni järgi oli rahvuslus ühiskonna moderniseerumise katusparadigma, mille põhieesmärgiks oli tööjaotuse ümberkorraldamine, sotsiaalsete erinevuste vähendamine ja masside kaasamine ühiskonna uutmoodi korraldamisel. Ajalugu oli selle protsessi oluline ideoloogiline tööriist ja on loomulik, et massidele suunatud ajaloole esitatakse teistsuguseid nõudmisi, kui esitati intellektuaalide pärusmaaks olnud ajaloole. Tavalise kooliõpilase jaoks on tugevalt narrativiseeritud ja n-ö looks muudetud ajalooteksti palju lihtsam õppida ja meelde jätta. Vähe narrativiseeritud tekst koosneb omavahel nõrgalt seostatud faktide jadast, ent neid fakte meelde jätta on keeruline ning veel raskem on neid pikemat aega meeles pidada. Massihariduse seisukohalt ei olnudki seega muud võimalust, kui ajalugu n-ö loostada ja seeläbi tavainimese jaoks tähendusrikkamaks muuta.

Põhjus-tagajärg seosed ei olnud 19. sajandil seega midagi uut, teatud mõttes on tegemist igasuguse ajalookirjutuse eeldusliku printsiibiga. Läbi aegade on nende seoste rõhutamise määr ja viis, kuidas neid seoseid nähakse, olnud siiski erinev. Ka vaadeldava perioodi sees, 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani, võis täheldada olulisi muudatusi. Ajalugu kirjutati üha enam üksteisest sõltuvate sündmuste jadaks ning ühe keskse idee ümber arenevate sündmuste jadaks.

Järgnevalt tulevad vaatluse alla konkreetsed näited sellest, kuidas ajalugu narrativiseeriti üha tugevamalt põhjus-tagajärg seose ümber, kuidas ajalookirjutus koondus üha enam ühe kindla idee ümber ning kuidas eri ajalugusid koondati üheks rahvuslikuks ajalooks. Kui esimest kahte võib pidada üsna universaalseteks suundumusteks, siis viimane sõltus juba enam konkreetse rahvuse vajadustest. Siin tuleb meeles pidada, et tsiteeritavad tekstid on juba läbinud eelvaliku, mille aluseks oli vähemalt algelise rahvusluse olemasolu. Kindlasti oleks kõikidest perioodidest (ehkki üha vähenevas proportsioonis) ja rahvuslustest võimalik leida ka tekste, mis ei olnud (veel) rahvuslikult narrativiseeritud ja kontrast oleks veelgi suurem. Siin on eesmärgiks näidata, et ka juba rahvuslikeks peetavate tekstide lõikes teatud suundumused aja jooksul süvenesid.

Alustame näitega soome ajalookäsitlustest. Juhana Fredrik Cajan avaldas aastatel 1839−40 esimese soomekeelse Soome ajaloo raamatu „Suomen historia". Rahvusromantilise perioodi tuntuim soomlaste ajalugu käsitlev teos, Yrjö Koskineni „Oppikirja Suomen kansan historiasta" ilmus ligi kolmkümmend aastat hiljem, ajavahemikus 1869−1873. Mõnevõrra erinev on juba teoste üldine

[89] Bentley, Michael (1999) Modern historiography: An introduction. New York: Routledge, lk 26–28.

stiil. Cajani tekst on hakitum, toimunud sündmuste kirjelduste sisse on pikitud küllaltki pikki arutelusid allikate teemal, näiteks, kuidas kirjeldas mingit sündmust Tacitus. Sealjuures ei anna Cajan neile allikakirjeldustele hinnangut, pigem on tegemist lihtsalt kirjeldustega ja otsust, mida selle informatsiooniga peale hakata, ei ole lugeja eest ära tehtud. Tekst ise on selle võrra harulisem, tegemist ei ole mitte ühtset joont jälgiva looga, vaid looga, mis areneb mitmes suunas ning mille tervikpilt on laialivalguv.

Koskineni tekstis on esitatud aga juba soome ajaloo lugu algusest lõpuni. See sisaldab küll viiteid allikatele, ent sellisel juhul juba ka hinnanguga, kui tõsiselt tuleb allikates kirjeldatut võtta. Kui Cajani teoses esineb sündmusi, mis lihtsalt juhtuvad, siis Koskineni tekstis sündmused juhtuvad „sellepärast, et ...". Näiteks Cajani teoses sai muinassoomlaste läbikäimine skandinaavlastega alguse peaaegu juhuslikult. Skandinaavia viikingid sõitsid merd ja selle käigus sattusid Soome.[90] Koskinen kirjeldab seda aga juba kui viikingite teadlikku sammu. Kuuldused Permi-Soome rikkusest olid jõudnud nendeni ning neil tekkis rüüstehuvi.[91] Võrreldes Cajani tekstiga on lisandunud seega nii sündmuste põhjuslikkus kui ka võõrrahvuslik omakasuhuvi. Soome ajaloo kontekstis on tegemist väheolulise sündmusega, seda enam on huvitav märkida, kuidas pisimadki detailid tekstis omandasid koha terviknarratiivis.

Vaadeldaval perioodil suurenes ka tekstide rahvuslike probleemide kesksus ning arutelud nende probleemide üle tõsteti üha tugevamalt muust tekstist esile. Kui 19. sajandi läti ajalootekstid olid suures osas vaid kirjeldused ilma probleemsetel teemadel pikemalt peatumata, siis sajandivahetuse autor Jānis Krodznieks esitas Läti Henriku rahvusliku päritolu küsimust juba kontekstis „kui ta oli lätlane, siis miks ta ei osanud kajastada lätlaste eluolu", „kas lätlaste arengutase oli lääneeurooplastega võrreldes oluliselt madalam on küsimus, mis väärib arutamist" jne.[92]

19. sajandi ajalookäsitlused olid enamasti kronoloogilise ülesehitusega. Leedu autori Konstancija Skirmuntti (autorinimega Pajauta) 1887. aastal ilmunud „Istorija Lietuwos"[93] („Leedu ajalugu") on peamiselt veel kronoloogiline ajaloosündmuste järjestus. Antanas Alekna 1911. aastal ilmunud samanimeline[94] ja väidetavalt ka üks mõjukamaid Leedu ajalootekste läbi aegade[95] sisaldab juba eraldi temaatilisi peatükke pärisorjusest, religiooniküsimustest ja valgustusest, mis muu teksti kronoloogilise ülesehitusega ei haaku.

---

[90] Cajan, Juhana Fredrik (1846) Suomen historia. 1, Pakanuuden ja paavinuskon ajat. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 13.

[91] Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa, lk 9.

[92] Krodsneeks, Janis (1920) Latwijas wehsture, I. Rīgā: Gulbis, lk 25–26.

[93] Skirmuntt, Konstancija (1887) Istorija Lietuwos: Trumpai apsakyta. New York: Lietuwiszkojo Balso.

[94] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos. Kaunas: Saliamono Banaičio.

[95] Butrimas, Adomas (1999) A note on the writing of textbooks on Lithuanian history. Branch, Michael (Ed.) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 267.

19. sajandi lõpu poole muutub üha tavapärasemaks ka ajalooperioodidele iseloomustavate üldnimetuste andmine. Nii on Islandi ajalugu jaotatud rahu (11. sajand), kirjutamise (12. sajand) ja kohanemise (14. sajand) sajandiks.[96]

Probleemikesksusest järgmiseks sammuks oli üha tugevnev ajaloo kirjutamine ühe keskse arenguliini ümber. Kui paljud 19. sajandi ajalood olid küll lood algusest lõpuni, siis samas ei olnud need veel protsessilood. 19. sajandi tekstide eesmärgiks oli enamasti õpetada tundma ajalugu, et sellest õppida. Maailmasõdade vahelise perioodi kooliõpikute selgrooks oli aga rahvuse arengu lugu selle sünnist kuni omariikluse saavutamiseni: Erilist rõhu olen tahtnud panna kahele meie rahvuse arengus olulisele seigale. Üheks on riikliku iseseisvuse küpsemine ja saavutamine. Teiseks on rahvusliku ühiskonnakorralduse elu: soomluse võitlus läbi aastasadade.[97]

Samas polnud alati küsimus rahvusriikliku idee ümber koondumises, vaid n-ö suure idee ümber koondumises üldisemalt. Norra tunnustatumaid sõdadevahelise perioodi ajaloolasi Halvdan Koht ehitas teose „Norsk bondereisning" („Norra talupojavõitlus") täielikult üles klassivõitluse idee ümber. Norra talupojaliikumine oli algusest lõpuni klassivõitluse liikumine, kuigi see käis käsikäes rahvuslusega. Demokraatlikud ja rahvuslikud ideed mitte ei põhjustanud klassivõitlust, vaid tulenesid sellest.[98] Marksistlik autor ei olnud selle aja kontekstis midagi erandlikku. Nagu ei olnud seda ka rassiteooriatega tegelev autor. Soomlane Pentti Renvall hakkas 1930ndatel arendama ideed individuaalsete juhtide rollist ühiskonna arengus ja leidis, et igal ajal on elanud inimesi, kelle psühholoogilised eeldused võimaldasid neil tõusta massidest kõrgemale.[99]

Kui eespool sai toodud hulk näiteid ajalootekstide üha suurenevast narrativiseerituse tasemest, siis rahvuslike ajalookäsitluste tekkeloos moodustab eraldi olulise peatüki ka küsimus, kuivõrd lihtne või keeruline ühe rahvusliku ajaloo loomine üldse oli.

Vaadeldavatest rahvustest teravaimana kerkis see küsimus esile lätlaste ajaloo puhul. Läti rahvusluse eri suundade kokkusulatamise keerukusele on viidanud Andrejs Plakans. Lätlased elasid kolmes provintsis: Liivimaal, Kuramaal ja Vitebskis (Latgale). Esimesed kaks pidasid end enam liivimaalasteks või kuramaalasteks, mitte lätlasteks. Viimase identiteedi keskmes oli aga katoliiklus.[100]

---

[96] Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland.

[97] *Erikoista huomiota olen tahtonut kiinnittää kahteen meidän kansamme kehityksessä tärkeään seikaan. Toinen on valtiollisen itesnäisyytemme kypsyminen ja toteutuminen. Toinen on kansallisen sivistyksemme elinkysymys: suomalaisuuden taistelu läpi vuosisatoje.* Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja kansakouluja varten. Porvoo: WSOY, lk 5.

[98] Koht, Halvdan (1926) Norsk bondereising. Oslo: Aschehoug, lk 3.

[99] Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (2000) A journey into Finnish historiography from the end of the 19th century to the present day. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 59.

[100] Plakans, Andrejs (1995) The Latvians: A short history. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press, lk 92.

Rahvuslikust identiteedist veelgi keerulisem oli lätlaste ühtse ajalooidentiteedi loomine. Aluseks oli küll ühtne keeleruum, ent selle kokkusulatamine ühiseks ajalooks ei olnudki nii lihtne. Kokku tuli kirjutada mitme etnose (lätlased, liivlased, sakslased), religiooni (luterlus, katoliiklus) ja poliitilise üksuse (Liivimaa, Kuramaa, Lõuna-Läti) ajalood ning igal pakutavatest ajaloovalikutest olid omad plussid ja miinused. Lõuna-Läti suurte Leedu ja Poola mõjudega ajalugu oli küll inspireeriv, ent Läti enamusele võõrapäraselt katoliiklik ning jäi kaasajast ajaliselt kaugele. Kuramaa ajalugu pakkus küll näite „iseseisvast", ent saksastunud ajaloost. Põhja-Läti ajalugu oleks sobinud hästi rahvusluse domineeriva suunaga, ent minevik ise oli üsna väheinspireeriv lätlaste pärisorjuse lugu. Vastuseni, milline neist peaks olema Läti ajaloo tuumaks või kas õnnestub neid kõiki kolme kokku sulatada, rahvusromantilises ajalookirjutuse kihistuses veel ei jõutud.

Eelkirjeldatud identiteetide lahknevust peegeldavad üllatavalt hästi ka 19. sajandi ajalookirjutuse mõned põhiteosed. Jānis Bankinsi „Tehwzemesstahsti, jeb notkumi Baltija. Preeksch muhsu skolahm sarakstiti"[101] („Kodumaa lood ja Baltikumi sündmused koolidele") keskendub peamiselt Liivimaa ajaloole, sealjuures on muinasaeg suuresti liivlaste ajalugu. Fricis Veinberģise „Iz Latviešu-Leišu vēstures"[102] („Läti-Leedu ajaloost") kirjeldab semgalite koostööd leedulastega 13. sajandi orduvõitluste käigus. Veinberģis leiab, et kui sakslased oleksid siia kanti saabunud sada aastat hiljem, siis oleks nad eest leidnud tugeva Läti-Leedu riigi ning võitluste lõpptulemus oleks olnud sootuks teine. Jānis Reinberģise „Kursemes pirmais leelkungs Gothards Ketlers"[103] („Kuramaa esimene valitseja Gothard Kettler") räägib aga Kuramaa ajaloost. Gothard Kettlerit see teos liialt ei ülista, ehkki üldise saksavastasuse kontekstis nähakse teda meelepäraseima ajaloolise isikuna. Kõigi kolme teose puhul on huvitav, et etniliste lätlaste ajaloost räägitakse seal küllaltki vähe, väga suur rõhk on vastavalt kas liivlaste, leedulaste või baltisakslaste ajalool. Kuigi teose raamistik ja probleemipüstitus on rahvuslik, on teksti sisu suures osas siiski kirjeldav ja selle rahvuslik narrativiseerimine tagasihoidlik.

Suurimad jõupingutused rahvusliku ajaloo sünteesimise suunas tegi sajandivahetusel Jānis Krodznieks. Tema teostest kõige tuntum on 1912.–1913. aastal ilmunud „Is Baltijas wehstures"[104] („Balti ajaloost"), ehkki ajaloost kirjutamist alustas ta juba paarkümmend aastat varem. Selles teoses on keskne Liivimaa ajalugu, ent eelkirjeldatud näidetega võrreldes ei ole see enam ainult liivlaste ajalugu, vaid üha enam lätlaste ajalugu. Leeduga seotud ajalugu osaliselt lätistatakse, sest kui varem oli Zemgale vabadusvõitlus vaid osa lätlaste koostööst

[101] Bankins, Jānis (1878) Tehwzemes-stahsti, jeb notkumi Baltija: Preeksch muhsu skolahm sarakstiti. Rīgā: Bušu.

[102] Veinbergs, Fridrihs (1921, orig. 1885) Iz Latveešu-Leišu vēstures. Rīgā.

[103] Reinbergis, Janis (1883) Kursemes pirmais leelkungs Gothards Ketlers. Leepaja: K. Ustina.

[104] Krodsneeks, Janis (1912–1913) Is Baltijas wehstures, I–II. Rīgā: Rīgās Latvieschu Beedribas Derigu Grahmatu Nodala.

leedulastega, siis nüüd hakkas see üha enam kandma lätlaste vabadusvõitluse narratiivi raskust. Ajaloo lätistamise tendents aja jooksul üha süvenes. Nii kirjutas 1928. aastal Arvids Švābe „Grundriβ der Agrargeschichte Lettland's" („Läti agraarajaloo alused"), mis koondus juba täielikult ainult lätlaste ümber ning näitas, et kõiki neid perioode on võimalik esitada ka puhtalt lätlaste vaatenurgast.[105]

Eri suundade kokkukirjutamise lihtsuse näite võib tuua aga Eestist, kus eestlaste etniline erinevus kõigist naabritest ning selle etnilise üksuse suur kokkulangevus territoriaalse poliitilise ajalooga andis tulemuseks selle, et ajalookäsitlused olid juba 19. sajandil küllaltki rahvuslikud ja ühtsed. Võrreldes Lätiga jõuti ajaloo rahvusliku narrativiseerimisega kaugemale ajaliselt märksa varem. Esimese põhjalikuma eesti rahvusliku ajaloo „Pildid isamaa sündinud asjust" kirjutas Jakob Hurt 1868. aastal, ehkki trükis ilmus see 1871. aastal Eesti Postimehe lisalehes[106] ning raamatuna 1879. aastal. Raamatu eesmärgid on juba selgelt rahvuslikud: „Noore ea armastuse tulega on kõik read kirjutatud, sünnitagu nemad ka lugijate südames armastust esiwanemate ja kaaswendade wastu. Ühelmeelel, ühendatud jõuga, wäsimata – nagu meie esiwanemad omal ajal – tehkem tööd isamaa põllul."[107]

Hurda käsitlusele tuli peagi lisa. 1874. aastal ilmus Jaan Jungi „Mönda isamaa wanust aegust"[108], 1877. aastal Matthias Johann Eiseni „Eesti, Liiwi ja Kuura maa ajalugu"[109], 1889. aastal Joosep Robert Rezoldi „Üleüldine eestlaste ajalugu, nende sõjad naabri-rahvastega ja seitsme saja aastane orjapõli"[110] jne.

Siit jõuame ka ajaloo narrativiseerimise keerukuse ja kiiruse vahelise seose küsimuseni. Eesti ja Läti võrdluses on huvitav märkida just seda, et rahvuslikud liikumised üldiselt käisid üsna sama sammu nii ajalises kui sisulises plaanis. Ajalugu oli ühe olulisema isamaa-armastuse põhjendajana toodud välja nii eestlase Carl Robert Jakobsoni kui lätlase Atis Kronvaldise vastavates teedrajavates mõtteavaldustes (vastavalt „Kolm isamaa kõnet" esimene kõne 1868. aastal ja „Tēvuzemes mīlestība" („Isamaa armastus") 1871. aastal). Ka läti rahvuseeposes, Andrejs Pumpursi teoses „Lāčplēsis"[111] (Karutapja) on visandatud läti rahvusliku ajalootõlgenduse algskeem, viidates ristirüütlite piirkonda saabumisele kui rahvuse ajaloos strateegiliselt olulisele murdepunktile. Ent tegemist on ilukirjandusliku teosega ning konkreetsetest ajaloosündmustest räägitakse seal vaid vihjamisi.

---

[105] Švābe, Arveds (1928) Grundriβ der Agrargeschichte Lettlands. Rīgā: Lamey.
[106] Eest Postimees 1871, lisaleht nr 1–27.
[107] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 156.
[108] Jung, Jaan (1874) Mönda Isamaa wanust aegust. Tartu: H. Laakmann.
[109] Eisen, Matthias Johann (1877) Eesti, Liiwi ja Kuura maa ajalugu: Muistsest ajast meie ajani. Tartu: Schnakenburg.
[110] Rezold, Joosep Georg (1889) Üleüldine eestlaste ajalugu, nende sõjad naabri-rahwastega ja seitsme saja aastane orjapõli. Tallinnn: Rezold.
[111] Pumpurs, Andrejs (1973, orig. 1888) Lacplesis. Tallinn: Eesti Raamat.

Rahvuslik ajaloomõte oli nende rahvuste puhul seega sarnasel lähtepositsioonil, ent ometi haigutab ajaloo narrativiseerimise vahel päris suur ajaline lõhe. Kui nimetada esimeste rahvuslike narrativiseerijatena Jakob Hurta Eestis ja Jānis Krodznieksi[112] Lätis, siis üle 30 aasta. Eeltoodu kontekstis võib eesti ja läti käsitluste võrdlus olla üheks näiteks, kuidas ülesande lihtsus aitab oluliselt kaasa selle lahendamise kiirusele ja vastupidi ning võib-olla ka ajaloo rolli tähtsustumisele rahvusluses tervikuna.

Lisaksin siiski, et läti käsitluste puhul oli ajaloo narrativiseerimisel põhiraskuseks just ajaloo tõlgendamise keerukus, aga mitte rahvusliku identiteedi loomine üldisemalt. Ka Valgevene 19. sajandit iseloomustasid eri koolkondade vastuolud ja suured raskused ajaloo üheks kirjutamisel, ent seal olid takistused olemuslikumad, rahvusliku identiteedi loomeraskustega seonduvad, sest ühtse identiteedi ning ajalooidentiteedi loomisega nähti vaeva veel 20. sajandi keskpaigaski.[113]

Ajaloo muutumisest n-ö rahvusluse tööriistaks on põhjalikumalt juttu edasistes peatükkides. Üldine raamistik joonistus siiski välja siingi: ajalugu kirjutati üha enam üksteisest sõltuvate ja rahvuslike sündmuste jadaks. Sündmuste toimumispõhjuste taga hakati üha enam nägema rahvuslikke motiive, ajalugu tervikuna hakati kirjeldama kui rahvuse arengu lugu. Suurenes probleemikesksus ja lõdvenes käsitluste kronoloogiline ülesehitus. Rahvuslike ajalugude loomine oli rahvuslastele kohati omaette väljakutse, sest paljude võimalike valikute seast tuli teha kaasaja rahvuslust toetavaim valik.

1.3. Ilmalikustumine

Ühe küllaltki levinud seisukoha järgi võttis rahvuslus üle paljud religiooni funktsioonid. Kui enne rahvuslust oli religioossus maailmapildi raamistikuks, siis pärast rahvuslust muutus religioossus üheks elemendiks rahvusluse sees. Religioosust ei olnud vaja rahvuslusest küll eraldada, ent kõrvale tuli tõrjuda dogmatism ja klerikaalsus, sest nende omandiõigus minevikule oli konfliktis rahvusliku liberaalse ajalooga.[114]

Kohati on rahvuslust isegi terminoloogilises plaanis võrreldud religiooniga, kuna mitmes aspektis funktsioneerib see sarnaselt. Mõlemad pakuvad vahendeid nii sotsiaalsete gruppide identifitseerimiseks kui sotsiaalsete suhete organiseerimiseks.[115] Samas on leitud, et selline võrdlus muudab rahvusluse

---

[112] Misāns, Ilgvars (2008) „Wir waren immer ein Kriegervolk", lk 185–207.

[113] Ioffe, Grigory (2003) Understanding Belarus: Belarusian identity. *Europe-Asia Studies*, 55 (8), lk 1241–1272.

[114] Kennedy, James C. (2008) Religion, nation and European representations of the past. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) Contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 113.

[115] Burbaker, Rogers (2012) Religion and nationalism: Four approaches. *Nations and Nationalism*, 18 (1), lk 4.

definitsiooni nii laialivalguvaks, et selle rakendamisel pole enam mõtet, või viidatakse sellele, et ükski ideoloogia ei suuda sarnaselt religioonile edastada maailma müstilist loomust.[116] Lisaks on rõhutatud, et kuna religioon pakkus rahvuslusele võtmesümboleid, siis on religiooni languse ja sekulariseerumise hulka seni tõenäoliselt üle hinnatud.[117]

Ka vaadeldavaid rahvuslusi on religioossuse mõttes kirjeldatud üsna erinevalt. Eestis ja Lätis kasutati religioosset retoorikat rahvusluses vähe. Põhjuseks pakutakse, et religioon ei olnud siin eristavas funktsioonis („nemad" olid nii luterlased kui ortodoksid) ja jäi seetõttu tagaplaanile.[118] Soome rahvuslust peetakse seevastu üsna religioosseks,[119] ehkki religioon oleks teoreetiliselt võinud olla eristavas funktsioonis ka soome rahvusluse jaoks.

Paratamatult tekib nii küsimus, mille poolest erines soome rahvusluse olukord eesti ja läti rahvusluste omast, sest kõigi nende kultuuriline „nemad" oli luteri ja poliitiline „nemad" ortodoksi usku. Miks ei põhjustanud tugev vastuseis Vene võimule eestlaste seas luterluse olulisust? Seetõttu näeksin sarnaselt teistele Baltikumi ajaloolastele religioossuse või mittereligioossuse põhjuseid mitte ainult meie-nemad vastandamises, vaid kiriklike institutsioonidega põimumises laiemalt. Nii eestlased kui lätlased olid usklikud küll, ent kiriklikku institutsiooni esindas nende jaoks n-ö võõras. Soomes oli rootsivastasus ja ka kiriklike institutsioonide vastasus võrreldes Baltikumiga märgatavalt väiksem.[120]

1.3.1. Paganlus ajaloos

Tendentsina võib religioosse retoorika kasutamise vähenemist näha eelkirjeldatud erinevustele vaatamata siiski kõigi vaadeldavate rahvuste puhul. Kui 19. sajandil olid rahvuslus ja religioossus väärtushinnangute mõttes veel üsna võrdsel positsioonil ning olukorrad, kus need kaks ristusid, tekitasid ka autorites kõhklusi, siis 20. sajandil asetati konfliktiolukorra tekkimisel rahvuslus religioossetest väärtushinnangutest juba ettepoole. Heaks näiteks on siin muinasühiskonna „paganliku tsiviliseerimatuse ja barbaarsuse" järk-järguline aktsepteerimine ajaloo metanarratiivis.

Esiteks tegi küllaltki suure muundumise läbi mõiste „tsiviliseeritud". Juba varemgi levima hakanud *bon-sauvage*-kontseptsiooni ning (eelkõige) saksa romantismi ja historismi leviku käigus hakati ka üldisemalt vaatama ümber

---

[116] Kennedy, James C. (2008) Religion, nation and European representations of the past, lk 120–121.

[117] Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Conclusion: Picking up the threads. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 535.

[118] Kennedy, James C. (2008) Religion, nation and European representations of the past, lk 127.

[119] Tilli, Jouni (2009) An interpretation of Finnish religious nationalism: The four topoi of theological depolitication. *Nations and nationalism*, 15 (4), lk 597.

[120] Raun, Toivo (2005) National identity in Finland and Estonia, 1905–1917, lk 349.

suhtumist mittekristlikesse ühiskondadesse. Samas jäi see suhtumine ajalookirjutusest pigem eemale. Üldlevinult kirjeldati paganlikke ühiskondi 19. sajandil siiski tsiviliseerimatute ja barbaarsetena. Sõltuvalt vajadusest võis hinnangu kategoorilisus küll varieeruda, olles näiteks väga negatiivne Iirimaal ning positiivsem Saksamaal ja Põhja-Euroopas, kus see oli paljudele väikerahvustele lisaks ka n-ö kuldseks vabaduse ajaks, ent üldist paganluse ülistamist on 19. sajandi ajalootekstidest siiski raske leida. Muinasühiskonna kirjeldamisel olid märkused „see toores ja pime aeg", „kristluse valgus", „paganlik pimedus" üldlevinud ja seda ka nii vähereligioosseks peetud rahvuse puhul, nagu seda oli/on näiteks eestlased. Kirikuõpetajast Jakob Hurdalt selliseid märkusi isegi ootaks, ent rohkem üllatav on sarnaste remarkide leidmine ka Carl Robert Jakobsoni tekstist.[121] Lisaks mõned näited:

> [Norra] *Viikingiaeg oli toores ja verine aeg. Ent neil reisidel õppisid meie esiisad tundma maid ja rahvaid, kes olid neist valgustatumad. Parim, mis nad õppisid, oli kristlik usk.*[122]
> [Soome] *See soomlaste muinasusk oli küll kenam ja süütum kui mõne muu rahva paganlik usk, ent see ei võinud külvata neid tsivilisatsiooni ja arengu seemneid, mida vaid kristlik usk kaasa tõi.*[123]
> [Eesti] *... meie esiwanemad sell ajal usu poolest pimedad paganad oliwad ja kus ewangeliumi usu walguse terad weel südame põllu pinda ei ole tunginud, sääl ei wõi ka ustawusel weel nii täielisi juuri olla, kui meie Õnnistegija neid oma järelkäiatelt nõuab.*[124]

20. sajandil ei tähendanud paganlus enam tingimata tsiviliseerimatust, õige ja vale käitumine lahutati religioonist. Barbaarselt võis käituda ka kristlane ja pagan võis käituda tsiviliseeritult.

Seega tuleb rõhutada, et kui 19. sajandil nähti muinasaega oma ajaloo n-ö kuldse ajana ja üldiselt siiski positiivsena, siis seda tänu sellele perioodile omistatava vabaduse, mitte paganluse narratiivile. Paganlusest ei saanud mööda vaadata ning see vajas põhjendamist. Üldlevinult oli selleks vabanduseks historistlik „igal ajal omad kombed". Jakob Hurt tõlgendas Jacob Grimmile viidates olukorda järgmiselt: „… aastasadade elu ei saa käsitleda umbse ja rõõmu-

---

[121] Jakobson nimetab seda „tooreks ajaks". Jakobson, Carl Robert (1991, orig. 1868) Kolm isamaa kõnet: Kriitiline väljaanne käsikirjast kommentaaride ja järelsõnaga. Tallinn: Eesti Raamat, lk 19.

[122] *Vikingetiden var en raa og blodig tid. Men paa disse færder lærte vore fædre at kjende lande og folk, som var mer oplyst end de. Det bedste, de lærte, var den kristne tro*. Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet. Kristiania: Mallings, lk 15.

[123] *Tämä Suomalaisten muinais-uskonto oli kyllä jalompi ja viattomampi kuin monen muun kansan pakanalliset menot, mutta ei kuitenkaan voinut kylvää niitä sivistyksen ja kaikkinaisen edistyksen siemeniä, mikkä ainoastaan Kristin-usko mukaansa tuopi.* Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia, lk 8.

[124] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 80.

tegemata waimu toorusena. Jumal laskis igale ajale oma päewa paista."[125] Norra ajaloolane Peter Andreas Munch põhjendas Norra viikingite julmust ajaga, milles nad elasid ja kus teistmoodi lihtsalt polnud võimalik: „Viikingid olid sageli julmad, nad tapsid oma vaenlasi ja tegid neist orjad, kes toodi koju või müüdi. Sedasorti elu puhul oli kommete metsikus ja tahumatus vajalik."[126]

Sajandivahetuse ajaloolaste töödes hakkas temaatika oma senist religioosset iseloomu minetama. Esmalt hakkab silma märkuste „see toores või pime aeg" kadumine ja teiseks paganliku brutaalsuse õigustamise vajaduse kadumine. Norralane Ernst Sars ei eitanud küll viikingiaja sõjakat iseloomu, ent brutaalsuse kõrval rõhutas ta märksa enam ka selle ühiskonna moraalseid väärtushinnanguid – vaprust, sõnapidamist, au hindamist. Sars leidis, et viikingiaja tagurlikkuse osas oli seni palju liialdatud ja kindel allikaline tugi sellele puudus. Viikingeid ei ajanud võõrastele maadele mitte ainult röövimis- ja tapmishimu, vaid ka palju õilsamad eesmärgid. Seda peeti kõrge sünnipäraga noorte meeste kooliks, milles nad said tutvuda võõraste maade ja nende kommetega. Tollane üldine vaimne õhustik ei olnud viikingite suhtes ebasoodne. Mõnes osas olid viikingid rahvastest, keda nad rüüstasid, isegi moraalselt kõrgemal järjel (nt karolingide ja merovingide sõnapidamatus ja truudusetus).[127]

Selles Sarsi mõttearenduses võib märgata olulist nihet narratiivses hierarhias. Kui sajandi esimese poole rahvusromantikud nägid paganluses eelkõige selle vägivaldsemaid momente, siis Sars tõstis siia kõrvale juba ka kaasajale vastuvõetavamad väärtushinnangud nagu vaprus, truudus ja sõnapidamine. 20. sajandi alguseks nihkus rõhk veelgi enam viimastele ning paganlik brutaalsus ei olnud enam probleemiks.

Mõned näited ka üksiknarratiivide tasemelt. Norralane Peter Andreas Munch kirjeldas kristlikku kuningat Sverret (1145–1202) kui meest, kes vaatamata heale tahtele ei suutnud huvide konflikti tõttu midagi korda saata. Ta sattus ka kirikuringkondadega konflikti ning pandi seetõttu kirikuvande alla.[128] 1920ndateks oli selles loos rõhk aga juba täielikult kandunud tema suutlikkusele muu maailmaga silmitsi seista: „Sverre oli ainus kuningas Euroopas, kes suutis paavsti ignoreerida."[129]

Teine põneva tõlgendusnihkega Norra lugu räägib kuningas Haakon Adelsteeni surmast. Adelsteen oli üks esimesi kristlikke kuningaid, kes kasvas üles Inglismaal. Tema püüdlused Norrat ristiusustada ebaõnnestusid. Surma

---

[125] Samas, lk 14.

[126] *Vikingerne var som oftest grusomme; de dræbte sine Fjender eller gjorde dem til Trælle, som bleve hjemførte eller solgte. Et saadant Liv maate nødvendigviis vedligheholde Raahed og Vildhed i Sæder og Skikke*. Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere. Christiania: Johan Dahl, lk 5.

[127] Sars, Ernst Johan (1877) Udsigt over den norske historie, 1. Christiania: Cammermeyer, lk 95–100.

[128] Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 31.

[129] *Sverre var den eneste konge i Europa som på den tid kunde trosse paven*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 71.

lähenedes pakkusid sõbrad talle, et ta keha võidakse viia Inglismaale ristitud pinnasesse. 19. sajandi kooliõpikus oli Adelsteeni vastus järgmine: „Ma ei ole seda väärt, paganana olen ma elanud, paganana peab mind sellepärast ka maetama!"[130] 20. sajandi kooliõpikus oli sama lause sõnastatud aga nii: „Paganana olen ma elanud ja paganana saan ma seetõttu ka maetud."[131] Tundmine, et ta pole kristlasena matmist väärt, oli asendunud uhkustundega oma paganliku tausta üle.

Sarnase geneesi tegi paganliku brutaalsuse narratiiv läbi ka Eestis, ehkki norra käsitlustega võrreldes ajaliselt ligi 30-aastase nihkega. Jakob Hurt kirjutas 1871. aastal: „Wanad ajaraamatud annawad meie esiwanemaist ka tunnistusi, mis meile mitte armsad kuulda ei ole ja meie ei wõi ka neist kuulmata ja kostmata mööda minna. On nemad õiged, siis peame neid ära kuulma, olgu nemad kui kibedad tahes ... Wanad Eestlased on kiiduwäärt tegude kõrwal tõe poolest ka tõisi tegusid teinud, mis mitte kiiduwäärt ei ole. Nad on nimelt riisunud, põletanud ja waenlastele mitmet wiisi piinalist surma walmistanud."[132] 1920ndateks aastateks oli igasugune probleemsus kadunud, pigem nähti paganlikus brutaalsuses tahet ja võimet oma õiguste eest seista, mitte moraalset mahajäämust: „Tungis vaenlane maale, löödi ta tagasi ja tasuti ka tehtud kuri kurjaga, nagu nõudis tolleaegne karm komme."[133]

Ei saa muidugi väita, et vapruse, truuduse jms väärtuste hindamist (ja võibolla ka eelistamist) ei oleks rahvusromantikute puhul üldse esinenud. Ka seda suunda esindavaid autoreid oli nii Norras kui Eestis (vastavalt nt Henrik Wergeland ja Carl Robert Jakobson), ent kui rahvusromantikute puhul esindas seda suunda üks autor viiest, siis sajandi lõpuks oli proportsioon vastupidine.

Ilmekaima näite religioossuse taandumisest saab tuua Islandilt, kus seetõttu muutusid rõhuasetused rahvuse kuldse ajastu narratiivide käsitlustes. Islandit võis pidada iseseisvaks riigiks alates parlamendi (*Alþing*'i) kokkukutsumisest 930. kuni 1262. aastani, mil sõlmiti unioon Norraga. 20. sajandi alguse ajaloolane Bogi Thorarensen Melsteð pidas hiilgavaimaks selles perioodi 1030−1118, mida ta nimetas rahu sajandiks ja iseloomustas kui rahu, õitsengu ja tsivilisatsiooni aega.[134]

Teise maailmasõja lävel nimetas Sigurður Nordal Islandi ajaloo silmapaistvaimaks ajaks aga perioodi 930−1030 ehk nn saagaajastut. Nordali sõnul oli tegemist perioodiga, millele vaatasid unistavalt tagasi enamik saagasid. Islandi ühiskond arenes sel perioodil majanduslikult märkimisväärselt ning ühiskond

---

[130] *Jeg er det ikkeværd; som en hedning har jeg levet, som en hedning bør jeg derfor ogsaa jordes!* Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet, lk 22.

[131] *Som en hedning har jeg levd, og som en hedning får jeg derfor begraves*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 29.

[132] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 76−77.

[133] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I: Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi I klassile. Kolmas trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 29.

[134] Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 21.

oli veel ka üsna egalitaarne: orjast võis saada vaba mees ning pealikud ei olnud tõusnud veel nii kõrgele, et ei oleks saanud end pidada nendega võrdväärseteks.[135] Ehkki Nordal ei pooldanud selle perioodi liigset ülistamist leidis ta, et seda „võib õigusega pidada Islandi rahvusliku elu kuldseks ajastuks".[136]

Nende kahe versiooni põhimõtteliseks rajajooneks oli 1030. aasta ehk Islandi kristianiseerumine. Kui Melsteð eelistas kristlikku perioodi, siis Nordal perioodi, mil ühiskond oli kõige edumeelsem ja egalitaarsem. Melsteði selgitus oli järgmine: „Paganluse valitsemise ajal oli maa alati vaenujalal või sõjas, muistsete viikingite prestiiži hoidsid üleval need vahendid. 1030. aasta rahvuslikud vaenud ja sisemine vaenulikkus peaaegu kadusid ning rahu ja õitseng valitsesid peaaegu terve järgneva sajandi."[137]

Samas ei olnud kumbki käsitlus teist versiooni ka täielikult välistav. Hilisemas tekstis viitas Nordal n-ö eeskujuks olevale perioodile üldisemalt kui 12. sajandi eelsele ajale. Melsteð omakorda nimetas perioodi 930−1030 ajalooliseks sajandiks, kuna siis leidis aset rida suuri sündmusi: „Prominentsed liidrid, paljud lahingud, milles nad võitlesid, kahtlased teod, mille viisid ellu need tugevad ent riukalikud kangelased, kelle tugevust ja karastatust imetleme me tänapäevani. Nende intelligents, edumeelsus ja prohvetlik vaim olid suurepärased."[138]

Kokkuvõttes näeme siin kaht versiooni, mis olid paljuski sarnased, ent mille kaalukauss kaldus 20. sajandi alguses veel religioossust ning Teise maailmasõja künnisel ühiskonna demokratiseerumist eelistavas suunas.

---

[135] Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture. Ithaca, New York: Cornell University Library, lk 88–91. Ühiskonna demokraatlikku ülesehitust väärtustas ka ajaloolane Arnór Sigurjónsson, kes leidis, et Islandi languse üheks oluliseks põhjuseks oli Islandi liidrite ükskõiksus lihtrahva olukorra suhtes, mis pikemas perspektiivis nõrgestas riiki. Maa kristianiseerimisel oli küll mitmeid häid tagajärgi, ent pikemas pespektiivis muutus kirik oluliseks tööriistaks Norra kuningate võimu kindlustamisel. Sigurjónsson, Arnór (1930) Íslendingasaga yfirlit handa skólum og alþyði. Akureyri: Prentsmiðja Odds Björnssonar, lk 147.

[136] *... may properly be considered the golden aeg of Icelandic national life*. Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 90.

[137] *Under the heathen rule the country was always in feuds or at war, the pretige of the ancient Viking being upheld by this means ... In the year 1030 the national feuds and the inherent hostility was almost abolished and the peace and prosperity reigned for nearly a century*. Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 21. Melsteði versiooni toetasid Jónas Jónsson ja Þorkell Bjarnason, kes leidsid, et aastatel 930–1030 tegutses Islandil küll palju silmapaistviad isiksusi, ent perioodi tervikuna varjutasid pidevad sisetülid. Kristianiseerumisel oli oluline positiivne mõju islandlaste meelelaadile. Jónsson, Jónas (1915) Íslandssaga handa börnum. Fyrra hefti. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan, lk 57. Bjarnason, Þorkell (1880) Ágrip af sögu Íslands. Reykjavík: Ísafoldar, lk 15.

[138] *The prominent leaders, the many battles which they fought, the doubty deed done by those strong but wicked heroes, whose strength and hardihood make us of the present day wonder at. Their intelligence, progression and prophetic spirit were marvellous*. Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 13.

1.3.2. Soome

Kui tuua välja erijooni, siis eristuvad religioossuse küsimuses ülejäänud vaadeldavatest rahvustest eelkõige soome ja leedu käsitlused. Kui mujal tõepoolest paigutati religioon rahvusluse sisse, siis soome käsitlustes jäid need 19. sajandil veel üsna võrdsetele positsioonidele ning religioosset retoorikat üldisemalt kasutati ajalootekstides teiste rahvustega võrreldes rohkem. Ajaloo alustamine Paabeli torniga[139] on küll harv ka soome käsitlustes, ent järgnev mõttekäik samas üsnagi tüüpiline: „Soome rahvas on kõigil aegadel hinnanud kõrgeid, hingelisi asju ja armastanud teadmist, mida ta on hinnanud rohkem kui vägevust. Ent tal oli vaja, et jumalasõna oleks kuulutatud, mida ta nii pikalt ja kaua oli otsinud."[140]

Ka narratiivses hierarhias paigutusid muistse vabaduse ja kristlaseks saamise narratiivid üsna ühele pulgale. Kristluse teeneks peeti muinasühiskonna tsivilisseerimist: „Kirik tegi vabadest ja metsikutest metsalistest ühiskonnaliikmed. See kiriku töö on olnud eriti tähelepanuväärne seetõttu, et see valmistas inimesi ette hilisemate aegade ühiskondlikuks eluks."[141]

Kuigi kristluse tulemine tähendas iseseisvuse kaotamist, ei peetud seda soome tekstides läbinisti negatiivseks sündmuseks, vaid narratiivi pehmendati tsivilisatsiooni saabumise positiivsuse ja järgneva „okupatsiooni"-aja pehmusega. Jällegi, tsiteerides Topeliust: „Kristlus saabus meie maale vägivallaga, ja midagi püsivat ei saa kunagi ehitada vägivallale. Ent vägivallale järgnes armastus: see töö oli püsiv ning sellepärast mäletavad hilisemad põlvkonnad seda päeva Kupita lähedal tänutundega."[142]

Eelkõige hakkab siin silma kontrast Eestiga, kus selline mõttekäik poleks olnud mõeldav. Kristluse saabumisega kaasnes iseseisvuse kaotamine ning eestlaste käekäigu järsk halvenemine. Soome puhul oli üleminek ühelt perioodile teisele sujuv. Eriti järgmine nn Soome piiskoppide ajalooperiood ei olnud soomlaste jaoks halvemate tagajärgedega kui Rootsi-vallutuse eelne periood.

Mõnevõrra erinev oli soome käsitluste puhul ka religiooni narratiivi genees. Näiteks kujutas kunstnik Axel Gallén-Kallela korduvalt kaotatud paganluse

---

[139] Vt nt Wesala, Kaarlo (1893) Suomen historia: Kansakouluja varten. Porvoo: Werner Söderström, lk 1.

[140] *Sillä Suomen kansa on kaikkina aikoina miettinyt korkeita, syvällisiä asioita ja rakastanut viisautta, jota se on kunnioittanut enemmän kuin väkevyyttä. Mutta se tarvitsi Jumalan ilmoittaman sanan, käsittääksen sen Jumalan, jota se niin kauan ja turhaan oli etsinyt*. Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja. Helsinki: Edlund, lk 180.

[141] *Kirkko teki vapaista ja villeistä metsäläisistä järjestetyn yhteiskunnan asukkaita. Tämä kirkon työ on ollut erikoisen merkityksellien sentähden, että se on valmistanud ihmisiä myöhempien aikojen yhteiskunnalliseen elämään*. Suolahti, Gunnar (1934) Papisto. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus, lk 52.

[142] *Kristin-oppi tuli maahamme väkivallalla, eikä väkivalta voi koskaan rakentaa pysyväistä teosta. Mutta väkivallan jälkeen tuli rakkaus: sen työ jäi pysyväiseksi, ja juuri siksi ovatkin jälkeläiset siunailleet päivää Kupittaan lähteellä*. Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja, 277.

teemat, sh piiskop Henri tapmise stseeni. Galléni jaoks oli piiskop Henri tapmine õigustatud vastupanu võõrvallutajale. Derek Fewster leiab, et Gallén oli siiski pigem erand, paganluse eelistamine kristlusele oli paljude Soome rahvuslaste jaoks liiga kange sõnum.[143] Teiste rahvuste puhul ei oleks 20. sajandi alguses paganluse õilistamises olnud enam midagi haruldast.

Küll aga leidis aset muutus suhtumises vabaduse kaotamisse ristisõdade käigus. 20. sajandil hakati ka soome käsitlustes üha rohkem rõhutama, et tegemist oli vallutusega, mis lõpetas pika iseseisvusaja. Teiseks ei olnud küsimus enam kristluse paremuses paganluse ees, vaid Rootsi paremuses Vene ees ja roomakatoliku paremuses kreekakatoliku ees.

> *Esiisad olid seega 1300. lõpuks minetanud iseseisvuse ja muutunud võõra riigi alamateks. Vaevalt, et nad oleksid saanud pikalt iseseisvana püsida, sest iseseisvalt ei oleks nad saanud enam kaua säilida, sest kui maad poleks vallutanud rootslased, siis võib arvata, et seda oleks varsti teinud venelased. Ei ole kahtlust, et esiisadel oli parem saada Rootsi kui Vene osaks.*[144]
> *Soome liitus nüüd lääne haridussüsteemi ja roomakatoliku kirikuga, mille liikmena said osaks suuremast arengust, kui see oleks olnud võimalik kreekakatolikus kirikus.*[145]

Siiski jäi üleminek ühelt perioodilt teisele endiselt pehmemaks kui Eesti puhul ning rõhutati, et suurel määral säilisid endised vabadused ja kõrge arengutase, mis olid saavutatud muistsel iseseisvusajal.

1.3.3. Leedu

Leedu oli 19. sajandil siin vaadeldavatest ainsana (valdavalt) katoliiklik maa ning erinevalt Eestist ja Lätist on ka tänapäeva Leedu rahvusluses religioosne retoorika olulisel kohal. Religiooni üle arutleti palju ka siinvaadeldud leedu ajalookäsitlustes, ent mõnevõrra üllatuslikult ei olnud tegemist katoliikliku religioossusega, vaid religioossusega suuremas plaanis. Eelkõige peeti leedulasi religioosseks rahvaks ja alles seejärel katoliiklasteks. Paganlikku perioodi ei vastandatud katoliiklikule ning hinnang esimesele oli seetõttu üllatavalt

---

[143] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 225–226.

[144] *Esi-isämme olivat siis n. 1300 lopullisesti menettäneet itsenäisyytensä ja joutuneet vieraan vallan alaisuuteen. Itsenäisinä he tuskin olisivatkaan voineet enää kauan säilyä, sillä jolleivät maatamme olisi valloittaneet ruotsalaiset, niin varsin luultava on, että sen enne pitkää olisivat vallanneet venäläiset. Eikä ole epälemistäkään, että esiisiemme oli parem joutua Ruotsin kuin Venäjän valtaan*. Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad (1934) Historian oppikirja keskikouluille, II. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, lk 109.

[145] *Suomi liittyi näin länsimaiseen sivistyspiiriin ja roomalaiskatoliseen kirkkoon, jonka keskuudesse on tapahtunud suurempi kehitus kui kreikkalaiskatolisesse.* Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja kansakouluja varten, lk 75.

positiivne: „Ajalugu näitab meile, et ... leedu rahvust on alati iseloomustanud religioossus, kas siis paganlik või kristlik ... ”[146]

Paganliku religioossuse autoriteetsust leedu käsitlustes on seostatud rahvusromantilise koolkonna tugeva poolavastasusega. Kuna katoliiklus tuli Leedusse koos poolakatega, siis laienes see vastuseis automaatselt ka katoliiklusele. Hilisem põlvkond oli selles küsimuses leebem ja ajalookäsitlustes suudeti ühendada Leedu ja katoliiklus, ent paganliku religioossuse autoriteet selle kõrval siiski säilis.[147]

Leedu ajalugu oli religiooni küsimuses üsna keeruline, sest mitmete paganlike Leedu kuningate jaoks olid usumängud osa poliitikast ning 20. sajandi leedulased seda sellisena ka võtsid. Samuti ei olnud lõpuni läbi töötatud seosed „paganlus oli oma aja ära elanud” ja „paganlikud leedulased ei tahtnud vastu võtta vaenlaste usku” narratiivide vahel. Kristluse vastuvõtmine oleks olnud vältimatu – nii leidsid leedu 20. sajandi autorid. Samas oli leedu rahvusluse puhul oluline „vanas kinni olemise” narratiiv ning see töötas kristluse saabumise narratiivile vastu ja paganlusest kinnihoidmise narratiivi kasuks.

> *Paganlus oli oma aja ära elanud, ümberringi oli kõikjal kristlus ning algas ettevalmistus kristianiseerumiseks*.[148]
> [Leedulased võtsid vastu kristluse ja siis pöörasid sellest jälle ära.] *Vaata, nad olid oma vanas religioonis väga kinni*.[149]

Sõltumata konkreetsest autorist ja vastusest sellele küsimusele, võib siiski öelda, et neid teemasid arutati ajalookäsitlustes aktiivselt ning juba see iseenesest on parimaks tunnuseks, et tegemist oli ajaloo mõttekohaga.

Lisaks katoliikliku maa kohta üllatavalt leebele suhtumisele paganlusse oldi leedu ajalookäsitlustes leebed ka reformatsiooni suhtes. Reformatsiooni ja kalvinismi esialgset suurt edu Leedus põhjendati sellega, et katoliku kirik ei kasutanud leedu keelt ja jäi seetõttu leedulastele kaugeks. Kalvinismi populaarsus hakkas langema ja katoliikluse oma taas tõusma pärast seda, kui jesuiidid hakkasid trükkima leedukeelseid usuraamatuid ja jutlustama leedu keeles.[150]

---

[146] *Istorija aiškiai mums rodo: ... kad lietuvių tauta visada pasižymėjo dideliu religingumu ir pagonybėje ir krikščionybėje ...* Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija. Kaunas: Šviesos, lk 3.

[147] Vt lähemalt peatükki „Kuldne ajastu” .

[148] *... pagoniškas tikejimas Lietuvoje atgyveno jau savo amžiu, ir patis rengesi tapt krikščionimis*. Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 24.

[149] *Tačiau tarpe pagonių netrūko ir tokių, kurie j krikščionių tikėjimą šnairomis žiūrėjo. Tie, jei kartais ir priimdavo krikščionybę, tai, žiūrėk, ją ir vėl pamesdavo, vėl sugrįždavo į pagonybę. Mat, jie labai buvo prisirišę prie senoviškosios savo religijos*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 25.

[150] Geniušas, Juozas (1937) Lietuvos istorijos vadovėlis:Ketvirtam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Ptašeko, lk 94−96.

Samas oldi üsna ühel meelel selle osas, et katoliikluse eelistamine ortodoksi usule oli ainuvõimalik, kuna Leedu soovis olla lähemal pigem Euroopale kui Venemaale[151] ja selles küsimuses ei olnud 20. sajandi ajalookäsitlejatel mingeid raskusi esivanemate valikute mõistmisel.

Kõiki eelnevaid näiteid kokku võttes võib ajalookäsitluste ilmalikustumise puhul tuua välja eelkõige kaks tendentsi. Esiteks leidsid aset muutused narratiivses hierarhias. Kui rahvusromantilise koolkonna ajal võisid rahvuslik ja religioosne narratiiv veel omavahel võistelda, siis hilisemad põlvkonnad paigutasid rahvusliku narratiivi religioossest juba ettepoole ning religiooniga seotud narratiivide keskmes ei olnud enam niivõrd usu kui kiriklike intsitutsioonide ja nende rolli küsimus.

Teiseks mõjutas rahvusromantilise koolkonna kontekstis religioossuse narratiivi lahendust oluliselt n-ö võõraviha elemendi olemasolu. Eesti ja läti käsitluste puhul esines seetõttu suuri raskusi religioosse ja rahvusliku retoorika sidumisel. Leedus kaasati seetõttu narratiividesse katoliku religioossuse kõrval aga ka paganlik religioossus.

Kui soome rahvusluse küllaltki suurt luterlikku religioossust põhjendatakse reaktsiooniga Vene survele, siis jäetakse siin tähelepanuta kaks aspekti. Venevastasus tekkis 19. sajandi lõpus, ent soome käsitlused olid küllaltki religioossed juba varem. Teiseks ei tekitanud samuti sajandi lõpus ilmnenud venevastased meeleolud sarnast religioossuse puhangut Baltikumis. Seega nõustuksin pigem seisukohaga, et luterluse suurt mõjukust ei põhjustanud mitte sajandivahetuse venevastasuse tekkimine (ehkki see võis kaasa aidata luterluse positsiooni hoidmisele), vaid pigem rootsivastasuse vähesus sellele eelnenud ajalookäsitlejate põlvkonnas.

1.4. Emantsipeerumine

19. sajandil iseloomustas kõiki vaadeldavaid rahvusi kahe võõrvõimu olemasolu. Üks neist oli pigem kultuurilise mõjuga, sest varasem poliitiline ülemvõim oli 19. sajandiks minetatud (Norras taani, Soomes rootsi, Eestis ja Lätis baltisaksa ning Leedus poola). Teine võõrvõim oli pigem poliitiline, sest omades küll poliitilist võimu, oli kontakt olnud siiski piisavalt lühiajaline ja kultuurilised mõjud olid veel vähem tuntavad (Norras Rootsi ja Soomes ning Baltikumis Vene).

Nimetused „kultuuriline võõrvõim" ja „poliitiline võõrvõim" (inglisekeelsed vasted võiksid olla *cultural other* ja *political other*) on tinglikud ja tulenevad väikerahvuste rahvuslikust retoorikast, mitte ajaloolisest tegelikkusest. Eelkõige on siin küsimus emantsipatsiooni geneesis. 19. sajandil toimus emantsipeerumine lokaalsel tasandil (eestlased vastandasid end tugevalt baltisakslastele) ning

[151] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 33.

rahvuslikus retoorikas väljendus see eelkõige kultuuriliste nõudmiste esitamises. Näiteks Eesti puhul olid keskseteks teemadeks rahvuskeele arendamine ja ümberrahvastumise (kadakasaksluse) kahjulikkus. 20. sajandi alguseks arenes emantsipeerumissoov edasi riiklikule tasandile ning kultuurilised küsimused jäid varasemaga võrreldes enam tagaplaanile. Seega, kuigi baltisakslased omasid suurt poliitilist mõju nii 19. sajandil kui 20. sajandi alguses, siis rahvusliku retoorika teravik oli nende vastu suunatud eelkõige kultuuri- ja majandusküsimustes ning vähem poliitilise enesemääratlemise õiguse küsimuses.

Kultuurilise emantsipeerumise püüd väljendus ajalookäsitlustes (võrreldes nt ajalehtedega) pigem kaudselt. Rahvusromantilise koolkonna autorid uurisid peamiselt rahvuse muistset iseseisvusaega ja kuna seda „võõrvõimud" ei mõjutanud, siis oli ajalookäsitlustes publitsistikaga võrreldes vähem põhjust ka „võõrvõime" kritiseerida. Küll aga tegeleti mitmete rahvuse defineerimisega seotud narratiividega nagu rahvuse algkodu, muinasesivanemate iseloom ja kuldne ajastu.

Kultuurilise ja poliitilise võõrvõimu eristamine hägustub ajalookäsitluste kontekstis veelgi. Muude tekstitüüpidega võrreldes oli ajalookäsitluste eripäraks see, et räägiti ikkagi ajaloost, mitte kaasajast. Kui rahvusluses oli kriitika suunatud vastava dominantse rahvuse kultuurilisele mõjule kaasajal, siis ajalookäsitlustes räägiti ajast, mil see kultuuriliselt dominantne rahvus oli veel ka poliitiliselt dominantne ning kriitika oli suunatud pigem vastava rahvuse poliitilisele mõjule minevikus. Probleemi kese tulenes seega olevikust, ent sellele leiti väljund mineviku kirjelduses.

Kultuurilise emantsipeerumise sooviga võrreldes oli poliitilise emantsipeerumise soov ajalookäsitlustes aga väga hästi jälgitav. 19. sajandil ei olnud mittedominantsed rahvused poliitilise võõrvõimu suhtes mitte ainult vähem negatiivsed, vaid vastupidi, üldiselt oldi selle suhtes isegi üsna positiivselt meelestatud. 19. sajandi põhiprobleemiks oli siiski suhestumine lokaalse/kultuurilise võõrvõimuga ning poliitilist võõrvõimu nähti selles pigem hea abilisena.

Narratiivsel tasemel on huvitav jälgida suhtumise muutumist mõlema võõrvõimu sümbolitesse. Kui 19. sajandil oldi poliitilise võõrvõimu suhtes kas positiivselt või neutraalselt meelestatud, siis 20. sajandil enam mitte. Kultuurilise võõrvõimu (ehk siis selle poliitiliste minevikutegude) suhtes oli tendents aga vastupidine. 19. sajandil esinenud tugev negatiivsus taandus 20. sajandi alguseks ning avas seetõttu ka uued võimalused ajaloo tõlgendamisel, nagu võib näha mitmest järgnevast näitest.

Küllaltki lihtne on vastavat tendentsi selgitada eesti ja norra käsitluste põhjal. 19. sajandi Eesti rahvuslus oli talupojarahvuslus ning sellele oli üldlevinult omane üsna suur kuninga- ja tsaaritruudus. Seega võis tsaaritruuduse kadumises näha osaliselt ka eemaldumist kultuurilisest (talupoja)rahvuslusest ning lähenemist poliitilisele rahvuslusele. Narratiiviks, mis emantsipeerumisprotsessi kõige paremini iseloomustas, oli pärisorjuse kaotamine. 19. sajandil ülistati nii keiser Aleksander I-st, kes pärisorjuse kaotas, kui ka selle tulemust – eestlaste inimväärikuse taastamist. Järk-järgult muutus suhtumine aga vastu-

pidiseks, omariiklusperioodil kirjeldati pärisorjuse kaotamist kavala plaanina, kuidas võita rahva poolehoid, andmata neile reaalselt siiski mingeid soodustusi. Siit ka mõned näited:

> [1879] *... kui üks helde würst, keiser Aleksander I, nad oma sõnaga katki murdis ning pärisorjad inimesewäärilise oleku sisse tõstis. ... Jah, keiser Aleksander I on meie kõige suurem häätegija, tema nimi meile igaweste kallis, tema mälestus meie meeles ning südames kustumata.*[152]
> [1907] *19. aastasada tõi eesti rahwale wabadust, aga ainult waba õhku hingamiseks, mitte waba mullapinda jalge all toitmiseks. Terwe „maa-rahwas" muutus maata, koduta hulguseks.*[153]
> [1932] *Rahvale osaks sai pettumus: maa jäi mõisnikule; isiklikudki vaba-dused olid alguses piiratud; keelatud oli linna elama minek ning ilma loata ühest vallast teisegi asumine.*[154]

Ka Norra puhul võib emantsipeerumisprotsessi näiteid tuua 19. sajandi alguse sündmusi kirjeldavate narratiivide põhjal. Norra autonoomia saavutamise narratiiviga olid seotud nii kultuuriline (taani) kui poliitiline (Rootsi) võõrvõim ning nende esindajatena vastavalt Taani prints Kristian Frederik ja Rootsi kuningas Karl Johan. Kui rahvusromantilisel perioodil ülistati veel liitu Rootsiga ning liitu Taaniga peeti negatiivseks, siis sajandi lõpu poole vastandused pehmenesid. 20. sajandi alguseks olid halvad juba mõlemad liidud.

> [1839] *Norralased õppisid nüüd esmalt mõistma oma Taaniga seotuse ebamõistlikkust, ning seda, kui palju parem ja loomulikum oleks olnud, kui Norra ja Rootsi oleks olnud ühendatud ... Norra vabanes oma pikast jõuetusseisundist, milles ta 277 aastat oli olnud, ja sai iseseisvaks vabaks kuningriigiks, kindlustades uniooni rahvusega, mis asukoha ning mõtete, moraali ja kommete harmoonia tõttu oleks pidanud olema ta lähim liitlane.*[155]

---

[152] Bergmann, Jaan (1879) Eestlane ordo ajal. Eesti Postimehe kalender ehk aasta raamat. Tartu, lk 17.

[153] Reiman, Willem (1907) Kolm sammukest rändamise teed. *Sirvilauad*. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 54–55.

[154] Möller, August; Asson, Emma (1932) Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga ja kodanikuteadus. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, lk 60.

[155] *Nordmændene lærte nu først at føle de Urimelige i deres Forbindelse med Danmark, og hvor langt bedre og naturligere det havde været, om Norge og Sverige havde været forenede ... Norge var udrevet fra sin lange Umyndighedstilstand, hvori det under hele 277 Aar havde staaet, det var blevet et selvstændigt, frit Konerige, og betrygget ved Foreningen med et Folk, det ifølge Beliggenheden, og paa Grund af Overeensstemmelsen i Sind, Skikke, Sæder, Levemaade, altid burde have været dets nærmeste Forbundne*. Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 60–62.

> [1889] *75 aastat on Norra olnud ühenduses Rootsiga ja meil on suur alus tänada Jumalat selle ühenduse eest, sest need aastad on meie isamaale olnud rahulik ja hea aeg, majandus ja haridus on kõvasti edenenud.*[156]
> [1925] *Norralased olid pahased, kui nendeni jõudis teade Kieli rahust. Neile ei meeldinud olla ära antud nagu järjekordne asi, ja veel vähem vanadele vaenlastele roostlastele, kelle vastu nad olid end alati hästi kaitsnud. Paljud leidsid nüüd, et on aeg teha Norra vabaks ja iseseisvaks nagu vanadel aegadel.*[157]

Sarnase geneesi tegi läbi ka suhtumine autonoomiasündmustega seotud Taani printsi Kristian Frederikusse ja Rootsi kuningasse Karl Johanisse. Kui 1830ndatel kirjeldati Karl Johanit „Prantsusmaa silmapaistvaima mehena"[158], siis 20. sajandil kuningana, kelle tegevuse suhtes oli rahvas rahulolematu[159] ning kes tahtis piirata Norra vabadust[160]. Kristian Frederiki suhtes meelsus aga pehmenes. 1830ndatel kirjeldati teda argpüksliku avantüristina ja 1880ndatel mehena, kelle tegevus oli vastuoluline, ent kes sellegipoolest mängis Norra ajaloos positiivset rolli (vt lähemalt peatükki „Taassünd").

Keerulisem on sarnase emantsipeerumisnarratiivi nihke selgitamine Soome põhjal, sest Soome ajalookirjutus oli vaadeldavatest pragmaatilisim ning teravate vastandusteta. Suhtumine nii Rootsi kui Vene aega oli leebem, nagu ka need ajad ise olid soomlaste jaoks tõenäoliselt leebemad kui eestlaste või lätlaste jaoks. Näiteks rahvusromantilise koolkonna autori Zacharias Topeliuse jaoks lõikas Rootsi aeg ära rahvuse iseseisva arengu. Rootsi aeg oli seega tsiviliseeriv ja heatahtlik, ent siiski okupatsioon.[161] Vene aeg võis olenevalt konkreetsetest tegevustest olla nii positiivne kui negatiivne ja seda nii 19. kui 20. sajandi kirjeldustes. Näiteks võib tuua hinnangu Vene ajale 1920ndate kooliõpikust, milles leitakse, et Aleksander I ei pidanud oma lubadusi ja Nikolai I aeg oli täielik tagasiminek, ent Aleksander II aeg oli siiski „mitmekülgse

---

[156] *I 75 aar har Norge været sammen med Sverige, og vi har stor grund til at takke Gud for dette sambaand; thi i disse aar har vort fædreland havt fred og gode dage og gaaet sterkt fremad i oplysning og velstand.* Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet, 89.

[157] *Nordmennene blev harme da de fikk bud om Kielerfreden. De likte ikke å bli gitt bort som en annen eiendom, og allerminst til sine gamle fiender svenskene, som de alltid hadde forsvart sig godt imot. Mange mente nu at det var tid til å gjøre Norge fritt og selvstendig som i gamle dager*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 125.

[158] ... *Frankriges ypperste Mænd* ... Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 63.

[159] Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 133.

[160] Vellesen, Jonas (1916) Norges historie for skole og hjem. 5. oplag. Berge: Beyers, lk 129.

[161] Terminit „okupatsioon" kasutas Topelius ise oma 1844. aastal peetud kõnes *„Äger Finska Folket en Historie?"* Fewster, Derek (2006) Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 131.

edenemise aeg, millele on raske leida vastet kogu varasemast ajaloost".[162] Üldine seisukoht on siiski ka Soome historiograafias, et näiteks rahvusromantilise koolkonna autor Yrjö Koskinen oli venemeelsem kui sajandivahetuse autorid ning hilisem põlvkond seda talle ka ette heitis.[163] Samas ei olnud venelaste suhtes hästi meelestatud vaid Koskinen. Ka tema kaasaegselt Topeliuselt võib leida samasuguseid märkusi: „Endistel sõjaaegadel ei vaadatud venelaste peale siinmaal hästi, sest nad tulid siia vaenlastena; ent nüüd tulid nad sõprade, naabrite ja liitlastena. Ja ehkki nad on mõnes osas selle maa rahvast teistsugused ja räägivad isekeskis oma venelaste keelt, mida ei ole kerge õppida, on nad saanud hästi läbi maa elanikega. Sest venelased on töökad ja armastavad lapsi, neil on elavam loomus kui soomlastel, nad armastavad mängida ja laulavad meelsasti."[164] Nii et kuigi soome käsitlustele ei saa omistada narratiivi geneesi teravust, näib üldine suundumus kehtivat siiski siingi.

Ka läti puhul ei ole võimalik ainult ajalookäsitlustele tuginedes täie kindlusega midagi väita, ent rahvuslikule liikumisele üldisemalt olid samuti omased sarnased suundumused. 19. sajandi läti rahvusluse „põhivaenlasteks" olid sarnaselt eestlastele baltisakslased. Nii kurtis 1860ndatel pastor Georg Brasche kirjas *Lettisch-Literärische Gesellschaft'*i presidendile: „Lätlastel pole rahvuslikku minevikku ja ajalugu, neil ei saa olla tulevikku. Ainsad jooned, mis neid iseloomustavad, on nende täiesti tagurlik ja vigane keel … ja pime viha sakslaste vastu."[165] Omariiklusperioodiks lätlaste „pime viha" leebus ning mitmete rahvuslaste silmis oli läti kultuuri suurimaks vaenlaseks saanud venestus ja seda olenemata konkreetse rahvuslase poliitilisest maailmavaatest. Vasakpoolsete vaadetega poliitik ja publitsist Miķelis Valters leidis, et koostööks baltisakslastega pole mingeid takistusi juhul, kui lätlasi hakatakse kohtlema võrdsetena. Baltikumi venelaste suhtes ta vaated nii heatahtlikud polnud, ta süüdistas neid šovinismis ja ükskõiksuses läti kultuuri vastu.[166] Läti Rahvuslik-Demokraatliku Partei üks juhte Ernests Blanks leidis, et Läti sakslastel olid sajanditepikkused ajaloolised juured ja et aja jooksul olid nad omandanud loomulikul teel

---

[162] Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia. Kuudes painos. Porvoo: Werner Söderström, lk 245.

[163] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 121.

[164] *Entisinä sota-aikaoine ei tässä maassa hyvillä meilin katseltu venäläisiä, sillä he tulivat silloin vihollisina; mutta nyt he tulivat ystävinä, naapureina ja liittolaisina. Ja vaikka he monessa suhteessa ovat toisenlaisia kuin tämän maan kansa ja puhuvat keskenään omaa venäläistä kieltään, jota ei ole hello oppia, tulevat he hyvin toimeen maan asukkaitteen kanssa. Sillä venäläiset ovat ahkeria, ilomielisiä, hyväsopuisia ja lapsia rakastavia; heillä on virkeämpi luonne kuin suomalaisilla, he rakastavat soittoa ja laulavat mielellään*. Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja, lk 175.

[165] Putelis, Aldis (1997) Folklore and identity: The situation in Latvia. *Folklore*, 4. http://www.folklore.ee/folklore/vol4/aldis1.htm

[166] Germane, Marina (2012) Civic or ethnic nation? Two competing concepts in interwar Latvia. *Nations and Nationalism*, 18 (3), lk 449–450.

kodanikuõigused. Venelasi pidas Blanks aga hiljutisteks immigrantideks, kellel puudusid saavutused Läti ajaloos.[167]

Eestiga sarnane oli läti käsitluste puhul ka pärisorjusest vabastamise narratiivi genees. Esmane rõõm pärisorjuse kaotamise üle asendus 20. sajandil etteheidetega, et pärisorjus kaotati poolikult, sest rahvale ei antud maad: „Vabastatud, ent maata! Vaba, ent koduta! ... Vabaduse päike oli endiselt kaetud paksude tumedate pilvedega."[168]

Tugevaimat kultuurilise võõrvõimu vastasust (s.t poolavastasust) omistatakse vaadeldavatest rahvustest eelkõige Leedule. Tugeva vastandumise põhjuseks on peetud kahe rahvuse tihedat sulandumist ning sellest tulenevat leedulaste vajadust end selgepiiriliselt eristada.[169] Lisaks olid 19. sajandil suured ka valgevene keele mõjud ja nii võis juhtuda, et mõnes perekonnas rääkisid vanavanemad leedu, vanemad valgevene ja lapsed poola keelt.[170] Suurimaks kultuuriliseks ohuks peeti siiski poolakaid. Poolavastaste meeleolude tekkimist ja vastavate ajaloonarratiivide loomist soodustas ka Vene pool (nagu ka baltisaksavastasust Eestis ja Lätis). Sellele oli suunatud eelkõige Aleksander I valitsusaja aktiivse poliitiku krahv Nikolai Rumjantsevi (1754–1826) tegevus, ent tema surres jäi kava elluviimine pooleli.[171] Meeleolud Vene võimu ja venelaste suhtes olid rahvusliku liikumise algusaegadel märksa leebemad.[172] Ajalookirjutajatest nii Simonas Daukantas kui Motiejus Valančius tegid võimudega mingil määral ka koostööd.[173]

1860ndatel kehtestas Vene pool aga tsensuuripiirangud ning see tõi kaasa leedu rahvusliku ajalookirjutuse pea täieliku katkemise.[174] Venemeelsusele trükikeeld kahtlemata kaasa ei aidanud, samas aitas see kaasa poolavastasuse vähenemisele. Paremini hakati mõistma poola romantismi mõju leedu rahvuslusele ning see andis võimaluse kompromissi leidmiseks ka ajaloos. Varasema paganliku (ja seega ka mittekatoliikliku ning mitte-poola) perioodi asemel hakati heroiseerima vürst Vytautase valitsusaega, mis ühendas endas nii leedu kui katoliikluse (vt lähemalt peatükki „Kuldne ajastu"). [175]

---

[167] Samas, lk 454.

[168] *Atsvabināti, bet bez zemes! Brīvi, Eet bez pajumta! ... brīvības sauli vēl aizsedz biezi, smagi mākoņi*. Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture: Pamatskolam 3. un 4. klases kurss. Rīgā: Zvaigne, lk 68 ja 69.

[169] Janužytė, Audronė (2005) Historians as nation state-builders, lk 16.

[170] Snyder, Timothy (2003) The reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven: Yale University Press, lk 32.

[171] Eriksonas, Linas (2004) National heroes and national identities, lk 271.

[172] Snyder, Timothy (2003) The reconstruction of nations, lk 36.

[173] Samas, lk 271–273; Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography, lk 92.

[174] Eesti ja Läti alal ei olnud tsensuuripiirangud nii ranged. Autorid pidid selle küll arvestama, ent väljendusruumi jäi alles siiski päris palju. Vt lähemalt Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, Tõnu; Woodworth, Bradley (Koost.) Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.

[175] Eriksonas, Linas (2004) National Heroes and national identities, lk 280–281.

Konkreetseid näiteid ajalootekstidest on 19. sajandi puhul tuua keeruline, kuna leedu rahvusromantikud ei jõudnud oma tekstides Vene perioodi hindamise ja kirjeldamiseni. Ka sajandivahetuse autor Antanas Alekna ei kirjutanud Poola ja Vene perioodist kuigi palju. Samas polnud ta kummagi perioodi suhtes ka ülemäära negatiivne. Ehkki ta kirjeldas, kuidas Leedu nobiliteet üritas säilitada Poolaga liitumisel oma õigusi ja vaatas kurbusega pealt, kuidas tavainimeste elu halvenes, ei olnud see ka kirglik poolavastane kirjeldus. Samamoodi ei olnud trükikeelu kirjeldus kirglikult venevastane, ehkki Alekna sõnul näitas trükikeeld, et sellisel moel ei saavutata oma eesmärke.[176]

Hoopis teises toonis kirjeldati Vene võimu tegevust maailmasõdade vahelistes ajalookäsitlustes. 1831. ja 1863. aasta ülestõusude jõuline mahasurumine ning neile järgnenud imperialismipoliitika said seal terava kriitika osaliseks. Rõhutati rahva aktiivset rahulolematust: „Inimesed vaevlesid, oigasid, nutsid, ent ei andnud alla. Venelaste käsi nad ei suudelnud ja nende võimu ei tunnustanud."[177]

Eelneva kontekstis võib küsida, kuidas mõjutas emantsipeerumisnarratiivi etniliste sidemete olemasolu dominantse rahvusega. Rahvuslusteoreetiliselt võiks eeldada, et etniliste seoste olemasolu pehmendab ka emantsipeerumissoovi. Vaadeldavatest rahvustest kerkiks see küsimus panskandinavismi kontekstis esile eelkõige norra rahvusluse puhul.

Panskandinavism tulenes 18. sajandi lõpus tekkinud huvist keskaja vastu. Huvi vana-islandi keele ja kultuuri vastu edendas ideed skandinaavia rahvaste keelelisest seotusest. 1820ndatest väljendus see üleskutsetes tihedamale kultuurilisele koostööle ning tihedamates teaduskontaktides. Algselt peegeldas see pigem valgustuslikku kosmopoliitset ja universaalset mõtlemist – Põhjala tsivilisatsiooni potentsiaal avaldub paremini riikide koostöös –, hiljem lisandusid romantismi elemendid – idee ühisest päritolust. Võrreldes Itaalia ja Saksamaaga puudus Skandinaavias poliitiline jõud, kes oleks tegutsenud ühe Skandinaavia riigi tekkimise nimel, ning majanduslik vajadus ühinemiseks oli väiksem. Pärast 1864. aastat hakkas liikumine kiiresti vaibuma.[178]

Samuti on leitud, et idee ühtsest Põhjalast oli soodsam Taanile ja Rootsile ning vähem soodne Norrale. Taanis kasutati seda argumendina Preisi pealtungi vastu ning Rootsis kuninga dünastiliste ambitsioonide kaitseks. Norra puhul oli mõttekäik aga vastupidine. Norra rahvusluse esmaseks eesmärgiks 19. sajandil oli enese eristamine teistest Põhjamaadest ning tõestamine, et norralased on iseseisva kultuuriühisusena üldse eluvõimelised. Sestap ei olnud ka

---

[176] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 90.

[177] *Žmonės vargo, dejavo, verkė, bet nenusiminė. Jie rusams rankos geruoju nebučiavo ir jų savo teisėta valdžia nelaikė*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 96.

[178] Hilson, Mary (2006) Denmark, Norway and Sweden. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 202–204.

panskandinavismil seal suurt toetajaskonda.[179] Seega oli 19. sajandil rõhuasetus veel piisavalt palju identiteedi eristamisel, mitte ühisjoonte otsimisel.

Kui kultuurilise emantsipeerumise võib suuresti panna rahvusluse tekkimise ja leviku arvele, siis sama lihtne ei ole leida poliitilise emantsipeerumise põhjustajaid. Nii eesti, läti kui soome käsitluste puhul on oluliseks venevastasuse tekke põhjustajaks peetud 1890ndatel hoo sisse saanud nn venestust. Paulis Lazda seostab 19. sajandi lätlaste suhtelist venemeelsust etniliste sidemetega, mida rõhutasid paljud rahvuslased. Samuti oli vene oht saksa ohuga võrreldes väiksem. Sajandi lõpuks purustas venestus selle illusiooni ning varasemate kümnendite venemeelne entusiasm tuhmus.[180] Venestuse hukkamõistu võime leida ka soome ajalookäsitlustest: „Ent siis ilmnesid halvad ended. Venemaal oli sündinud võimas vene rahvuslik liikumine, mis väljendus mh selles, et nende mittevene rahvusest Venemaa rahvaste vabadust hakati piirama. Ka Soome, mida seni oli koheldud paremini, ei pääsenud täielikult survemeetmetest."[181]

Imperialismipoliitika väljendumine kultuurilises surves ei olnud Euroopa kontekstis siiski midagi haruldast. Surve rahvuskeeltele suurenes 19. sajandi lõpu poole terves Euroopas. Näiteks ka Prantsusmaal keelati 1902. aastal bretooni keeles jutlustamine ning Saksa Poola aladel piirati oluliselt poola keele kasutamise õigust bürokraatia, hariduse ja religiooni valdkonnas.[182] Seetõttu ei saa öelda, et väline surve oleks igal pool olnud korrelatsioonis emantsipatsioonipüüdluste tekkega.

Emantsipatsioonipüüdluste seostamist imperialismipoliitikaga ei saa kinnitada ka ajalookäsitluste põhjal. Esiteks tekkis venevastasus vaadeldavate rahvuste puhul teatava ajalise nihkega. Kui eesti ajalookäsitlustest oli tuntavalt venevastane juba 1904. aastal ilmunud Villem Reimani „Eesti ajalugu", siis Leedu autorite Konstancija Skirmuntti ja Antanas Alekna käsitlustes (ilmunud vastavalt 1887 ja 1911) teravat venevastasust pole. Skirmuntti teos ilmus New Yorgis, kuna tollal poleks selle sellisel kujul väljaandmine Leedu territooriumil võimalik olnud, ja seetõttu võiks ju oodata tema teosest ka rohkem venevastast kriitikat, ent seda seal pole.

Teiseks ei olnud reaktsioon venestusele ka ühtviisi terav, jäädes soome ja läti käsitlustes eesti käsitlustega võrreldes mõnevõrra tagasihoidlikumaks. Kolmandaks tekkis poliitilise võõrvõimu vastasus ka norra ja islandi ajaloo-

---

[179] Sørensen, Øystein; Stråth, Bo (1997) Introduction. Sørensen, Øystein; Stråth, Bo (Eds.) The cultural construction of Norden. Oslo: Scandinavian University Press, lk 22.

[180] Lazda, Paulis (1985) The phenomenon of russophilism in the development of Latvian nationalism in the 19th century. Loit, Aleksander (Ed.) National movements in the Baltic countries during the 19th century. Stockholm: Centre for Baltic Studies, lk 129–135.

[181] *Kuitenkin ilmeni jo tällöin pahoja enteitä. Venäjällä oli syntynyt voimakas venäläiskansallinen liike, joka ilmaantui m. m. siinä, että niiden Venäjän kansojen vapautta, jotka eivät kuuluneet venäläiseen kansallisuuteen, ruvettiin rajoittamaan. Suomikaan, jota yleensa vielä tähän aikaan kohdeltiin suopeammin, ei kokonaan säästynyt sortotoimenpiteiltä.* Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 294.

[182] Vick, Brian (2006) Language and Nation, lk 164–166.

käsitlustesse ja seda ilma olulise välise surveta ning vähemalt norra käsitluste puhul ka ajaliselt varem kui teiste vaadeldavate rahvuste puhul.

Kõigi nende argumentide valguses ütleksin, et ajalookäsitluste põhjal ei ole võimalik põhjendada poliitilise võõrvõimu vastasuse tekke seotust reaktsiooniga selle võõrvõimu survele. Küll aga kehtib siingi skeem, et vastavad tendentsid tekkisid esmalt rahvuste puhul, mille rahvusluse areng on üldiselt mõnevõrra varasem, s.o norra ja soome. Nii võib öelda, et suuremas plaanis on poliitilise emantsipeerumise soovi lihtsam seostada rahvusluse arenguetappidega kui venestusega. Mitmete siin vaadeldud väikeriikide puhul langesid need kaks ajaliselt lihtsalt kokku. Hrochi arengufaasidest võiks kultuurilise emantsipeerumise soovi seostada seega B-faasiga ja poliitilist C-faasiga.

Rahvusluse emantsipatsioonipüüded väljendusid rahvusromantilisel perioodil ajalookäsitluste kultuurilise „teise" vastasuses. Poliitilises „teises" nähti sel perioodil veel head abilist ühiskonna üldisel arendamisel. Olukord muutus märgatavalt sajandi lõpu poole, kui vastuseis kultuurilisele „teisele" leebus ning üha enam hakati etteheiteid tegema poliitilise „teise" aadressil. Siin käsitletud rahvuste näite põhjal näis murrangu põhjustajaks olevat pigem rahvusluse areng, mitte (või vähemalt mitte ainult) poliitilise võõrvõimu imperialismipoliitika.

1.5. Militariseerumine

Üldiselt leitakse, et rahvuslus on varasemas staadiumis liberaalne ja uuenduslik, ent muutub hilisemas faasis agressiivseks. Rahvusel põhinevat agressiooni on põhjendatud Euroopas valitseva igavese rivaliteediga, mis rahvusluse massidesse liikumisel väljus kontrolli alt, ning „negatiivse integratsiooniga" – valitsevad jõud juhtisid tähelepanu siseprobleemidelt kõrvale välisaktsioonide abil.[183]

Ajalookäsitluste militariseerumisele, maskuleerumisele ja n-ö võitluslike meeleolude esilekerkimisele 20. sajandil on viidatud (ja suure tõenäosusega üksteisest sõltumatult) nii Eesti[184], Soome[185], Läti[186] kui Norra[187] puhul. Derek Fewster seostab seda maailmasõdade vahelise Soome vajadusega valmistuda võimalikeks võitlusteks (eelkõige idapoolsete) naabritega. Igavest võitlust välisvaenlase vastu hakati nii nägema ka minevikus.[188]

Teisalt peitub sellises seisukohas päris suur oht näha seda perioodi militaarsemana tagantjärele, II maailmasõja kontekstis, nagu see on üsna levinud ka

---

[183] Jeismann, Michael (2006) Nation, identity, and enmity, lk 18–19.
[184] Kukk, Kristi (2003) Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. *Vikerkaar*, 10–11, lk 98–107.
[185] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 320–321.
[186] Misāns, Ilgvars (2008) „Wir waren immer ein Kriegervolk."
[187] Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, lk 410.
[188] Fewster, Derek (2006) Visions of Past Glory, lk 320–321.

tänapäevases teaduskirjanduses.[189] Katsed eristada leebet patriotismi ja agressiivset natsionalismi on laiemas plaanis osutunud siiski tulutuiks ning praktikas on väga raske eristada, kus patriotism lõpeb ja natsionalism algab.[190]

Vastuoluliseks võib nn militariseerumisteooriat pidada ka mitmete teiste uurimuste kontekstis, sest paljude väikerahvaste rahvuslik ideoloogia üldisemalt on üsna rahumeelne ja nending „vähemalt pole me ajaloos kellelegi teisele liiga teinud" on üldlevinud. Seda on öeldud näiteks nii Slovakkia[191] kui mõnevõrra põhjalikumalt ka Soome kohta.[192] Ükski autor ei leia siiski, et tegemist on väikerahvuste põhimõttelise suurema sõbralikkusega võrreldes suurrahvustega. Pigem oli tegemist pragmaatilise otsusega mõistlike alternatiivide ja ka vajaduse puudumise kontekstis, nagu Guðmundur Hálfdanarson on näidanud Islandi puhul.[193] Sellegipoolest viitab üldine retoorika siiski pigem rahumeelsete lahenduste pooldamisele.

Olulisemaks militariseerumistendentsi vastaseks argumendiks on Norra kooliõpikute uurija Svein Lorentzeni väide, et I maailmasõja järgsel perioodil oli Norra kooliõpikute esmaseks eesmärgiks rahvusvahelise rahuprotsessi toetamine ning et rahvusliku ajaloo rõhutamine ja sõjaajalugu taandusid kultuuri- ja igapäevaelu ajaloo ees.[194] Sarnane tendents on välja toodud ka Rootsi kooliõpikute puhul. Sõdade kirjeldused olid kooliõpikutes põnevad ja seikluslikud 20. sajandi alguses, pärast Esimest maailmasõda esitati neid aga kui läbikukkumist.[195] Mary Hilson leiab, et kui üldse rääkida mingist Skandinaavia *Sonderweg*'ist, siis võiks seda iseloomustada muude joonte kõrval just suhteliselt vähene sõjakus.[196]

Nii on meil tegemist esmapilgul vastandlike väidetega. Väikerahvuste rahvuslused on justkui rahumeelsemad, ent ometi muutuvad nende ajalookäsitlused 20. sajandil järjest militaarsemaks. Keeruliseks teeb küsimuse ka see, et autorid ei erine mitte ainult koolkonniti, vaid ka sama koolkonna sees ja just

---

[189] Vt nt Aberbach, David (2008) Byron to D'Annunzio: From liberalism to fascism in national poetry, 1815–1920. *Nations and nationalism*, 14 (3), lk 478. Aberbach leiab, et Esimeses maailmasõjas avaldus rahvusluse „õige nägu". Liberaalsest, progressiivsest universalismist sai sallimatu, totalitaarne ja genotsiidne fašism.

[190] Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Conclusion: Picking up the threads, lk 550.

[191] Mannová, Elena (2007) Vom „Völkerkerker" zur „Völkerfamilie"?: Das Bild der Habsburgermonarchie in der slowakischen Historiographie. Hadler, Frank; Mesenhöller, Mathias (Hrsg.) Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918. Leipzig: Akademische Verlagsanstalt, lk 263.

[192] Clerc, Louis (2011) The Finnish foreign ministry's press department and narratives on the past, 1918–1958, Turku. http://users.utu.fi/loucle/CLERC.pdf

[193] Hálfdanarson, Guðmundur (2001) Icelandic nationalism: A non-violent paradigm? Hálfdanarson, Guðmundur; Isaacs, Ann Katherine (Eds.) Nations and nationalities in historical perspectives. Pisa, lk 1–13.

[194] Lorentzen, Svein (2005) Ja vi elsker ... , lk 102.

[195] Ammert, Niklas (2008) Det osamtidigas samtidighet: Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år. Lund: Lunds Universitet, lk 208.

[196] Hilson, Mary (2006) Denmark, Norway and Sweden, lk 209.

selles küsimuses on lahknevused suurimad. Ka historiograafiates eristatakse jõulisemaid autoreid tasakaalukamatest. Nii on Norras Henrik Wergeland jõulisema ja Peter Andreas Munch rahumeelsema suuna esindaja, Eestis vastavalt Carl Robert Jakobson ja Jakob Hurt, Soomes Zacharias Topelius ja Yrjö Koskinen.

Võrdleme näiteks Wergelandi ja Munchi käsitlusi. Sootuks sõjakamana esitas esivanemaid Henrik Wergeland. Ta märkis, et Odin on just sobiv jumalus sümboliseerimaks nii sõjaka rahva vaprust, kui seda olid norralaste esiisad. Au sees peeti ausust, ustavust, külalislahkust, ent ka röövellikkust ja ambitsioonikust.[197] Samas ei eemaldunud Wergeland ajastu üldisest arvamusest ja temagi nimetas seda „selleks pimedaks ajaks".[198] Munchi on eelnevates peatükkides korduvalt tsiteeritud, enamik neist tsitaatidest viitavad viikingiaegse sõjakuse hukkamõistule.

Soome puhul toob Derek Fewster näiteks Juhana Fredrik Cajani, kes kirjeldas muinasfinne rahuarmastajatena, sest 1840ndatel ei olnud põhjust rõhutada muinasühiskonna sõjakust.[199] Samas oli Zacharias Topeliuse pilt Soome eelajaloost märkimisväärselt sõjakas ja sellisena võib seda pidada esimeseks kirjelduseks soomlastest kui uhkest militaarrahvast. Selle kõrval, nendib Fewster, oli Topeliusel aga segadust tekitav rahuarmastuse kirjeldus.[200]

Tulles tagasi eespool viidatud Louis Clerci artikli juurde, siis tegelikult tundub, et need kaks esmapilgul vastuolulist seisukohta ei ole siiski omavahel nii lepitamatud. Clerc on uurinud diplomaatia ajaloo raames Soome ajaloo kuvandit välismaale suunatud ajalootekstides ning kõigist jookseb ühtse joonena läbi soome rahvusluse rahumeelsuse rõhutamine. Samas käis see rahumeelsus paaris kindlameelsusega oma õiguste kaitsmisel ja ohu korral ollakse valmis ennast ka relva toel kaitsma.[201] Selles kombinatsioonis näibki peituvat võti küsimuse mõistmiseks. Rahumeelsuse narratiiv mitte ei kao, vaid selle kõrvale ilmub üha jõulisemalt sirgeseljaline oma õiguste kaitsmise narratiiv. Võimalik, et rahumeelsuse narratiiv jääb 20. sajandil siiski mõnevõrra ka võimsuse narratiivi varju. Nii kirjeldati Leedu kuningas Kazimiri kui võimekat valitsejat, kelle valitsusaeg tagas Leedule rahuliku elu, ent kes sellegipoolest ei olnud nii võimas kui kuningas Vytautas.[202]

Oluline on ka meenutada, et erinevad tendentsid ajalookäsitlustes on omavahel seotud ning alati polegi võimalik eristada, mis on põhjuseks ja mis tagajärjeks. Näiteks võib värvikate sõjastseenide lisandumist ajalookäsitlustesse seostada ühelt poolt narrativiseerimisega – ajaloo loostamise ja isikustamisega –, teisalt religioosse paradigma taandumisega, mis kaotas pidurid muinasühiskonna

---

[197] Wergeland, Henrik (1834) Norges Historie, I. Christiania: Hoppes, lk 11.
[198] … *dette dunkle Tidsrum* ... Samas, lk 12.
[199] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 103.
[200] Samas, lk 135–136.
[201] Clerc, Louis (2011) The Finnish foreign ministry's press department and narratives on the past, 1918–1958.
[202] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 42.

jõulisemate külgede kirjeldustelt. Emantsipeerumine lisas vajaduse näidata ajalugu sirgeseljalise oma õiguste eest võitlemisena.

Kooliõpikute põhjal oleks üksikute väljavõtetena võimalik selgitada nii nende rahumeelsust kui ka militaarsust, ent ajalises võrdluses võib siiski öelda, et värvikaid sõjastseenide kirjeldusi aja jooksul üha lisandus ja seda kontekstis, kus üldine ajalooteadus huvitus üha vähem sõja- ja üha rohkem majandus- ja kultuuriajaloost. Mõned näited:

> [Soome 1929] *Kummaltki poolelt lasti vinguvaid surmanooli ja veri voolas linnavallidel ja võõraste laevadel. Muulased hüppasid maale ja hakkasid rinnakult üles ronima. Algas vihane võitlus. Pisteti odadega, löödi mõõkade, kirveste ja nuiadega. Kaitsjad veeretasid kive tulijate vastu. Kuuldus valukarjeid ja surijate korinat.*[203]
> [Norra 1925. Mossi kokkuleppega ühendati Norra Rootsiga ilma olulise sõjalise vastupanuta.] *Norralased olid õnnetud ja vihased, kui teade sellest nendeni jõudis: „Rahvas ei kaeba mitte selle üle, et on valatud liiga palju, vaid selle üle, et on valatud liiga vähe verd," ütles Sverdrup Kristian Frederikile.*[204]

Teatud piirini oli värvikate sõjastseenide lisandumine kooliõpikutesse loomulik. Nii Eestil, Lätil kui Soomel olid selja taga hiljutised ägedad võitlused ja arusaadavalt pöörati omariiklusperioodil nendele võitudele palju tähelepanu. Samas ilmnesid sarnased tendentsid ka Norras, mille reaalne sõjaline kontakt võõrrahvaga jäi tolleks ajaks juba rohkem kui saja aasta taha. Värvikaimad sõjastseenide kirjeldused seostusid Hjørungavågi lahinguga 986. aastal: „Haavard Huggende võitles põlvedel seistes pärast seda, kui jalad olid tal alt raiutud; Aslak Holmskalle langes esimesena, kui islandlane haaras alasi ja lajatas talle otse tema katmata pealaele, nii et kolp purunes ja ajud voolasid välja. Bue Digre sai löögi risti üle näo, nii et ta kaotas alumise huule ja lõua, samas ütles ta: taani tüdrukud ei näi tahtvat meid enam suudelda."[205]

---

[203] *Kummaltakin puolen ammuttiin vinkuvia surmannuolia, ja verta vuoti linnan valleilla ja vierasten laivoilla. Mukalaiset hyppäsivät maihin ja alkoivat kiivetä rinnettä ylös. Syntyi tuima taistelu. Pistettiin keihäillä ja lyötiin miekoilla, kirveillä ja nuijilla. Puolustajat vierittivät kiviä tulijoita vastaan. Kuului huutoja, tuskan parahduksia ja kuolevien korahduksia*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 19.

[204] *Nordmennene blev sorgfulle og harme da de fikk bud om dette: „Folket klager ikke over at der er flytt for meget, men for lite blod," sa Sverdrup til Kristian Fredrik.* Hæreid, Jens (1925) Norges historie, lk 131.

[205] *Haavard Huggende kjæmpede staaende paa Knæerne, efterat Fødderne vare hugne af ham; Aslak Holmskalle faldt først, da en Islænding tog en Ambolt og stødte Spiden i hans blottede Hoved, saa at Issen brast og Hjernen laa ude. Bue Digre fik et Hug tvers over Ansigtet, saa han mistede Underlæben og Hagen, i det samme sagde han: de danske Piger ville nu ei synes om at kysse os*. Petersen, Siegwart (1881) Norges historie: Læse- og lærebog for almue- og borgerskoler. Kristiania: Cappelens, lk 19.

Eesti ajalookäsitlused olid teiste vaadeldavate rahvustega võrreldes küllaltki militaarsed juba 19. sajandil. Üheks põhjuseks on kindlasti allikatest leitavad kirjeldused. Muinasühiskonna rahumeelsuse kohta teated puudusid, samas olid olemas põhjalikud kirjeldused 13. ja 14. sajandi võitlustest. Siiski võib sarnast suundumust täheldada siingi. Lisaks ilmalikustumise peatükis mainitud muinasühiskonna brutaalsuse n-ö väljavabandamise kadumisele hakati muinasühiskonda üha enam kirjeldama viikingite ühiskonnana, mille väärtushinnangute keskmes oli sõjaline edukus. Samas jäi see sõjakus siiski enesekaitse raamidesse: „Nooremal raua-ajal tuli meie esivanematel üsna sageli ette võitlusi naabritega. Need olid aga lühiajalised ja korraldati esijoones kättemaksuks vaenlase mõne varema rüüsteretke eest. Vahel käidi ka naabermail saagisõjas, rööviti seal vara ning rikkusi ja pöörati siis koju tagasi. Maadevallutamise ja teiste rahvaste alistamise sõdu muistsed eestlased ei pidanud."[206]

Ajalookäsitluste militariseerumise dateerimisel võiks Soome ja Baltimaade puhul tõmmata joone omariikluse tekkimise juurde ning seostada seda Esimese maailmasõja järgsete ja Teise maailmasõja eelsete militaarsete meeleoludega. Samas, nagu eespool viidatud, väidab Svein Lorentzen, et Norra kooliõpikud muutusid kahe maailmasõja vahel pigem patsifistlikumaks, ning selle seisukohaga ma ka nõustun. 20. sajandi alguse käsitlustega võrreldes olid siin vaadeldud 1930ndate ajalooõpikud üsna väherahvuslikud ja vähemilitaarsed.[207] Täieliku iseseisvuse saavutamisest oli Norras tolleks hetkeks möödas juba ligi kolmkümmend aastat ning võimalik, et esmane rahvuslik vaimustus oli selleks ajaks ka vaibunud. Nii paiskab just Norra näide pildi mõnevõrra segamini ning tõstatab küsimuse, kas kõige rahvuslikumad ja samas ka jõulisemad meeleolud pole omased mitte vahetult omariikluse loomisele järgnevale perioodile.

Ajalookäsitluste militariseerumise küsimus on mitmes mõttes paradoksaalne. Esiteks on väikerahvuste rahvuslusi iseloomustatud rahumeelsemate ja vähem sõjakatena võrreldes suurrahvuste rahvuslustega. Samas muutus 20. sajandil vaadeldavate käsitluste üldilme üha militaarsemaks. Religioosse retoorika taandudes tekkis tekstidesse enam ruumi ka muinasesivanemate sõjaliste saavutuste kirjeldamiseks. Teiseks liikusid siin vaadeldud käsitlused Euroopa ajalooteaduse peavooluga vastupidises suunas. Viimane tõlgendas 19. sajandil ajalugu eelkõige läbi riikliku ajaloo prisma ning kultuuri- ja majandusajalugu tõusid fookusesse alles 20. sajandil. Väikerahvustel ei olnud 19. sajandil olemas riiki, mille ajaloole keskenduda, ja seetõttu sai nende ajaloo selgrooks kultuuri- ja sotsiaalajalugu juba siis. Nii et kuigi termin „militariseerumine" on liiga äärmuslik, siis oma õiguste eest (sõjaliselt) võitlemise aspekti hakati rõhutama üha enam, tipnedes omariikluse saavutamisele järgnenud perioodil.

---

[206] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 20.

[207] Kleppen, Pål (1930) Norges hisorie med avsnitt av verdens historie for folkeskolen. Oslo: Gyldendal; Eriksen, Magnus (1934) Norges historie for folkeskolen. Oslo: Olaf Norlis; Knutson, Tormod (1933) Vårt folks historie. Oslo: Nasjonalforlaget.

1.6. Fookuse muutus

Kui rahvusromantilist ajalookoolkonda seostatakse ülekaalukalt keskendumisega rahvuse ajaloo kuldsele ajastule, siis sellele järgnenud põlvkonda iseloomustab pigem tegelemine langusajastuga. Historiograafias seda nii ei sõnastata. Öeldakse, et rahvusromantikud tegelesid muinasajaga ja järgmine põlvkond siis vastavalt kas Taani, Vene või Rootsi ajaga. Siit ka küsimus, kas võiks tuua välja seaduspära, et ajalugu kirjutatakse minevikust olevikku just nende narratiivse mudeli etappide kaupa: kuldne aeg, langusaeg ning lisaks ka taassünni aeg?

Kuldne aeg oli ajalookirjutuse keskmes juba seetõttu, et palju sellest kaugemale tollastes kirjutistes ei jõutudki. Nii Munchi, Keyseri, Cajani, Hurda kui Krodznieksi uurimuste põhiraskus jäi 15. sajandi eelsesse aega. Juhtus ka seda, et planeeriti hilisemate perioodide käsitlemist, ent selleni ei jõutud (näiteks Andres Saal Eestis ja Peter Andreas Munch Norras ning Simonas Daukantas Leedus). Seega polnud küsimus tingimata huvi puudumises hilisemate perioodide vastu, vaid selles, et ülesanne käis üle jõu. Samas ei saa unustada fakti, et ajalugu otsustati läbi töötada minevikust olevikku, mitte olevikust minevikku liikudes ja tolle aja pakilisemad küsimused jäid just keskaega, mitte varasemasse või hilisemasse perioodi.

Rahvusromantilise perioodi seostamine ainult kuldse ajastuga ei ole siiski päris korrektne, sest uurimuse fookuses oli tegelikult ALGUS laiemalt. Klassikaline 19. sajandi ajalootekst algas isamaa geograafia kirjeldamisega. Eriti Põhjamaade puhul oli „isiklik suhe karmi põhjala kliimaga" üks rahvusluse kandvatest motiividest. Sissejuhatavale geograafiaosale järgnes pikem rahvuse algkodu kirjeldus, mille keskseks väärtushinnanguks oli ootuspäraselt argumenteerimine oma rahvuse algupärasuse ja etnilise puhtuse teemal. Algkodu kirjeldusele järgnes kõige üldisem rahva elukommete kirjeldus, sealjuures pandi palju rõhku muinasreligioonile. Kõik need kolm teemat – isamaa loodus, algkodu ja muinasreligioon – olid olulised just selle, rahvusromantilise perioodi kontekstis ning ajaliselt jäid need siiski kuldsest ajastust, milleks oli nende rahvuste puhul kõrgkeskaeg, välja. Nii et korrektsem oleks öelda, et rahvusromantilise perioodi keskmes polnud mitte kuldne aeg, vaid rahvuse tekkelugu laiemalt.

Mil määral tegelesid rahvusromantikud langusaja ja taassünni narratiividega? Taassünni kohta võib üsna julgelt öelda, et sellega tegeleti väga vähe ja kirjelduskeskselt. Siin ei saanud olla põhjenduseks vaid vähene ajaline distants nende sündmustega, sest näiteks omariiklusperioodil ei olnud vabadussõdade käsitlemiseks vaja mingit ajalist distantsi, hinnanguid hakati andma üsna kiiresti. Langusajastu kohta võib üldjoontes öelda sama. Kuigi mahuliselt pöörati sellele tähelepanu rohkem, seostusid rahvusromantilisel perioodil arutelud peamiselt muinasajaga ning langusajastu käsitlused olid esialgu veel üsna väheemotsionaalsed.

Nagu eespool mainitud, viitavad historiograafia-alased uurimused, et ajalookirjutajate teise põlvkonna tekstides nihkus tähelepanu pigem kuldselt ajastult eemale ning enam asuti teaduslikult läbi töötama langusajastu sündmusi.[208] Osalt on see ka loomulik, et jätkati sealt, kus eelmine põlvkond pooleli jäi, s.t kuldse ajastu lõpust.

Esmapilgul on ajalookäsitluste põhjal selle väitega nõustuda keeruline. Just n-ö sajandivahetusel kirjutati rahvuste ajalugusid algusest lõpuni ja käsitleti kõiki ajalooperioode. Norra ajaloolase Ernst Sarsi muinasaja kirjeldus oli sama pikk kui hilisema langusaja kirjeldus. Ometi tuuakse teda historiograafias üsna ühemõtteliselt välja langusajastu hindamise kontekstis. Nii võib üheks põhjuseks, miks just selline tendents on historiograafidele silma hakanud, olla see, et kuigi kuldset ja langusaega käsitleti selle perioodi teostes üsna samas mahus, toimusid suuremad muutused käsitlustes just langusaja narratiivi puhul.

Langusajastu narratiiv muutus mitmekesisemaks. Perioodi ei hinnatud enam ühtselt halvaks, vaid selle sees hakkasid esile kerkima paremad ja halvemad perioodid. Mitmete rahvuste puhul kerkisid just nüüd esile ajaloolased, kelle eesmärgiks polnud küll langusaega täielikult rehabiliteerida, ent kuna nad nägid selles uue ühiskonna alust, siis pehmenesid kontrastid eri perioodide vahel nende tekstides oluliselt.

Eriti tugevalt tõstetakse seda tendentsi esile Norra puhul, kus hinnangu andmine nö langusajastule haakus 19. sajandi viimase kolmandiku poliitiliste valikutega ja tipnes vaidlustega nn konservatiivse koolkonna[209] ning Ernst Sarsi (1835–1917) vahel. Konservatiivid eemaldusid mitmetest eelneva põlvkonna ajaloolaste seisukohtadest: heideti ette, et nood olid kirjeldanud kuldset aega liiga positiivsetes ja langusaega liiga negatiivsetes värvides. Leiti, et keskaja ja kaasaja vaheline periood ei olnud ainult nö Taani periood, vaid see oli olemuslikult siiski norrapärane, ning et kaasaja norralaste esiisadeks ei ole mitte viikingid, vaid 17. ja 18. sajandi norralased.[210] Norra languse põhjused polnud konservatiivide arvates mitte poliitilised, vaid majanduslikud. Keskaja ajalugu õpetas, et Norral üksinda ei ole materiaalset baasi iseseisvalt hakkama

---

[208] Sigurðsson, Ingi (2000) The professionalization of Icelandic historical writing. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 160. Butrimas, Adomas (1999) A note on the writing of textbooks on Lithuanian history. Branch, Michael (Ed.) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 267. Tommila, Päiviö (1989) Suomen historiankirjoitus, lk 89–90. Svendsen, Åsmund (1998) Konfliktlinjer i historiefaget 1860–1905. Sørensen, Øystein (Red.) Jakten på det norske. Oslo: Ad Notam Gylendal AS, lk 248.

[209] Tuntumateks esindajad on Michael Birkeland (1830–1896), Ludvig Ludvigsen Daae (1834–1910), Torkel Halvorsen Aschehoug (1822–1909) ja Yngvar Nielsen (1843–1916). Dahl, Ottar (1990) Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre, lk 113–116.

[210] Rias, Øystein (2001) Norway in union with Denmark. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk. 133.

saamiseks ning seetõttu tuleb anda positiivsem hinnang liidule Taaniga ajaloos ja toetada kaasaegset uniooni Rootsiga. Kuigi rahvusliku koolkonna esindaja Ernst Sars rõhutas samuti kontinuiteeti Taani perioodi ja kaasaja vahel, siis ajaloo kandvaks jooneks ei olnud tal mitte koostöö Põhjala riikide vahel, vaid norralaste rahvusvaim. Taani perioodil olid küll mõned positiivsed tagajärjed, sest norralased jäeti üsna iseenda hooleks ning seetõttu säilis keskaegse ühiskonna demokraatlik iseloom, ent selle liini jätkamisel ei ole lahenduseks mitte liit taanlaste või roostlastega, vaid parlamentarism ja võimalus ise oma ajalugu suunata.[211] Seega näeme, et kuigi mõlema koolkonna vastus kaasaegsetele probleemidele oli erinev (panskandinavism ühel ja rahvuslik suund teisel), siis samas ühendas neid koolkondi see, et võtit kaasaja pakiliste küsimuste lahenduseks otsiti eelkõige rahvusliku ajaloo langusperioodist.

Nö lähiajalugu ja seega ka taassünni narratiiv saab vaadeldavas tekstikorpuses märgatavalt vähem tähelepanu, aga kui, siis eelkõige omariiklusperioodi käsitlustes. Rahvusromantilise koolkonna autorid ei tegele taassünni narratiiviga pea üldse, sajandivahtuse autoritest osad küll tegelevad vastavate ajalooperioodide uurimisega (nt Johan Richard Danielson-Kalmari Soomes või Ernst Sars Norras), ent seda ei saa nimetada üldiseks suundumuseks. Siinvaadeldud tekstidest räägitakse rahvuse taassünnist eelkõige kooliõpikutes, mille sissejuhatustes rõhutasid sageli ka autorid ise, et just viimase aja ajaloole on rohkem tähelepanu pööratud eesmärgiga paigutada see „õigemasse valgusesse". Eriti Eesti kooliõpikute pildimaterjal (nii piltide rohkus kui allkirjad) viitab just kõige viimase aja sündmuste (Eesti Vabariigi loomine, Vabadussõda) olulisusele. Teiste rahvuste kooliõpikute puhul ei saa seda tendentsi aga tingimata välja tuua.

Eeltoodud näidetele lisaks tooksin fookuse muutuse kohta veel ühe. Turu Ülikoolis kaitstud doktoritööde teemade põhjal on koostatud järgnev tabel (eri toonid tabelis on minu lisandus).[212]

---

[211] Lunden, Kåre (2001) History and society. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk. 37–42.

[212] Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (1996) Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat, lk 216.

	1852–59	1860–69	1870–79	1880–89	1890–99	1900–10	1910–19	1920–29	1930–39
Vanaaeg	1		1	2	2	2			1
Keskaeg	1		1	2				2	1
1500ndad	1		1	2	4	3	2	2	2
1600ndad		2	1	2	5	3	3	1	5
1700–1807		1	3	8	2	5	6	4	7
1808–1916					1	3	3	4	8
1917–									2
Muud									1
KOKKU	**3**	**3**	**7**	**16**	**14**	**16**	**14**	**13**	**27**

Pannes tabelis esitatud andmed ümber narratiivse mudeli etappide protsentuaalsesse jaotumisse, joonistub välja järgmine skeem.

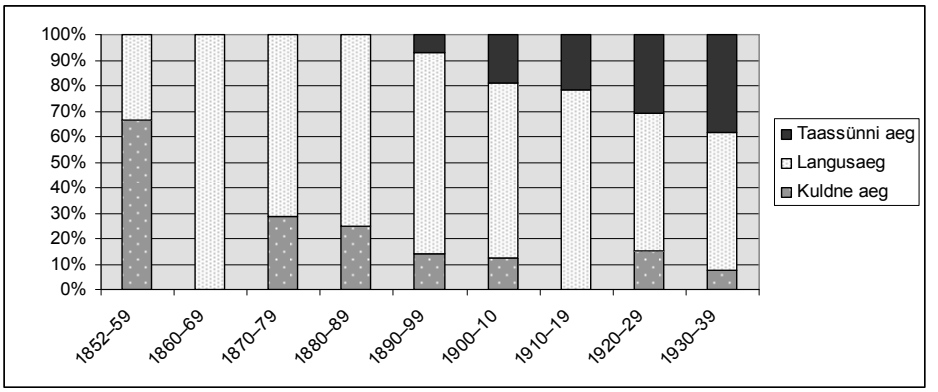

Kuldse ajastu narratiivi algsest ülekaalukast 67%-st saab juba sajandi lõpu poole paarkümmend protsenti ja 20. sajandi alguses langeb osakaal veelgi. Taassünni narratiivi osakaal suureneb järjest ajas. Esmalt tõuseb see esile 19. sajandi lõpus ning suurima osakaalu saavutab 1930ndatel, jõudes 37%-ni. Langusajastu narratiiviga lood nii selged pole. Ehkki võib näha väiksemat huvi vaadeldava perioodi alguses ja lõpukümnenditel, siis muul ajal on langusajastu ülekaalukalt juhtpositsioonil ja võiks väita, et kogu ajalooteaduse põhitähelepanu keskendubki hoopis langusajastule.

Kui vaadata mitte protsentuaalseid, vaid arvulisi näitajaid, siis üldjoontes jääb vastava narratiivse mudeli etapi tööde arv püsivaks kogu perioodi vältel, lihtsalt uusi perioode lisandub jooksvalt juurde. Kuldset ajastut käsitlevate tööde arv on kogu perioodi jooksul 2−4 iga kümnendi kohta, samas kui sajandi teisel poolel lisandub igasse kümnendisse kümmekond langusajastut käsitlevat tööd ning 20. sajandi alguses mõned ja sõdadevahelisel perioodil juba rohkem

taassünni narratiivi käsitlevaid töid. Selle põhjal võiks öelda, et kui langusajastu kerkib teatud perioodil rohkem esile, siis pigem seetõttu, et tol hetkel muid konkureerivaid narratiive pole. Kuna ajaliselt on langusajastu kõige pikem, siis võib selle taga näha ka ajalooteadusele tavapärast uurimisteemade jaotumist üsna ühtlaselt üle kogu ajaloo, ent teatud perioodidel kerkib sellest ühtlasest jaotumisest mõni valdkond rohkem esile.

Lisaks pooltargumentidele on ka mitmeid, mis fookuse muutumise teooriat ei toeta. Paljud autorid on kirjutanud pisteliselt paljudest perioodidest ja küsimus on selles, millist nende uurimustest pidada n-ö kõige olulisemaks. Siinne väide põhineb suuresti 20. sajandi teisel poolel kirjutatud historiograafiatel ja seega tekib küsimus, kas langusajastu oli oluline autorite endi arvates või hilisemate ja tolle hetke väärtushinnangute poolt eeldefineeritud historiograafide meelest – kas langusajastu oli tõepoolest uurimuste fookuses või taheti seda sellisena näha mõned põlvkonnad hiljem.

Teiseks ei toeta fookuse muutumise väidet siin kaasatud kooliõpikud. Teemade protsentuaalne jaotumine on kogu perioodi lõikes üsna sarnane, ehkki rahvusespetsiifiline. Norra käsitlustes hõlmab kuldne aeg keskmiselt 40%, langusaeg 30% ja taassünd samuti 30% õpikute mahust ning seda sõltumata õpiku ilmumiajast. Läti käsitlustes on vastavad näitajad 20-35-45, eesti käsitlustes 20-40-40 ja soome käsitlustes 15-60-25.

Kokkuvõttes on siinvaadeldud käsitlustes küll mitmeid viiteid fookuse muutumisele – kuldne aeg on käsitluste keskmes rahvusromantilisel perioodil, langusajastu sajandivahetusel ja taassünd omariiklusperioodil –, ent leidub ka vastuargumente ja täielikult tõestatuks ei saa seda hüpoteesi pidada.

1.7. Ajalookirjutuse rahvuslikud eesmärgid

„Rahvuse ajaloo väärtus ei tohiks sõltuda rahvuse suurusest ja võimsusest"[213], leidis Islandi ajaloolane Sigurður Nordal Teise maailmasõja künnisel. See, siinse uurimuse seisukohalt üsna hilja sõnastatud mõttekäik iseloomustab rahvusliku ajaloomõtte põhiteesi vaadeldavate rahvuste puhul üldisemalt. Eelkõige oli rahvusluse ülesandeks panna inimesed ühiskonna heaks tööle, sest kollektiivse mälu suhe ajaloosse toob minevikust kaasa lisaks õigustele ka kohustused ja vastutuse.[214]

Ajalookirjutajad püstitasid endale ülesanda vahendada just oma rahvusele olulisi minevikusündmusi ning kirjutada väikerahvuste ajalood oluliseks ja asendamatuks osaks tervikust.

---

[213] *The value of a nation's history need not depend on the nation's size and power*. Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 43.

[214] Pool, Ross (2008) Memory, history and the claims of the past. *Memory Studies*, 1(2), lk 152.

Eesolev raamat on oma ülesandeks teinud just Eesti rahwa lugu kõige täielikumalt ette tuua ning teistest rahwastest selle juures ainult nii palju rääkida, kui seda asjakäigist arusaamiseks tarwis on üleüldise isamaa ajaloo mõistmiseks.[215]
Jumala tark tahe on see, et rahvad alatasa üksteiselt midagi õpiksid. Ja kõik rahvad on töötegijad inimsoo suures kogukonnas, mis jaguneb paljudesse harudesse. See on justkui suur ja vana kask: selle leht oled sina ja sinu väike kodu, oks on sinu rahvas ja tüvi on kogu inimkond.[216]

1.7.1. Väikerahvuslik ajalugu

Eesti ajalookäsitlustes tõstis välise ja sisemise ajaloo eristamise esiplaanile Jakob Hurt. Välise ajaloo vähene silmapaistvus ei tähendanud veel ajaloo puudumist. Seesmine ajalugu oli väikerahvustel külluslik ning ajaloo paigutamisega sõjaväljalt rahva sisemusse näidati, et ka väike rahvas võib olla suur.[217] Rahvuslased nägid ajaloos sirget progressijoont, milles katkestused ja järsud muutused olid vaid eksitused ajaloo peavoolus. Absolutistlik monarhia ja röövellik aadelkond oli blokeerinud ajaloo loomuliku kulu ja juhtinud selle hetkeks peavoolust kõrvale. Rahvuslikule liikumisele andis selline lähenemine kindlustunde, et see jõuab sihile – evolutsiooni kõrgeima astme, rahvusriigini.[218]

Kui väikerahvused olid võrreldes muu Euroopaga mahajäänumad, siis põhjendati seda kannatuste ja ohvritega, mida oli ajaloo jooksul toodud ja millest teised olid kasu teeninud. Sellega kindlustasid väikerahvused, et nad on Euroopa tsivilisatsiooni suhtes moraalsed kreeditorid, mitte võlgnikud.[219] Kuigi väikerahvuslik ajalugu oli põhimõtteliselt võrdväärne, siis praktikas oli sellel siiski suurem tulevikku suunatud ülesanne. Ajalugu pidi õpetama, kuidas kaasaja rahvuslased jõuaksid Euroopa haritumatele rahvustele järele. Ajaloo abil ei tahetud mitte pöörduda ajalukku tagasi, vaid taassünnitada rahvus varasemast kõrgemal arengutasemel.[220]

[Norra] *Mida Norra on juba saavutanud, seda me teame, mida ta veel võib saavutada, kui kõik jätkub nagu seni, võime ette näha. Palju tuleb*

---

[215] Saal, Andres (1893) Üleüldine Isamaa ajalugu. I, Eestlaste ajalugu kõige wanemast ajast nende priiuse kautamiseni. Rakvere: N. Erna, lk 11.
[216] *Jumalan tahto on se, että kansat alinomaa oppisiwat jotakin toisiltaan. Ja kaikki kansat owat työntekijöitä ihmissuwun suuressa yhdyskunnassa, joka jakaupi moniin haaroihin. Se on juurikuin wallansuuri wanha koiwu: lehti olet sinä ja sinun pieni kotisi; oksa on sinun kansasi; runko on koko ihmiskunta.* Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja, lk 14.
[217] Undusk, Jaan (1997) Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu: Merkel–Jakobson–Hurt. Keel ja Kirjandus, 12, lk 809.
[218] Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (2000) A journey into Finnish historiography, lk 52–53.
[219] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 71.
[220] Hutchinson, John (1987) The dynamics of cultural nationalism, lk 10.

veel teha, ent seni võib rahvas ... saavutada suuri asju ja teha võimalikuks, mis mõne aasta eest oli veel võimatu.[221]
[Island] *Islandlased on väike rahvas ja peavad kasutama kogu oma energiat ja püüdlema innukalt, kui nad soovivad moraalselt, vaimselt ja füüsiliselt ajaga kaasas käia ... siis talletatakse nende jälg ajaloo lehekülgedel kui järgimist väärt eeskuju.*[222]
[Eesti] *Ka Eesti rahvas seisab uue ajajärgu lävel. Ka Eesti rahvas ärkab poliitilisele elule ja sirutab ennast iseseisvuse poole omal pinnal. Selge on, et temagi uuestisündimine ilma valuta mööda ei või minna. Aga meie usume oma rahva tuleviku sisse. Tema raske ajalugu annab temale tulevikulootust. Tema vääramata visadus loob temale parema, heledama tuleviku. Meie loodame, et Eesti rahvas praeguse aja käärimistest õnnelikult välja pääseb – arusaamisele ja selgusele, ja et tema kindlal sammul edasi tungib – valgusele ja vabadusele vastu.*[223]

19. sajandi rahvusluses oli ajalugu eelkõige õpetaja: „Mööda läinud ajad ja nende sündimused olgu meile kõigile õpetuseks ja manitsuseks, mis meie tegema ja tegemata jätma peame. Seks neid meie ajal jutustatakse."[224]

Tänu historistide huvile keelte individuaalsuse vastu muutusid väikerahvuste keeled Euroopa kultuurimaastiku väärtuslikuks osaks. Kuna palju rohkemat peale ühise keele ei olnud rahvuslastel rahvuse ühisjoonte väljajoonistamise aluseks võtta, siis sai rahvuskeel enamike väike- ja ka paljude suurrahvuste rahvusliku ideoloogia selgrooks.

Iga rahva pärast olevaist vaimlisist varadest on esimene selle k e e l. See on vaimlisist ja ainelisist varadest kõige omapärasem, rahvuslikum, see ongi õieti see, mis enne kõike moodustab rahvuse, lähendab ja seob seda sisemiselt ja eraldab väliselt.[225]
Rahvus, kes kaotab esiisade keele, kaotab lugupidamise iseenese vastu.[226]

---

[221] *Hvad Norge allerede er, hvad der har opnaaet, vide vi; hvad det fremdeles vil opnaae, om Alt føier sig som hidtil, kunne vi forudsee. Meget staaer vel endnu tilbage, men imidlertid vil Folket ... udrette store Ting og gjøre det muligt, som for saa Aar siden ansaaes for en Umulighed.* Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 63.

[222] *The Icelanders are a very small nation and will have to use all the energy possible and strive keenly if they wish to progress morally, mentally and physically in keeping with the times ... then their record will be handed down on the pages of history as an example worthy of imitation.* Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 98.

[223] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 139.

[224] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 90.

[225] Moora, Harri (1926) Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal. Tartu: Loodus, lk 97.

[226] *…þjóð, sem glatar tungu feðra sinna, glatar um leið virðingu fyrir sjálfri…*Bjarnason, Þorkell (1880) Ágrip af sögu Íslands, lk 126.

Iga rahvuse ajaloos on sündmusi, mida soovi korral saaks tõlgendada rahvuslikena, ent mis mingil põhjusel hilisemate autorite arvates seda siiski pole. Ajalookäsitlustes on 19. sajandist varasemate perioodide puhul üldlevinud nending, et „tol ajal ei olnud rahvuslus veel levinud". Nii võib üsna kindlalt väita, et ka 19. sajandi autorid ise käsitlesid rahvuslust siiski pigem viimase aja ideoloogiana. Rahvust peeti küll igaveseks, ent teadlikkust sellest üsna uueks või vähemalt taasärganud nähtuseks ja 19. sajandi rahvuslikke liikumisi peeti seetõttu ärkamise ja äratamise liikumisteks. Rahvustunne oli vanal (kuldsel) ajal küll olemas, ent suikus vahepeal ning vajas nüüd uuesti äratamist.

> *Rootsi võimuperioodi lõpul ei olnud veel maal märgatavaid iseseisvuspüüdlusi, ehkki idee Soome eraldamiseks Rootsist hakkas haritumate klasside seas vaikselt küpsema.*[227]
> *Rahvad, klassid ja kodanikud ei olnud uusaja alguses veel valmis kasutama vabadust ja tegema koostööd teiste rahvastega sellisel moel nagu hilisematel aegadel.*[228]
> *Tuleb meeles pidada, et rahvuslus ei olnud tollal selline nagu meie ajal.*[229]

Vähese isamaalisuse teemat puudutavad mitmed (ja eelkõige langusajastuga seotud) narratiivid. Norralase Peter Andreas Munchi sõnul oli „isamaa-armastus" sõna, mis hakkas käibele tulema millalgi 17. sajandi lõpus, ent mis esimese hooga siiski häid vilju ei kandnud. Näiteks tõi ta norra päritolu ajaloolase Ludvig Holbergi, kellest hiljem sai professor Kopenhaageni Ülikoolis ning kes teenis pigem Taani huve (mh pärandas ta oma vara Taani Akadeemiale). Munch selgitas seda nii: „Norra ja Taani ühendus oli nii tugevalt seotud, et kahjuks isegi norralased ei arvestanud oma isamaaga."[230]

Islandi rahvuslastel oli keeruline mõista, miks islandlane Árni Magnússon pärandas Islandi ajaloo tüvitekstid, saagade käsikirjad 1730. aastal Taani ülikoolile. 20. sajandi alguses leiti, et ta tegi seda teadmisega, et neid kasutatakse

---

[227] *Ruotsin vallan loppuaikoina ei maassamme sitten olekaan havaittavissa itsenäisyyspyrkimyksiä, vaikkakin ajatus Suomen eroamisesta Ruotsista maan sivistyneistössä hiljakseen pääsi kypsymään*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 199.

[228] *Kansat, yhteistkuntaluokat ja kansalaiset eivät vielä uuden ajan alussa olleet kypsyneitä käyttämään vapauttaan ja yhteistyötä toisten kanssa sillä tavoin kuin myöhempinä aikoina*. Voionmaa, Väino (1934) Valtiokaikkisuuden, merkantilismin ja säätyjen aika. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus, lk 12.

[229] *Čionai reikia atminti, kad anais amžiais nebuvo taip branginama tautyste, kaip musu laikais. Visur jaunesnes tautos mokinosi didesniuju tautu kalbos*. Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 70.

[230] *Men Norges og Danmarks Forening var allerede saa fast knyttet, at det desværre ikke engang faldt Nordmænd ind at tage nærmest Hensyn til deres eget Fædreneland*. Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 55.

islandi päritoluga tudengite õpetamisel.[231] Nii Holberg kui Magnússon käitusid nii, nagu ükski 19. sajandi rahvuslane poleks käitunud. Samas ei oldud nende peale ka liialt pahased, mitterahvuslikkus minevikus oli paremini väljavabandatav kui mitterahvuslikkus kaasajal.

Soomes seisti sarnase probleemi ees Anjala Liiduga seotud ajaloosündmuste tõlgendamisel. Anjala Liit sõlmiti 1788. aastal Rootsi armee aadlike poolt Rootsi kuninga Gustav III ja tema sõjategevuse vastu. Soome rahvuslusele huvipakkuvaks muutis liidu asjaolu, et osa vandeseltslasi eesotsas Göran Magnus Sprengporteniga taotlesid Soome eraldamist Rootsist ja Vene eestkostel iseseisva riigi loomist. Vastuoluline oli sündmustik soome rahvusluse seiskohalt aga seetõttu, et esiteks vedasid liitu rootslased ja teiseks ei leidnud nad soome talupoegade seas suurt poolehoidu, s.t tegevus oli justkui soomlaste huvides, ent soomlased ise seda ei toetanud.

> [Anjala Liidu kohta] *Rahva seas ei olnud need mõtted veel nii juurdunud, rootsimeelsust tekitasid kuninga Soome-visiidid ja kahtlus Vene toetuse siiruses.*[232]

Sarnaseid sündmusi, mille puhul aetakse justkui vastava rahvuse asja, ent rahvuse esindajad ise seda ei toeta, on teisigi. Nii Soome kui Norra puhul kerkib teema uuesti üles ka autonoomia saamise kontekstis, sellest on pikemalt juttu uurimuse teises pooles. Kõik need teemad viitavad aga sellele, et just 19. sajandi algusest jooksis piir n-ö vana ja uue rahvusluse vahel.

1.7.2. Ajalugu ja teadus

Historism tõstis ajaloo mitte ainult teaduse, vaid olulise teaduse staatusesse. Edasi arendati varemgi kasutusel olnud meetodeid nagu originaaldokumentidel põhinev kriitiline allikauurimus ning filoloogiline meetod. Ajaloolane pidi olema objektiivne (s.t mitte andma hinnanguid); eelistama fakte teooriale; käsitlema kõiki ajaloolisi sündmusi unikaalsete ning individuaalsetena, iseeneses väärtusi omavatena, mitte üldisele ajalooprotsessile allutatuna.[233]

Allikakriitilise meetodi olulisuse rõhutamist leiab siinseteski tekstides rohkelt. Toon samasisulisi näiteid eri aegade käsitlustest:

> [1889] *Et asju olen walge ette toonud, mis just iga ühele mokka mööda ei ole, siis teadku need, et see ajalugu on, mis olen teiste teatuste järele*

---

[231] Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 63.

[232] *Muissa kansanluokissa, ja varsinkin Suomen rahvaassa, olivat nämät tuumat tosin aivan vähän juurtuneet. Kuninkan lempeä ulko-käytös ja se seikka, että hän useat kerrat meidän maassa kulki, oli päin-vastoin paljon vahvistanud uskollisuuden tunteet Ruotsia kohtaan, eikä toiselta puolen itsenäisyysmiehistäkään asunut aivan vakava luottamus Venäläisen avun vilpittömyyteen*. Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia, lk 84.

[233] Gil, Tomas (2009) Leopold Ranke. Tucker, Aviezer (Ed.) A companion to the philosophy of history and historiography. Malden: Wiley-Blackwell, lk 383–385.

kokku seadnud, kus ei tohi kirjanik mitte ühepoolne olla. Sest see pole ju mitte õige, et ainult inimeste woorus saab tulewa põlwe rahwale teatatud, waid ka kurja inimeste ülekohus peab järeltulejate kohtumõistmise alla antud saama.[234]

[1912] *Ning õige palju kaalumist nõuab sündmuste kohta tarwilise seisukoha wõtmine, kus niihästi ühele kui teisele poole kaldumine paha on ... Lai laitus ja hõlbus hukkamõistmine on ju kerge, kuid odaw. Sündmused ise kõnelewad kõige selgemat keelt. Ning ajalugu peab igapidi õiglane ja waljult erapooletu olema, ainult siis on ta inimliku tegewuse, mõtlemise ja tundmise õige ning kohane wastupaiste. Armastuses kodumaa wastu ja tõde austades olgu ta kirjutatud.*[235]

[1938] *Enne, kui andmeid saab kasutada ajalooliste kohtuotsuste ja tõsiste süüdistuste esitamiseks, peavad need läbima põhjaliku kriitika.*[236]

Olulise ülesandega kaasnes aga ka vastutus ning seetõttu muutus üha olulisemaks ajaloolase professionaalsete oskuste rakendamine. Tänapäeva erialakirjanduses on küllaltki levinud teaduslikkuse ja professionaalsuse seostamine, ent vaadeldavate tekstide põhjal ma selle seisukohaga pigem ei nõustu. Kaasatud autoritest ligi pooli võib pidada professionaalseteks ajaloolasteks. Enamasti küll pigem rahvusromantikuid ja pigem Baltikumist pärit autoreid, kes polnud ajalugu õppinud ega polnud see ka nende elatusvahendiks. Mitmed esimestest norra ja soome autoritest ei omanud samuti ajaloolase haridust, ent nad teenisid sellega endale siiski ülikooli õppejõududena hiljem elatist.

Teaduslikkuse nõue oli aga juba ka kõige varasemate autorite ajaks piisavalt levinud. Ehkki n-ö käsitööoskuste valdamine võis olla erineval tasemel, siis vähemalt teoreetiliselt piirasid autorid end sellega juba suurel määral. Ebaprofessionaalsuse arvele paneksin pigem mitteprofessionaalidest autorite tekstide suurema kõhklemise ja naivistlikuma keelekasutuse. Samuti oli neile tekstidele üldomane kurtmine raskuste üle ajalooga tegelemisel. Seda nii finantsilises kui sisulises mõttes: „Ammu aega tagasi olen planeerinud läti rahva saatust kirjeldada. Ent mõned ebasoodsad asjaolud, eriti resursside puudus, takistasid seda kuni tänaseni. Mis mind veel enam takistas sellest tööst, oli see kurb stseen, öö kirjeldamine, rääkimine meie rahva elust võõra rusika all. Nüüd, tänu jumalale, saatuse ratas on pöördunud, tõuseb vabaduse päike …"[237]

---

[234] Rezold, Joosep Georg (1889) Üleüldine eestlaste ajalugu, lk 5.

[235] Prants, Hindrik (1912) Eesti rahwa ajalugu, I, lk 4.

[236] *Jābūt ir stingrai un nopietnai ziņu kritikai, iekām tās var izmantot par drošu pamatu vēsturiskiem spriedumiem un nopietniem apgalvojumiem*. Balodis, Francis Aleksandrs; Tentelis, Augusts (Red.) (1938) Latviešu vesture. I sejums, 1. dala. Rīgā: Valters un Rapa, lk 5.

[237] *Sen jau biju nodomajis states pee latviešu tautas liktena apraksta. Bet daši nelabveligi apstakli, ka nevala, avotu trukums, lids šim to nelava. Kas visvairak mani attureja no ši darba, butu bijusi ka druma aina, kadu naktos telot, runajot par musu tautas dzivi sem zitautiešu dures*. Krodsneeks, Janis (1920) Latwijas wehsture, I, lk 5.

Levinud oli oma ajalooteaduslike oskuste piiratuse teadvustamine. End peeti küll esimese sammu astujaks ajaloo kirjutamise „raskel teel", ent seal kõrval loodeti, et peagi tuleb keegi teine, kes asja põhjalikumalt ja professionaalsemal tasemel ette võtab.

> [Läti] *Siin on toodud vaid ajaloouurimise esimesed viljad. Seetõttu on iseenesestmõistetav, et võtan hea meelega kuulda märkusi, mis mulle tulevikus tehakse.*[238]
> [Island] *Mul polnud käepärast raamatuid, aega ega privaatsust, et lahendada neid* [vigu] *nagu ma oleksin tahtnud.*[239]
> [Eesti] *Palun armsaid lugejaid sellega leppida, mis olen jõudnud walmistada; kellele Taewataat on paremaid waimuandeid andnud, kui minule, see tehku paremini, sest parem tegemine pole ju kellegile keelatud.*[240]

Allikate tõlgendamisega seotud probleemide kirjeldamisele pühendati vaadeldavates tekstides ruumi üsna palju, ehkki ajaliselt pigem üha vähenevas proportsioonis, sest tekstide tugevama narrativiseerimise kontekstis esitavad omariiklusperioodi tekstid pigem allikate põhjal tehtud järeldusi ja vähem allikate tsiteeringuid, nagu see oli üsna sage 19. sajandi tekstides.

Eesti ja läti käsitluste puhul oli üldlevinud, et autorid kurtsid põhjalike allikate puudumise üle ja omamoodi oli see ju ootuspärane riiklikku ajalugu mitteomava nn ajaloota rahvuse puhul: „Eriti valulikuks peame lätlaste endi poolt jäetud mineviku teadete puudumist. Ma ei suuda seda ette kujutada, et lätlastel endil 13. kuni 15. sajandini kirjalikke dokumente ei olnud, ent kuhu need on jäänud?"[241]

„Valgus" oli oluliseks sümboliks 19. sajandil laiemalt. Eespool sai juba mainitud „paganliku pimeduse" ja „kristliku valguse" vastandamist. Allikate puhul kasutati seda sümbolit „ajaloo valgusesse astumise" tähenduses, s.o allikatega kaetud ja allikatega katmata ajaloo eristamisel:

---

[238] *Ka augša sacits, šini burtnica lasitaju publikai pasniedzu tikai pirmos auglus no saviem puliniem. Ta ka ar šo vestures arods tikai iesakts, tad saprotams, ka ar milu pratu un pateicigu sirdi sanemšu un ieverošu katru derigu padomu, ko man nakotne musu darba draugi varbut veletos sniegt*. Olavs, Vilis (1892) Latwju tauta, lk 6.

[239] *Auk annars hefir mig vantað bækr, tíma og næði til að leysa hana af hendi svo sem eg hefði viljað*. Bjarnason, Þorkell (1880) Ágrip af sögu Íslands. Reykjavík: Ísafoldar, lk IV.

[240] Rezold, Joosep Georg (1889) Üleüldine eestlaste ajalugu, lk 5.

[241] *Besonders schmerzlich empfanden wir das Fehlen von Berichten der Letten selbst über ihre Vergangenheit. Ich kann es mir nicht denken, dass die Letten vom 13. bis zum 15. Jahrh. keine shcriftlichen Urkunden gehabt hätte, doch wo sind diese geblieben?* Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Rīgā: Walters un Rapa, lk 163.

[1875] *Hilja astub soome sugu ajaloo valgusesse. Need külmad põhjapoolsed alad, mille Looja alles hiljuti avas tsivilisatsiooni pärisosale, on nõudnud rahvalt suurt jõudu looduse allutamisel.*[242]
[1904] *Eestlased astuvad alles Läänemere hommikukaldal ajaloo valgusesse.*[243]
[1922] *Maa vanimad etapid on peitunud esiajaloo hämarusse, mida kirjutatud mälestised ei valgusta.*[244]

Teisalt kurdeti sama probleemi üle ka Leedus, kus omariiklik ajalugu oli küll olemas, ent kuna rahvusromantikuid ei huvitanud mitte see, vaid varasem, paganlik periood, mis ei olnud allikatega hästi kaetud, siis põhimõtteliselt olid nad eesti ajalookirjutajatega samas seisus. Küsimus polnud siin seega mitte allikate olemasolus või puudumises, sest varasemate perioodide ajalood on allikaliselt katmata ju üleüldiselt, vaid allikate puudumises rahvusluse seisukohast olulise perioodi kohta. Vaadeldavatest rahvustest ainsatena olid selles mõttes heas seisus Island ja Norra. Väidetakse näiteks, et „Snorrest" sai loetuim raamat Norras pärast piiblit.[245]

Eesti ja islandi käsitluste võrdluses saab lähemalt vaadelda ajaloo olemasolu mõju rahvuslikule enesekindlusele. Islandil oli ajalugu küll n-ö olemas, ent 19. sajandi rahvuslus seisis siiski samamoodi ebakindluse probleemi ees. Leiti, et islandlased olid maa asustamisel olnud ettevõtlikud ja energilised, ent välismõjude tõttu oli rahvuslik iseloom märgatavalt nõrgenenud.[246] Pilt, mille 20. sajandi alguse autor Bogi Melsteð 18. sajandist maalis, oli üsna masendav: „... rahvas oli nii letargilises seisundis ja nii meeleheitel, et selmet teha kõik, mis nende võimuses, ei suutnud nad ennast kaitsta nälja eest."[247] Melsteð oli kriitiline ka oma kaasaja suhtes, leides, et: „Kulub veel mitmeid aastaid, enne

---

[242] *Vasta myöhään astuu Suomen suku historian valoon. Ne kylmät pohjoiset alat, joita Luoja vihdoin asetti sukumme lukuisimmat haarat raivaamaan sivistyksen perintömaiksi, ovat vaatineet sukumme voimia ankaran luonnon kukistamiseen. Ne eivät moneen aikaan riittäneet siihen kuohuvaan ulkonaiseen vaikutukseen ja taisteluun, jota historia, ehkä yksipuolisesti, viime aikoihin saakka on lempinyt*. Aspelin, Johan Reinhold (1875) Suomalais-ugrilaisen muinastutkinnon alkeita. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 1.

[243] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 9.

[244] *Baltijas iedzīvotāji ievirzās skaidrākā vēstures gaismā tikai ap 1200. Gadu ...* Zeiferts, Teodors (1922) Latviešu rakstniecības vesture, I. Rīgā: Gulbis, p. I.2.2. http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/Zeiferts/zeifsat.htm

[245] Simensen, Jarle (2000) National and transnational history: The national determinant in Norwegian historiography. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 93.

[246] Hálfdanarson, Guðmundur (2006) Severing the ties: Iceland's journey from a union with Denmark to a nation-state. *Scandinavian Journal of History*, 31 (3–4), lk 242.

[247] *... the people were in such a lethargic state and so despairing that, instead of doing all they could, they were not able to protect themselves from starvation …* Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 75.

kui elanikest saab läbinisti praktiline ja ettevõtlik rahvus."[248] Samas näitasid saagad siiski teed uuele tõusule, leidis ajaloolane Sigurður Nordal. Saagade endi aeg oli vastuoluline ja viis Islandi iseseisvuse kaotusele. Samas said need inspiratsiooniks rahvuslikule teadvusele „meie ajal": „Nad ei teadnud, kuidas päästa iseennast, ent nende kirjanduslikud saavutused hoidsid hilisemaid põlvkondi, mis elasid sellises hädas ja viletsuses, et unustus oleks olnud kergendus, muutumast apaatseks."[249] Siit näeme, et rahvusliku enesekindluse probleemi fookus asus selgelt autorite kaasajas.

Üha arenevate allikakriitiliste oskuste kontekstis jõuti lõpuks ka osadest kirjalikets allikatest loobumiseni. 19. sajandi autorite jaoks oli probleemiks, et kroonikud olid kallutatud: „Oma suures usu töö usinuses ja waimustuses on [kroonik Henrik] aga paganate peale liig musta prilli läbi vaatanud."[250] 20. sajandiks laienes kriitika ka n-ö soodsatele autoritele. Esimese maailmasõja künnisel leiti, et saagade kirjutajad olid ise ajaloolased, kes tõlgendasid ajalugu vastavalt oma elukogemusele ja sotsiaalsele keskkonnale ning dokumentaalseid allikaid kasutati edaspidi allikatena meelsamini kui saagasid.[251] Lõpuks loobuti neistki, Edvard Bull kirjutas Norra keskaja ajaloo juba praktiliselt ilma saagadeta.[252]

Nii et 19. sajandi käsitluste keel oli küll naivistlikum ja autorid ebakindlamad, ent nende püüd olla teaduslik oli siiski 20. sajandi autoritega võrreldes üsna samal tasemel ning seda sõltumata sellest, kas tegemist oli professionaalidega või mitte.

Teaduslikkuse mõiste mõnevõrra muidugi muutus. Kui historistid tuletasid Kanti *Ideed* faktidest, siis positivistid üritasid *Ideed* sootuks kõrvale heita ja tuletada faktidest mittemetafüüsilisi seadusi. N-ö positivistliku sajandivahetuse defineerimine osutus ka selle uurimuse puhul üheks keerulisemaks küsimuseks. Siin vaadeldava ajavahemiku algusperioodi (19. sajandi II ja III veerand) ja lõpuosa (*ca* 1920–1940) tekstid on üsna sarnase üldilmega ja nende põhjal üldistuste tegemine ei ole raske. Keerulisem on sajandivahetusega, sest kui võrrelda näiteks 1890ndate alguses eri maades ilmunud ajalookäsitlusi, siis olid need paradigmaatiliselt küllaltki erinevad. Eesti, leedu, läti ja islandi puhul oli tegemist veel vaat et romantistlike käsitlustega, norra ja soome puhul aga niiöelda asjalike teadustekstidega.

---

[248] *It will take some years before the inhabitants will be able to become a thorough pratical and businesslike nation*. Samas, lk 98.

[249] *… The generations of the Sturlung Age had not known as well as might have been expected how to save themselves; but their literary achievements kept later generations, which lived in such misery and destitution that oblivion would have been a relief, from growing apathetic*. Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 302.

[250] Saal, Andres (1893) Üleüldine Isamaa ajalugu. I, lk 5.

[251] Bagge, Sverre (2001) The middle ages. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk 117.

[252] Simensen, Jarle (2000) National and transnational history, lk 97.

Sageli kirjeldatakse positivismi üsna laias tähenduses kui teaduslikkusele suunatud ajalookirjutust. Samas on käibel ka teine, sootuks kitsam tõlgendus, milles positivismi prominentseimaks rakendajaks peetakse Karl Lamprechti. Tema 1891. aastal ilmunud „Deutsche Geschichte" tekitas Saksamaal elava diskussiooni, sest selles teoses keskendus Lamprecht riigi asemel inimestele ja sündmustele ning kirjeldav meetod oli asendatud geneetilisega. Georg Iggers rõhutab, et Lamprecht ei soovinud mitte riigi ideed nõrgestada, vaid lisada rahvusliku selle kõrvale.[253]

Ühiskonna demokratiseerumisega haakus Lamprechti kriitika historistide individualismi suhtes. Kui historism rõhutas indiviidi põhjapanevat tähtsust ja ajalooliste sündmuste individuaalsust, siis Lamprecht leidis, et ühiskonnale saab rakendada universaalseid ja loodusteadustele iseloomulikke meetodeid. Selleks meetodiks sai sotsioloogia ning ühiskonna laiemaspektriliseks iseloomustamiseks pöördus tähelepanu varasema riikluse ajaloo asemel majandus-, sotsiaal- ja kultuuriajaloole.[254]

Tulles tagasi siinsesse uurimusse kaasatud tekstide juurde, siis eelkirjeldatud suundumused väljendusid neiski, ent muutuste sidumine just Lamprechtiga on keeruline. Kui Lamprechti „Deutsche Geschichte" ilmus 1891. aastal, siis mitmeid eelkirjeldatud suundumusi võis siinsetegi rahvuste puhul täheldada varem. Alustades juba sellest, et riiklik ajalugu ei olnudki kunagi olnud väikerahvuste ajalookäsitluste keskmes. Saksamaal aset leidnud *Methodenstreit* võttis Soomes ja Norras rahvusliku vormi. Soome ja norra rahvuslikud ajaloolased rõhutasid rahvusliku ajaloo laiendamise võimalust ka mitteriiklikele perioodidele (soomlaste puhul muinasajale, norralaste puhul Taani perioodile). Riikliku ajaloo kesksust rõhutasid aga nende maade konservatiivsed (sageli ka rootsi või taani taustaga) ajaloolased.[255] Soomes toimus see vaidlus sajandivahetusel, Norras aga 1870–80ndatel, s.t enne Lamprechti ja Saksa *Methodenstreit*'i.

Seega jääksin kokkuvõttes kahe eeltoodud definitsiooni vahele. Kuigi eelkirjeldatud positivismi tunnusjooni ei saa laiendada tervele 19. sajandile ega seostada nende esmailmumist ka Lamprechtiga, siis ei tähenda see, et 19. sajandi viimasest veerandist alates ei leiaks ajalookäsitlustes ja arusaamises sellest, mis on teaduse eesmärgid, aset olulisi muutusi. Igal juhul on selge, et 20. sajandi alguseks ei olnud käsitlused enam üldvormilt romantistlikud, tähelepanu keskmes ei olnud riiklik ajalugu, ajaloofilosoofiast räägiti üha vähem ja ajalugu esitati üha enam kui faktipõhist tõde. Viimane ei pruugi sellisena tunduda tänapäeva pilgule, ent ajalookäsitlejate enesedefinitsioonis oli sellega toimunud siiski oluline nihe.

---

[253] Iggers, Georg G. (1997) Historiography in the twentieth century. Hanover: Wesleyan University Press, lk 31–35.

[254] Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (2000) A journey into Finnish historiography, lk 54.

[255] Samas, lk 55–56. Norra kohta vt: Rias, Øystein (2001) Norway in union with Denmark, lk 132–135.

1.7.3. Rahvusromantism ja romantism

Teaduslikkuse mõiste muutumisega seostub ka hilisemate põlvkondade kriitika rahvusromantilise koolkonna aadressil. Rahvusromantism ja romantism ei ole siin uurimuses päris kattuvad mõisted. „Rahvusromantism" viitab romantilisele, unistavale, idüllilisele arusaamale sellest, mis on rahvus, ja sellisena esines seda kuni Teise maailmasõjani välja. Paradoksaalne on see väide seetõttu, et rahvusromantiliseks nimetati ka kaasaja historiograafiates siiski vaadeldavate ajalookirjutajate esimest põlvkonda. Samuti oli teise põlvkonna ajaloolaste minapildis olulisel kohal vastandumine eelnenud põlvkonnale ja enamasti just väitega, et eelneva põlvkonna käsitlused olid liialt ilustatud. Hendrik Sepp iseloomustas 1920. aastal sajandivahetuse autorit Villem Reimani järgmiselt:

> *Reiman oli rahvuslik idealist, kuid tema idealismil ei olnud mingit tegu lääge, vesisevõitu, maitsetu 90. aastate degenereerunud epigoonide idealismiga ega õõnsa paatosega, mis nii elu ja kunsti lahjalt siin-seal avaldas ... Kuni Reimanini oli nii mõnigi pateetiliselt kodumaa ajaloos ilutsenud, vanades eestlastes ingel-ilusaid üliinimlikke kangelasi näinud. See ei olnud tõsine ajalugu, vaid ettekujutuse abil otsitud ja leitud illusioon ilma faktilise tõsise ajaloolise aluseta.*[256]

Selle kirjelduse puhul on vastuokslik, et Sepp peab silmas autorit, kelle sulest pärineb suur osa kõige värvikamalt rahvusromantilistest kirjeldustest, mis siin uurimuses on välja toodud. Mõned stiilinäited:

> *Rahva vanad mälestused kuulutavad veel meie põlvele heleda häälega esivanemate kõrgeid meeleomadusi.*[257]
> [Jüriöö ülestõusu viimasest vaatusest] *Alles auravad Harju ja Lääne verepõllud ja kaarnad tõstavad Pamma metsas jälki kisa.*[258]

Tegelikult ei ole vähem rahvusromantiline ka Hendrik Sepa ülaltoodud kirjeldus ise. Samas oleks sajandi lõpus levima hakanud positivismi mõjul pidanud romantism taanduma. Keelekasutuselt ongi 19. ja 20. sajandi tekstid küllaltki erinevad, ent siin pole küsimus mitte rahvusromantismis, mis taandus, vaid taandujaks oli pigem romantism, s.o püüd kombineerida ajalookirjutuses usaldusväärset rekonstruktsiooni kirjandusliku elegantsiga.[259] 20. sajandi tekstid on üldpildilt asisemad ja vähem poeetilised, ehkki eeltoodud näidetele sarnaseid rahvusromantilisi metafoore leiab tekstidest siiski omajagu ning käsitluste probleemipüstitus ja raam on rahvusromantilised.

---

[256] Sepp, Hendrik (1920) Sissejuhatuseks. Reiman, Villem. Eesti ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 5–6.
[257] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 14.
[258] Samas, lk 28.
[259] Iggers, Georg G. (1997) Historiography in the twentieth century, lk 25.

Veelgi olulisem erinevus on see, et 20. sajandi tekstides ei ole enam kõhklust. Kui 19. sajandi käsitlustes põrkus autor mõnele mõttekohale, siis oli vastuse osas veel valikuvõimalusi. 20. sajandi tekstide puhul on aga vastus juba ette teada. Seega, kuigi positivismi mõjul oleks pidanud ajalookirjutus muutuma faktipõhisemaks ja vähemideologiseerituks, siis tegelikkuses oli asi vastupidine,[260] ajaloost oli saanud rahvusluse tööriist.

1.7.4. Rahvuslus omariiklusperioodil

Omariiklusperioodi ajalookäsitlused jagunevad ajaloofilosoofilises plaanis kahte äärmusesse – filosoofiline kihistus on neis kas täielikult peidetud või vastupidi, tekst on filosoofiast viimseni läbi imbunud. Siin kaasatud tekste võiks filosoofilises plaanis iseloomustada üsna lihtsakoeliselt, keskseks ideestikuks on riiklik rahvuslus.

Tuleb meenutada, et kui norralased välja arvata, saavutasid ülejäänud vaadeldavad rahvused sel perioodil omariikluse. Nii et kuigi üldiste historiograafia suundumuste järgi oleks pidanud tähelepanu olema enam majandus- või kultuuriajalool, siis nende väikerahvuste puhul oli dominantseks ajaloo hindamise teljeks eelkõige rahvusriigi tekkelugu.

Balti riikidel ja Soomel olid selja taga hiljutised sõjad, mis tõstis teravamalt esile edasise turvalisuse küsimused. Sealjuures osutus Soome puhul dramaatiliseks rahvusliku ühtsuse ideaali purunemine. Hiljutine kodusõda andis käegakatsutavaid tõendeid sotsialistide poolt juhitavate madalamate klasside ebaküpsusest ning võimetusest mõista, et nende huvid grupina ja rahvuse huvid langevad kokku. Nii Risto Alapuro, Johan Richard Danielson-Kalmari kui Ernst Gustav Palmén väljendasid oma pettumust, et massid ei olnud nende vastu üles näidatud usaldust õigustanud. Palmén pidas 1918. aastal Soome Ajaloo Seltsi koosolekul kõne, milles leidis, et oleks parem, kui see häbi unustataks igaveseks. Nende saatuslike aegade uurimine sumbus pikaks ajaks isegi kirjanduses.[261]

Ülejäänud rahvuste käsitlused olid oma meeleolult sel perioodil siiski optimistlikud. Kui näiteks eesti publitsistikas oli pilt rahvusluse suhtes sel ajal märksa kriitilisem, siis ajalookäsitlustes võis rahvusluskriitikat kohata harva. Kõigis maades kirjutati rahvuse ajaloo koondteosed, mida võib juba nimetada nn ametlikeks rahvusriiklikeks ajalookäsitlusteks. Keskseks ajalugu läbivaks liiniks oli endiselt talupojaajalugu, ent talupoegi hakati kirjeldama aktiivsemalt oma allasurutud olukorra vastu võitlejatena ning ühiskonna sotsiaalse enamiku moodustajatena.

Kuigi ajalookirjutus üldisemalt liikus maailmasõdade vahelisel perioodil mitmes eri suunas (nt Annaalide koolkonda siduvana on kirjeldatud mitte

---

[260] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 76; Iggers, Georg G. (1997) Historiography in the twentieth century, lk 28.

[261] Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (2000) A journey into Finnish historiography, lk 58.

konkreetseid iseloomulikke tunnuseid, vaid neid ühendavat ideaali[262]), siis siinse uurimuse seisukohalt hakkab eelkõige silma marksism, millega iseloomustatakse tervet rida tunnustatumaid sõdadevahelise perioodi ajaloolasi, nt Halvdan Kohti, Edvard Bull seeniori, Arveds Švābet ja Hans Kruusi. Samas oli ka nende marksismi raamistik eelkõige rahvuslik. Rahvusluse sotsiaalset baasi laiendati talupoegkonnalt küll ka töölistele, ent seda kõike siiski rahvusluse raamides.

Üha enam tähelepanu sai ka naiste ajalugu. Ühiskonna arengutaset hakati seostama naiste õiguste määraga: „Kõrgemale kultuuritasemele tõusmisele on iseloomulik naiste töökoormuse kergenemine ja igapäevaste kohustuste hulga vähenemine kuni selle ajani, kui naised hakkavad nõudma võrdõiguslikkust kõigi töövaldkondades."[263] Soo, klassi ja rahvuse ühendamisega jõudis ajaloo demokratiseerumine lõpule.[264]

Kui 19. sajandil oli ajaloo peamiseks rahvuslikuks ülesandeks õpetada kaasaegseid, kuidas jõuda muule Euroopale järele, siis omariiklusperioodil keskenduti rahvusriigi tekkeloole.

> [Norra] *Selgelt ja otsekoheselt tuleb isamaa ajalugu kujutada lastele. Nad peavad nägema ja jälgima oma rahvuse kasvu ja arengut läbi aegade, elama sellele kaasa, mõtlema kaasa, elama selle teadmisega oma igapäevaelu nii rahus kui sõjas, nii pimeduse kui valguse aegadel.*[265]
> [Eesti] *On loomulik, et esivanemate elu huvitab järeltulevaid põlvi. Seda vaadeldes nähakse, kuidas visa töö ja võitluse kaudu on jõutud praeguse elujärjeni. Selles peegelduvad esivanemate mured ja rõõmud, mis köidavad oleviku põlvi minevikuga ja virgutavad neid järjest rohkem edasi püüdma.*[266]
> [Läti] *Me võime vaid imetleda võitlust, mida lätlased on pidanud oma vabaduse eest, ning pidada end õigusega kangelasliku rahva järeltulijateks. Sest ajalugu õpetab pead ja selga sirgu ajama ja turvaliselt*

---

[262] Iggers, Georg G. (1997) Historiography in the twentieth century, lk 51.

[263] *Luonteenomaista yleiselle kulttuuritilan nousulle on naisten työtaakan keventyminen ja jokapäiväisen toiminta-alan supistuminen siihen saakka, kunnes sivistyneet naiset alkavat jälleen vaatia täyttä tasa-arvoisuutta kikilla työaloilla*. Vilkuna, Kustaa (1934) Talonpojan maa- ja kotitalous. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus. lk 310.

[264] Lunden, Kåre (2001) History and society, lk 43.

[265] *Klar og grei må fedrelandets historie fremstilles for barna. De må få se og følge sitt folk i vekst og utvikling frem gjennem tidene, føle med det, tenke med det, leve sammen med det i dets hverdasliv, i strid og fred, i mørke og i lyse tider*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie, lk 3.

[266] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 6.

tulevikku kõndima. Mineviku pildid annavad meile kindluse tuleviku võitude osas.[267]

Enamikust viidatud kooliõpikutest on välja antud kümneid uustrükke. Mõnel neist jääb osa trükke omariikluse eelsesse aega ja osa omariiklusperioodi. Igale uuele trükile lisatakse ka väike selgitus, mille poolest see eelnevast erineb ning väga levinud selgitus on, et rohkem on lisatud kultuuri- ja majandusajalugu ning viimaste aegade sündmused on pandud „selgemasse valgusesse", pidades selle all silmas just iseseisvuse saavutamisega seotud sündmuste rõhutamise vajalikkust.

Uuem ajalugu saab samuti enam ruumi, nii et see, mis on juhtunud alates 1814 kuni tänaseni, oleks pandud selgemasse valgusesse.[268]
Keskkooli Soome ajaloo kuuendas trükis on Soome iseseisvusaega käsitlevaid peatükke teatud määral võrreldes eelmiste trükkidega laiendatud. Sellega loodame Soome iseseisvuse tähtsust rahvuse olemusele ja ühiskondlikule, ainelisele ja vaimsele arengule õpilastele paremini ja -õiglasemalt seletada.[269]

Vaadeldava perioodi rahvuslust iseloomustavaks nähtuseks oli ka monorahvusluse süvenemine. Ajalugu kirjutati üha enam ühe rahvuse ümber ning isoleeriti üha enam muu maailma ajaloost. Kui kaasajal üritatakse üha enam paigutada kohalikku ajalugu laiemasse konteksti, siis veel 1930ndatelgi oli asi vastupidi: mida „puhtamana" suudeti rahvusliku ajalugu esitada, seda parem.

[Seetõttu] ... *ei pea ma õigeks segada sisse liiga palju Põhjala või maailma ajalugu, et „valgustada" isamaa ajalugu. Igal juhul hägustab ja hajutab selline kokkusegamine koolide õpperaamatutes isamaa ajaloo homogeensust ... Seetõttu olen ma ka, nii palju kui võimalik, jätnud välja võõrapärase osa „Taani perioodist".*[270]

---

[267] *Mēs varam tikai apbrīnot to cīņu, ko latvieši veduši savas brīvības un neatkarības aizstāvēšanai, un jūtamies lepni, ka varam saukties par varonīgo ļaužu pēcnācējiem. Tā vēsture mūs māca pacelt galvu, izliekt taisnu savu muguru un soļot droši mūsu nākotnē. Vēstures uzburtā pagātnes aina dod mums drošu pārliecību par nākotnes uzvarām*. Balodis, Francis Aleksandrs; Tentelis, Augusts (Red.) (1938) Latviešu vesture, lk 8.

[268] *Den nyere historie har ogsaa faat mere rum, saa det som har hændt fra 1814 og til nu, skulde staa i et klarere lys*. Vellesen, Jonas (1916) Norges historie for skole og hjem, lk 2.

[269] *Keskikoulun Suomen historian kuudennessa painoksessa on Suomen itsenäisyyden aikaa käsitteleviä loppulukuja jonkin verran laajennettu, kuten edellisiäkin painoksia julkaistaessa on tehty. Näin toivomme Suomen itsenäisyyden merkityksen kansalliselle olemuksellemme sekä yhteiskunnalliselle, aineelliselle ja henkiselle kehityksellemme käyvän oppilaille entistä selvemmäksi*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 4.

[270] *... finner jeg det uriktig å blande inn for meget av Nordens eller verdens historie for å „belyse" fedrelandets historie. I alle tilfelle vil en slik innblanding i en lærebok i barneskolen forkludre og spre helhetsinntrykket av fedrelandets historie ... Av den grunn har jeg også – så vidt mulig – prøvd å skille ut det fremmede stoff i „dansketiden"*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie, lk 3.

20. sajandi alguses olid kõik võimalused veel avatud, kõrvuti esinesid nii riiklik kui monokultuurne rahvuslus, nagu on Läti puhul näidanud Marina Germane. Riikliku rahvusluse suunda esindas Marģers Skujeneeks, kelle poliitiliste vaadete põhiteesiks oli eri etnoste ühes riigis kooseksisteerimise võimalikuks tegemine.[271] Monorahvuslikku suunda esindas Miķelis Valters. Kuigi ta ei eitanud võimalust samas riigis rahulikult koos eksisteerida, oli tema rahvusluse eesmärgiks siiski Läti õitseng ja teiste etnoste tulevik sõltus suuresti sellest, kuivõrd nad toetasid seda eesmärki.[272]

Iseseisvuse saavutamisel rõhutati küll palju multirahvusliku riigi aspekti, ent peagi jäi see suund siiski tagaplaanile. Näiteks 1922. aasta põhiseadus rääkis Läti rahvast (*Latvijas tauta*), mitte läti rahvast (*latviešu tauta*), ning peaminister Kārlis Ulmanis rõhutas, et etnilisest taustast sõltumata on kõigi kodanike õigused tagatud. Pikas perspektiivis ei pääsenud see lähenemine siiski mõjule ning domineerivaks sai Valtersi versioon.[273]

Ilkka Liikanen on analüüsinud, milliste argumentide najal kujunes Soome autorite käsitlus rahvuslikust territooriumist ja Soome idapiirist. Liikanen leidis, et kui Yrjö Koskise puhul oli piir pigem riiklik ja sajandivahetuse autoril Johan Richard Danielson-Kalmaril etniline, siis Jalmari Jaakkola sidus omavahel rahvusliku ja tsivilisatsiooni piiri. Võrdluseks, veel hilisema perioodi autori Kustaa Vilkuna käsitluses olid piiri kujunemise alused praktilised, võttes arvesse traditsioone, kaubandust ja maksusüsteemi.[274]

See kirjeldus võtab kokku rahvusliku mõtte arenguskeemi vaadeldaval perioodil ning on heaks näiteks rahvusliku paradigma muutumisest rahvusriiklikuks paradigmaks. 19. sajandi rahvuslus püüdis defineerida oma etnost olemasoleva riikluse raamides ilma sellega oluliselt vastandumata, etniline piir ja riiklik piir ei pidanud kokku langema. Sajandivahetuse rahvuslus lähtus esmajärgus aga etnilisest piirist, ehkki ilma teravate vastandusteta naabritega. Omariiklikus paradigmas oli eesmärgiks etnilise ja riikliku piiri kokkulangemine ning selle rahvusriikliku üksuse selgepiiriline eristamine naabritest. Nii et kui Läti autor Frīdis Zālītis sedastab enesestmõistetavalt, et iga kultuurilise üksuse eesmärgiks on saavutada oma riik,[275] siis on see mõttekäik tõepoolest tüüpiline omariiklusperioodi ajalookäsitlustele, ent mitte märkismisväärselt varasematele ajalookäsitlustele.

Mitmete ajaloonarratiivide käsitlused näitavad, et eristusjoon n-ö vana ja uue rahvusluse vahelt jooksis just 19. sajandi alguses. Kui sajandi alguse inimeste

---

[271] Germane, Marina (2012) Civic or ethnic nation?, lk 444–446.
[272] Samas, lk 451–452.
[273] Samas, lk Germane 456.
[274] Liikanen, Ilkka (2011) The origins of the eastern border as the grand controversy of Finnish national history writing. Frank, Tibor; Halder, Frank (Eds.) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 189 ja 196.
[275] Zālītis, Frīdis (1930) Mazā Latvijas vēsture. Rīgā: Valters un Rapa, lk 162.

tegutsemismotiivid olid sageli veel mitterahvuslikud, siis sajandi keskpaiga autorite ootused lähtusid juba rahvuslikust raamistusest. Inimesed tuli panna tööle rahvuslike eesmärkide nimel ning tõsta oma väike rahvus selle abil arenenumate rahvustega võrdsele positsioonile. Ajalugu oli siin heaks õpetajaks, ent seoses ajaloo tähtsuse tõusuga tõusid ka nõudmised ajaloo kui teaduse suhtes. Sajandivahetusel taandus positivismi mõjul romantistlik stiil ning ajalugu hakati üha enesekindlamalt esitama kui faktipõhist tõde. Järgmise olulise lisanduse tõi enesega kaasa omariikluse saavutamine, pärast mida sai ajalookirjutuse peamiseks ülesandeks kirjeldada rahvusriikluseni jõudmise protsessi ning kindlustada monorahvuslikku ideoloogiat.

1.8. Järeldused

Vaadeldava perioodi ajalookäsitluste puhul on võimalik välja tuua mitmeid sarnaseid suundumusi. Eesti käsitlused ei ole selles kontekstis eripärased, tekstide rahvuslik narrativiseerimine, militariseerumine, ilmalikustumine, fookuse muutus ja emantsipeerumine iseloomustavad neidki. Lisaks oli ka eri maade käsitlustes kasutatav retoorika väga sarnane.

Rahvuslik narrativiseerimine, militariseerumine ja ilmalikustumine oli arvatavasti iseloomulikud vaadeldava perioodi rahvuslustele laiemalt, mitte ainult mittedominantsetele rahvuslustele. Fookuse muutus ja emantsipeerumine olid aga pigem omasemad mittedominantsetele rahvuslustele.

Erinevad suundumused olid seotud ka omavahel. Rahvusluse tõus viis tekstide suurema narrativiseerumiseni ja religioossuse taandumiseni. Religioossuse taandumine avas omakorda võimalused käsitluste militariseerumiseks.

Keerulisem on vastata küsimusele, kas geneesi etappide vahetumise taga on eri rahvuste puhul alati ka sarnased põhjused. Muutused, mis vaadeldaval perioodil aset leidsid, on küll iseloomulikud kõigile rahvustele, ent need leidsid aset küllaltki erinevatel aegadel. Seetõttu tekib küsimus, kas neid sageli küllaltki erinevas vaimses õhustikus loodud käsitlusi saab koondada ühisnimetajate alla?

Kui näiteks võrrelda norra ja eesti rahvusromantilisi koolkondi, siis ajaliselt on nende vahel ligi kolmkümmend aastat (tippajaks vastavalt 1840ndad ja 1870ndad). Eesti rahvusromantism ilmnes ajal, kui Euroopa suurriikides hakkas romantism taanduma ja mõjule pääses märksa asjalikum ajalookirjutusstiil. Kas saab väita, et eesti (ja paljude teiste väikerahvuste) käsitluste arengud 19. sajandil on küll sarnased muu Euroopaga, ent on neist ajaliselt lihtsalt 30–50 aastat maas?

Sekundaarkirjanduse põhjal võiks nii väita küll. Eri maade historiograafiates kirjeldatud koolkonnad haakuvad maade võrdluses üksteisega üllatavalt hästi. Selle peatüki sissejuhatuses on neid lühidalt ka kirjeldatud: rahvusromantiline koolkond kui rahvusliku ajaloo initsieerija ja peamiselt rahvuse kuldse aja uurija; sajandivahetuse (evolutsionistlik) koolkond, mis osaliselt vastandas end

rahvusromantilisele koolkonnale ja esitas kõrgemaid nõudmisi ajaloole kui teadusele; omariiklusperioodi koolkond, mille tööde eesmärgiks oli toetada rahvusriiklikku ideed ning mille ajaloofilosoofiasse sugenes omajagu marksistlikke mõjusid. Ajaliselt on võimalik need koolkonnad seostada ka rahvusluse vahetumise etappidega ning ühiskonna moderniseerumisega. Rahvuslusfilosoofilisest vaatenurgast seostuvad esimese etapi ajaloo mõttekohad rahvusliku ja religioosse identiteedi konfliktiga ja teise etapi mõttekohad rahvusliku ja seisusliku identiteedi konfliktiga.[276] Omariiklusperioodiks oli rahvuslik identiteet saavutanud teiste konkureerivate identiteetide suhtes dominantse positsiooni. Identiteediloome seisukohalt fokusseeriti rahvusromantilisel perioodil tähelepanu rahvusliku ajaloo eeskuju perioodile (kuldne aeg). Sajandivahetust iseloomustasid põrkumised eri koolkondade vahel, tegeleti rahvusliku ajaloo kõige probleemsema ajajärgu lahkamisega. Omariiklusperioodil jõudis ajalugu n-ö pärale ja identiteet stabiliseerus.

Täielikult ma sellise liialt konstruktivistliku ja üldistatud tõlgendusega ei nõustu, ehkki mitmes osas on kattuvused silmatorkavad. Vaadeldava perioodi alguse ja lõpu osas ongi asi küllaltki lihtne. Rahvusromantiline periood oli ajaliselt pikk ning seetõttu olid selle algus ja lõpp ka Euroopa ajalooteaduse peavoolus küllaltki erinevad. Siinsed hilisema algusega eesti, läti, soome ja islandi käsitlused haakusid küll pigem selle peavoolu lõpu- (s.t 1848. a järgse rahvuslusega) kui algusosaga, ent olulisemad (rahvus)romantilised elemendid olid neile sellele vaatamata siiski iseloomulikud.

Kahe maailmasõja vahelise perioodi käsitlused on kõigist vaadeldavatest koolkondadest rahvuste lõikes üldse kõige sarnasemad, sest need langevad kokku ka ajaliselt ning arusaamised nii sellest, mis on teadus, kui sellest, mis rolli kannab ühiskonnas ajalugu, langevad kokku. Väikeseks erandiks (just ajalise kokkulangevuse osas) on siin norra käsitlused, ent suurema üldistuse tasemel ei ole see erinevus nii silmatorkav.

Kõige keerulisem on ühisnimetajate alla koondada nende kahe koolkonna vahele jäävat perioodi. Nimetadagi võiks seda mitmeti. Norras nimetatakse seda evolutsionistlikuks koolkonnaks. Siinses uurimuses viitasin sellele peamiselt kui sajandivahetuse koolkonnale, ehkki ajaliselt venib see n-ö sajandivahetus päris pikaks. Rahvusliku rolli seisukohalt võiks seda nimetada aga (rahvusliku ajaloo) sünteesikoolkonnaks, sest sel perioodil loodi rahvuslike ajalugude tervikkäsitlused. Ernst Breisach nimetab perioodi 1870–1914 muutuste ajaks, kui pinna peal jätkus historiograafia kuldaeg, ent selle all mäsles hulk erinevaid allvoolusid. Teaduslikkus, industrialiseerumine ja demokratiseerumine olid uued märksõnad, mis ajalookäsitlusi pöördumatult muutsid.[277]

Eeltoodud ühised märksõnad peavad suurema üldistuse tasemel küll paika, ent konkreetsete üksikkäsitluste võrdluses võivad lahknevused olla päris suured.

---

[276] Viimasest on pikemalt juttu uurimuse teises pooles peatükis „Taassünd".

[277] Breisach, Ernst (1994) Historiography: Ancient, medieval and modern. Chicago: The University of Chicago Press, lk 268.

Näiteks Gunnar Suolahti „Vuosisatain takaa”[278] ja Hindrik Prantsu „Eest rahwa ajalugu”[279] kuuluvad sajandivahetuse koolkonda ning lisaks on ilmunud ka pea ühel ajal (vastavalt 1913 ja 1912−1913). Mõlemad sobivad koolkonna üldkirjeldusega (rohkem tähelepanu kultuuriajalool, emantsipeerunum rahvuslik mõte, püüd edastada tõde jne). Samas on nende stiil ja probleemipüstitused küllaltki erinevad. Prantsu teos on 19. sajandi käsitlustega sarnase kronoloogilise ülesehitusega n-ö klassikaline ajalooteos, milles esitatud küsimused on paljus sarnased 19. sajandi eesti käsitlustega. Suolahti on oma käsitluses kronoloogilisest ülesehitusest loobunud ja keskendub faktiajaloo asemel kohati ka psühholoogia abil tõlgendatud miljööajaloole. Piltlikult öeldes seisavad need autorid küll samas kohas, ent üks näoga 19. ja teine 20. sajandi poole. Selline dihhotoomia on iseloomulik ka sajandivahetuse koolkondadele üldisemalt. Seetõttu on vaadeldav periood minu silmis eelkõige üleminekuperiood.

Vaatamata mitmetele eeltoodud probleemidele, tuleb võrdluse puhul siiski millestki lähtuda ning sellisel juhul ütleksin, et rahvusluse etappidest lähtuv võrdlus on tulemuslikum kui ajalisest kokkulangevusest lähtuv võrdlus.

Tulles tagasi uurimuse põhiküsimuse – eesti rahvuslike ajalookäsitluste kontekstualiseerimise – juurde, siis võib öelda, et üldtendentsid on nende puhul teiste vaadeldavate rahvuslustega sarnased, ehkki mitmed suundumused avalduvad neis ajaliselt hiljem. Sissejuhatusena järgmisesse üldpeatükki ütleksin, et rahvusluse juurdumise seisukohalt võis see n-ö hilinemine olla siiski pigem soodne, sest ajaloo rahvuslik narrativiseerimine langes sajandi teise poolde, mil üle-Euroopaline vaimne õhustik oli rahvuslikele ideedele vastuvõtlikum ning domineerima pääsesid väärtushinnangud, millega Eesti minevikusündmuste kronoloogia haakus paremini. Eesti ajalookäsitlejatele esitatud ajaloo rahvusliku narrativiseerimise „ülesanne” oli võrreldes paljude varem hoo sisse saanud rahvuslustega seetõttu lihtsam.

[278] Suolahti, Gunnar (1993, orig. 1913) Vuosisatain takaa: Kulttuurhistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

[279] Prants, Hindrik (1912) Eesti rahwa ajalugu, I. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus. Prants, Hindrik (1913) Eesti rahwa ajalugu, II. Tartu: K. Sööt’i kirjastus.

2. AJALOOKÄSITLUSTE METANARRATIIVID

„Üheks inimmälu kõige märkimisväärsemaks omaduseks on selle võime muuta struktureerimata sündmuste jada näiliselt sidusateks ajaloolisteks narratiivideks," on leidnud sotsioloog Eviatar Zerubavel. Ta jätkab: „Käsitledes mälu fenomeni narratoloogilisest perspektiivist, saame me uurida mineviku kollektiivset narrativiseerimist just samamoodi, nagu me uurime iga ilukirjandusliku teksti struktuuri ... See aitab meil paljastada skemaatilised vormid, mida ajaloo narratiivid tavaliselt järgivad."[280]

Kõigi siin uurimuses vaadeldavate rahvusluste vastavaks skemaatiliseks vormiks ehk narratiivseks mudeliks oli ajaloo tõlgendamine rahvuse sünni, hiilgeaja, languse ja taassünni loona. Ajaloo paigutamine tõusude ja languste siksakskeemi oli vaadeldaval perioodil (ja varemgi) üldisemalt levinud, ehkki seda esines paljudes erinevates variatsioonides. Näiteks jaotas Joachim Lelewel Poola ajaloo vallutuse, jagunemise, õitsemise, languse ja taassünni perioodiks ning Mihály Horváth Ungari ajaloo välismõjude ja rahvuslike vastumõjude vaheldumiseks. August von Schlözer iseloomustas Vene ajalugu aga järgmiste märksõnadega: *nascens, divisa*, *oppressa, victrix ja florescens*.[281] Üldistatumal kujul tõlgendati aga sedagi skeemi sarnaselt ungarlastele sise- ja välismõjude vastasseisuna.[282] Viimane mudel oligi sagedamini kasutusel dominantsete rahvuste ajalookäsitlustes, samas kui mittedominantsed kasutasid enamasti hiilgeaeg-langus-taassünd-mudelit. Lineaarseid mudeleid modernismiajastul üldjuhul ei tuntud. Küll aga olid kõik narratiivid siksakkide arvust sõltumata teleoloogilised.[283]

Viimane rõhuasetus oli eriti oluline mittedominantsete rahvusluste puhul. Ühiskondade ebatäielikku sotsiaalset struktuuri arvestades tuli just neis rahvuslustes teha demokratiseerumiseks suurimaid jõupingutusi – panna inimesed tööle oma sotsiaalsest seisundist kõrgemale tõusmise nimel. Jõuline ja selge sõnum aitas sellele kahtlemata kaasa ning 19. sajandi progressiusk toetas just sellise, positiivse lõppakordiga skeemi juurutamist.

Progressiusu taustal oli muinasajast eeskuju otsimine omajagu paradoksaalnegi, sest inimkonna järjekindla kõrgemale arenguastmele tõusmise teooria kontekstis oleks sajanditetagune aeg pidanud olema kaasajaga võrreldes igal juhul mahajäänum. See paradoks lahendati n-ö katkestuse narratiiviga. Langusaeg oli ebaloomulik katkestus rahvuse ajaloos ning selleks, et kaasaeg taas järje peale aidata, tuli tagasi pöörduda katkestuse-eelse hiilgeaja juurde.[284] Seetõttu sai rahvuslikus mõttes oluliseks kaasaja ja languse-eelse aja ühendamine. Norras sõnastas selle idee Henrik Wergeland, kes leidis, et norralaste rahvuslik

---

[280] Zerubavel, Eviatar (2003) Time maps: Collective memory and the social shape of the past. Chicago: University of Chicago Press, lk 13.
[281] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 48–49.
[282] Wertsch, James (2004) Specific narratives and schematic narrative templates, lk 58.
[283] Zerubavel, Eviatar (2003) Time maps, lk 20–21.
[284] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 48–49.

ajalugu on nagu võru kaks poolt, mis sobivad üksteisega veatult ning mis tuleb taas ühendada.[285]

Carl Robert Jakobsoni valguse, pimeduse ja koiduaja narratiiv oli oma ajale iseloomulik seega mitmes mõttes. Valguse ja pimeduse vastandamine oli kristlikule mõttele olemuslik ja 19. sajandi keelekasutuses ka üldlevinud. Optimistlik koiduaeg haakus 19. sajandi progressiusuga ning paralleelide toomine inimühiskonna ja looduse vahel Herderi ajaloofilosoofiaga.

Niisiis kasutati vaadeldavate rahvuste ajalugude tõlgendamisel sarnast narratiivset mudelit. Narratiivse hierarhia järgmise astme, metanarratiivi puhul on lahknevused suuremad ning nendele keskenduvadki järgnevad alapeatükid. Vaatluse alla tulevad viis metanarratiivi: rahvuse päritolu, kuldne aeg, iseseisvuse kaotus, langus ja taassünd.

Siin on tegemist rahvustega, mille kuldne aeg jäi (hilis)keskaega ning see jättis oma jälje nii sellele kui ka kõigile teistele metanarratiividele. Võrdluseks, mitmetel dominantsetel rahvustel paigutus kuldne aeg ka kaasaega (nt venelastel ja brittidel). Mitmetel oli ajaloo hiilgeaeg küll möödas, ent ka kaasaeg ei olnud liialt mahajäänud ja tegemist oli siiski dominantsete rahvustega (nt rootslased, hispaanlased). Kuigi keskaja taasavastamine haakus romantismi kultuuriprogrammiga, ei oleks ainult sellest piisanud, et tõsta keskaeg rahvuslike ajalookäsitluste tähelepanu keskmesse. Näiteks Rootsi 19. sajandi tunnustatumaid ajaloolasi Erik Geijer pühendas oma üle 1200 lehekülje pikkuses „Rootsi rahva ajaloos" keskajale, s.o perioodile ajaloo algusest kuni Gustav Vaasani 348 lehekülge. Ülejäänud 884 lehekülge rääkisid veidi üle saja aasta pikkusest perioodist aastatel 1524–1654, mida võis pidada Rootsi ajaloo kuldseks ajaks.[286] Siin vaatluse all olevate rahvuste puhul oli proportsioon vastupidine ja sedagi juhul, kui käsitlustes keskajast üldse kaugemale jõuti.

Samas sõltus sellest paljus ka ajalookäsitluste probleemistik. Võrreldes eeltoodud Rootsi näitega oli seetõttu teistsugune näiteks suhestumine allikatega ning palju tähelepanu tuli pöörata kristluse juurutamise küsimusele. Langusajastu narratiiv paigutus vaadeldavate rahvuste puhul uusaega ja seetõttu oli seda võimalik siduda mitmete uusajale omaste probleemküsimustega (nt reformatsioon, absolutism, nõiaprotsessid). Positsioneerides vaadeldavate rahvuste metanarratiive üle-Euroopalises kontekstis, ütleksin, et neile iseloomulikult olid kuldse ajastu narratiivid keskaja ning langusajastu narratiivid uusaja nägu.

---

[285] Wergeland, Hendrik (1859) Tale ved en Borgerfest i Eidsvoll „Til Forfædrenes Minde (1834)". Udvalgte skrifter. Christiania: Tønsberg, lk 356.

[286] Geijer, Erik (1832–1836) Svenska folkets historie, I–III. Örebro: Lindhs.

2.1. Päritolu narratiiv

Päritolu narratiivi all pean silmas rahvuse etnilise päritolu ning kaasaegsele kodumaale liikumise ja jõudmise lugu. Üldiselt peetakse seda üheks olulisemaks rahvusromantilise perioodi narratiiviks, mille abil defineeriti ennast nii oma maa eri rahvuste suhtes kui laiemalt maailma rahvuste kaardil.

Rahvuslus kerkis esile rahututel aegadel ning selleks, et pakkuda turvatunnet ja tähenduslikkust, esitati sisult uut identiteeti iidse ja vanana.[287] Päritolu narratiiviga defineeriti end ajas (alguspunkt) ja ruumis. Sellest sai sotsiaalse solidaarsuse raamistik, milles viidati vereliini olemasolule ja õigustati oma füüsilist asukohta.[288]

Päritolu ja genealoogia narratiivid olid levinud ka juba enne 19. sajandi rahvuslust, ent siis lisandusid neile mitmed uued jooned. Esiteks muutus päritolu narratiiv kohustuslikuks, ilma selleta enam ei saanud. Teiseks koondus nimetatud narratiiv ja asendas kohalikud väiksemad narratiivid kesksega.[289]

Kuna algkodu ja päritolu teema jääb dokumenteeritud ajaloo eelsesse aega, perioodi enne seda, kui rahvas „astus ajaloo valgusesse", siis ei olnud see teema ajaloolaste käsutuses olevate meetoditega hõlmatav. Algkodu küsimusega tegelesid põhiliselt keeleuurijad ja antropoloogid, sajandi lõpu poole ka arheoloogid. Historiograafia põhitekstidesse jõudsid nende uurimustest aga küllaltki pealiskaudsed kirjeldused ja vaidlus ise toimus mujal. Erandiks olid siin norra käsitlused, kus ka ajaloolased selle teema lahkamisel aktiivselt kaasa lõid. Nii on ka järgnev ülevaade suuresti põige teiste teadusvaldkondade pärusmaale.

Kui antropoloogias muutus päritolu narratiiv ajapikku rahvusliku hierarhia ja enesehinnangu küsimuseks, siis ajalootekstides sai see rohkem tähelepanu vaid rahvusliku eristumise kontekstis. Kuna rahvuslik eristumine oli põhiküsimuseks rahvusromantilisel perioodil, siis sai ka päritolu narratiiv enam tähelepanu just 19. sajandi käsitlustes ning hiljem vähenes selle osatähtsus veelgi. Kuigi päritolu narratiiv oli just 19. sajandi rahvusluses (nt publitsistikas) küllaltki olulisel kohal, siis ajalootekstides kajastus see kaudselt ja sedagi peamiselt 19. sajandil. Hiljem taandus see narratiiv paarile lausele sissejuhatuses.

Selle teema lahkamisel oli ajalookäsitlustes läbivaks nending, et kindlad teated puuduvad: „Nõnda ei ole siis ka õpetlaste arwamine just mitte põhjuseta, kui ta ka mitte kindel ei ole."[290] Seda enam oli aga tegemist teemaga, mis jättis ruumi erinevatele tõlgendustele ja enamik autoreid esitas versioone suurest rahvaste rändamisest mõne oma nüansivarjundiga.

19. sajandi tekstides sulandus ajaloo algus paljus ühte mütoloogiaga. Müütilisel ja päris ajalool tehti küll vahet, ent kuna müütiline oli tekstides veel sees

---

[287] Rüsen, Jörn (2005) History: Narration–Intrepretation–Orientation, lk 13.

[288] Smith, Anthony D. (1999) Myths and memories of the nation. Oxford: Oxford University Press, lk 62.

[289] Samas, lk 60–61.

[290] Hermann, Karl August (1895) Uurimised Eesti rahwa muinas-ajast. Jurjew: Postimees, lk 5.

ning sarnaselt päritolu narratiivile allikatega katmata varase n-ö uduse ajaloo blokis, siis jäi ka päritolu narratiivist hägune üldmulje. Sellisena jäi päritolu narratiiv kuhugi mütoloogilise ja päris ajaloo piirile. Ka päritolu narratiivi enese kirjeldused olid küllaltki piibellikud. Nagu on märkinud Derek Fewster, oli algkodu kuhugi mägedesse pigutamise vajadus igale kristlikule autorile ise-enesestmõistetav.[291] Näide Eestist:

> *Eestlased on aga oma hakatust kõrgest Mongoolia maalt Altaii mägede rinnalt nagu kõik Soome sugu rahvad, saanud. Nad pole Preisi ega Ungaria maal ial elanud, vaid mitme aastasadade ja -tuhandete jooksul teistest Soome sugu harudest lahku läinud, kes endid terve Põhja-Vene maa, kuni Kaasani linnani säält edasi üle Urali mägede kuni Põhja- ja Õhtu-Hiina maa rajasid mööda ja veel osalt Põhja-Hiina maa oma alla võtvad.*[292]

Religioossuse taandudes kadus vajadus iisrealliku rändekirjelduse järele ning küsimus polnud enam selles, kes ja kust rändas, vaid pigem „kes jõudis kohale esimesena". Nii muutus 20. sajandil üha konkurentsivõimelisemaks versioon rahvuse autohtoonsest päritolust. Eelkõige pääses viimane mõjule Eestis ja Leedus, kuigi mõlemal pool jäi käibele ka versioon sisserändest. Leedus oli üheks esimeseks, kes hakkas leedulaste autohtoonsest päritolust rääkima, Petras Klimas, kes leidis 1919. aastal, et leedulased on maa põliselanikud ning seega oli Leedu puhul tegemist pigem emigrantide kui immigrantide maaga.[293] Mõned näited ka vaadeldavatest ajalookäsitlustest:

> *Leedu rahvas elab juba ammustest aegadest sellel alal, kus meie tänapäeval elame. Ainult et meie rahvas elas muistsel ajal palju suuremal alal kui meie tänapäeval elame*[294]
> *... rooma raua-ajal Eestis ja naabermais elavad eesti-soome sugu hõimud põlvnesid siin põlisest ajast asunud soome-ugrilisest elanikkonnast.*[295]

Nagu mitmete eelpool kirjeldatud narratiivide puhul, ei olnud ka need esmapilgul üksteist välistavatena näivad narratiivid omavahel lepitamatud. Jaan Jõgever leidis, et eestlaste rahvuslik elu algas alles pärast lahkulöömist teistest sugulasrahvastest ja seega on eestlaste kui rahvuse põliseks kujunemiskohaks kaasaegne Eesti territoorium.

---

[291] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 99.
[292] Rezold, Joosep Georg (1889) Üleüldine eestlaste ajalugu, lk 8.
[293] Janužytė, Audronė (2005) Historians as nation state-builders, lk 74.
[294] *Lietuvių tauta nuo senų senovės gyveno tuose plotuose, kur ir mes dabar gyvename. Tiktai senovėje mūsų tauta gyveno daug didesnius plotus, negu mes šiandien*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 13.
[295] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu. I, Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 84.

> [Kuni soome-ugri algrahvast lahkulöömiseni] ... *ei olnud Eesti rahwast isikliselt olemas, ta oli Ühis-Soome rahwa seas iduna olemas, tulewiku wõimalusena. Enne Läänemere maadesse sisserändamist võib kõnelda õieti ainult Eesti rahwa esiwanematest, esirahwastest, eestlaste kui iserahwa hälli paik on Läänemere kubermangud.*[296]

Nii oli meil päritolu narratiivi puhul tegemist looga, mille kirjeldus 19. sajandil oli küllaltki variatsioonirohke ja ebamäärane, stiililt pigem piibellik ja müto-loogiline kui ajalooteaduslik. Kuna varase ajaloo kohta kirjalikud allikad puudusid, siis sai põhiallikaks keel. 19. sajandil ei olnud arheoloogia (rääkimata geneetikast) veel nii kaugele arenenud, et pakkuda tõsist konkurentsi keeleteadusele, ja nii näitasid muutused selles narratiivis ka vastava jõuvahekorra muutumist. Nagu ka järgnevatest näidetest näha, tiirles päritolu narratiivi probleemistik suuresti just rahvuskeele ümber ning narratiiv ise oli 19. sajandil mitmete vaadeldavate rahvuste puhul rahvusluse võtmeküsimuseks.

2.1.1. Leedu – inspireeriv minevik

19. sajandil rääkisid leedu keelt vaid talupojad. Kõrgklass oli poolastunud ning vaatas leedu keelele ülevalt alla. Keeleteadus tegi selles mõttekäigus aga olulisi korrektuure.

Kui Vene aladel oli leedu keel täielikus surveseisundis, siis Preisi aladel sai see 19. sajandil olulist tähelepanu seoses indoeuroopa keeleperekonna kaardistamisega. Scott Spiers leiab, et teatud mõttes võib leedu lingvistilist rahvuslust pidada Saksamaal looduks ja seda nii ajaloofilosoofia kui filoloogia mõttes. Koos ladina, kreeka ja sanskriti keelega hakati ka leedu keelt selle arhailisuse tõttu pidama üheks iseloomulikumaks indoeuroopa keeleks ning leedulasi seega esiisade tarkusi kandvaks rahvaks. Seejuures oli eelmainitud keeltest vaid leedu keel säilinud kaasajani ja see andis veelgi enam põhjust keele austamiseks. Leedu keele tähtsusele viitasid mitmed prominentsed saksa mõtlejad ning selle uurimiseks loodi 1870ndatel Preisis eraldi *Litauische literarische Gesellschaft*. Indoeuroopa keeleteaduse raames sai leedu keel tähelepanu kõikjal Euroopas ning Jonas Basanavičius võis esimese leedukeelse ajakirja Aušra ühes esimestest numbritest uhkusega märkida, et leedu keelt õpetatakse ja õpitakse pea kõigis Euroopa ülikoolides.[297]

Nii leiamegi vaadeldavatest rahvustest kõige probleemituma „ürgse päritolu" küsimuse käsitluse just Leedust. Ajalookäsitlustes leiti, et leedulased olid üks enim oma minevikuga sideme säilitanud rahvuseid. Selle põhjuseks peeti pikaaegset eraldatust muust maailmast – ühel pool meri, teisel pool läbimatud

---

[296] Jõgewer, Jaan (1913) Eesti rahwa sündimine ja tema noor põlw. Reiman, Willem (Toim.) Eesti Kultura, II. Tartu: Postimees, lk 202.

[297] Spires, Scott (1999) Lithuanian linguistic nationalism and the cult of antiquity. *Nations and nationalism*, 5(4), lk 490–494.

sood ja mets[298] – ning rahvuse meelelaadile omast vanast kinni hoidmise tava, mis väljendus nii võimes leedu keelt võõrmõjudest puhtana hoida, ent ka pikaajalises võitluses kristluse vastu.

2.1.2. Norra ajaloo koolkond – algkodu kui rahvuslik probleem

19. sajandil oli indoeuroopa keelte olulisimaks uurijaks Põhjamaades taanlane Rasmus Rask. Rask rõhutas, et keel on parim vahend kirjaeelse ajaloo uurimiseks ning uurija ülesandeks on teha seda eelarvamustevabalt ja kõiki keeli võrdselt hinnates. Viimast nõuannet ei suutnud ta siiski järgida, sest hinnates kõrgelt vanapõhja keelt, pidas ta seda ka perfektsemaks ja paremini kõlavaks kui saksa keelt. Skandinaavia algkeeleks pidas Rask islandi keelt, mis aja jooksul segunes, jagunes ja lihtsustus taani, rootsi, norra ja islandi keeleks.[299] Saksavastasus ja põhjala algkeele otsingud said ka 19. sajandi Skandinaavia rahvusluste keskseteks märksõnadeks. Norra rahvuslastel oli neile küsimustele oma vaade.

18. sajandi lõpuks oli Euroopas kujunenud kindel arusaam „põhjamaisest". Romantilises mõtlemises kehastas see värsket, loomulikku ning ehtsat. Samas käsitleti Põhjalat ühtsena ning just see oli see, mis norralastele ei sobinud, sest nii oleks norra rahvus jäänud poliitiliselt tugevamal positsioonil olevate taanlaste ja rootslaste varju. Norralaste eesmärgiks sai näidata, et norra rahvus on Põhjala kontekstis eripärane.[300]

Vaidluste haripunkt saabus 1840ndatel ning selle keskmes oli norra ajaloo koolkonna poolt välja töötatud rändeteooria. Põhjalikumalt selgitas teooriat esimesena Rudolf Keyser. Keyseri teooria põhines saksa ja põhjala keelte põhimõttelisel eristamisel. Kuna norra keel oli saksa keelest vähem mõjutatud kui taani ja rootsi keel, siis järelikult võis seda pidada põhjala keeltest ka vanimaks ja puhtaimaks. Arheoloogiliste leidude põhjal järeldas ta, et kui põhjas olid põhjagermaani hõimud esimesteks piirkonna püsivateks asustajateks, siis lõunas segunesid hõimud seal juba eelnevalt elanud kohalike gooti hõimudega.[301]

Erineva maale immigreerumise viisiga põhjendati ka Norra keskaegse ühiskonna suuremat demokraatlikkust võrreldes Rootsi ja Taani ühiskonnaga. Viimased olid feodaliseeritud, samas kui Norras oli vaba talupoegkond. Selline ühiskonnakorraldus sai Keyseri sõnul võimalikuks seetõttu, et norralased asustasid tühja maa, taanlased ja rootslased aga segunesid kohaliku elanikkonnaga.[302]

---

[298] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 5.

[299] Hovdhaugen, Even; Karlsson, Fred; Henriksen, Carol; Sigurd, Bengt (2000) The history of linguistics in the Nordic countries. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, lk 159–163.

[300] Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, lk 173–174.

[301] Dahl, Ottar (1990) Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre, lk 48–50.

[302] Bagge, Sverre (2001) The Middle Ages, lk 113. Dahl, Ottar (1990) Norsk historieforskning, lk 47–51.

Taanis ja Rootsis nõustusid sellise rändeteooriaga autoriteetsetest ajaloolastest vähesed.[303] Peaprobleemiks oli väide taanlaste ja rootslaste segunemisest gootidega. Vastukaaluks Saksamaa pangermanistlikele ambitsioonidele hoidsid taanlased järjekindlalt kinni oma kuulumisest Põhjalasse, samas kui Keyseri teooria kohaselt oleks Saksa väidetel Taani ajaloolisest kuulumisest Saksa mõjupiirkonda olnud tõepõhi all. Nii põhjustasid need väited terava diskussiooni 19. sajandi Skandinaavia ajalookirjutuses.[304] Vaidluste tulemusel hüljati teooria Norras üsna pea, ent soovitud rahvuslik efekt oli saavutatud – norralased olid näidanud oma tahet muu Põhjalaga mitte ühte sulanduda.[305]

2.1.3. Soome ja Eesti – päritolu ja rass

Soome-ugri ja uurali lingvistika mõjukaimaks uurijaks 19. sajandil oli Mathias Alexander Castrén, kes sai eelkõige tuntuks tänu oma pikkadel Siberi reisidel kogutud laialdastele teadmistele Uurali keelkonnast. Castrén kirjeldas nn Altai keeleperekonda, kuhu kuulusid soome-ugri, samojeedi, türgi, mongoli ja tunguusi keeled.[306] Algkodu versioone oli erinevaid, selleks peeti 19. sajandil pigem Altai mäestikku, sajandi lõpust kuni Teise maailmasõjani enamasti Uuraleid ning paralleelselt oli käibel ka eespool mainitud autohtoonse päritolu versioon. Algkodust olulisemakski kujunes küsimus keelelistest sugulastest ning soomeugrilaste rassilisest kuuluvusest.

Rassiteooriate arendamisega tegelesid peamiselt Skandinaavia teadlased (eelmainitud Rask, ent ka Rudolf Keyser, Anders Retzius ja Sven Nilsson) ning nii nende kui 19. sajandi rassiteooriate seisukoha järgi laiemalt liigitati soomeugrilased ja laplased mongolite, mitte kaukaaslaste (s.o eurooplaste) rassi. Peamiseks põhjuseks oli keeleerinevus, sest tollal oli keelelise ja rassilise erinevuse seostamine üldlevinud. Antropoloogia seisukohalt aitas sellele kaasa vähene kokkupuude soomeugrilastega. Neid peeti tumedajuukselisteks ja pruunisilmseteks ning nendesse piirkondadesse reisinud antropoloogide puhul ei olnud harv üllatus, et tegelikkuses olid kohalikud pigem blondid ja halli- või sinisilmsed.[307]

Igatahes ei olnud soomeugrilaseks olemise prestiiž Euroopas seetõttu kuigi kõrge. Nagu on mõnevõrra humoorikalt märgitud ungarlaste kohta, siis paljud ungari rahvuslased pidasid uudist oma soome-ugri päritolust niisama meeldivaks

---

[303] Samas, lk 51.
[304] Samas, lk 64.
[305] Storsveen, Odd Arvid (1998) Evig gammel: Henrik Wergeland, P. A. Munch og historiens nasjonale funksjon. Sørensen, Øystein (Red.) Jakten på det norske. Oslo: Ad Notam Gylendal AS, lk 244.
[306] Hovdhaugen, Even; Karlsson, Fred; Henriksen, Carol; Sigurd, Bengt (2000) The history of linguistics in the Nordic countries, lk 172–178.
[307] Kemiläinen, Aira (1998) Finns in the shadow of the „aryans": Race theories and racism. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, lk 59–61.

kui kala nuusutamist.[308] Rassilist hierarhiat rõhutasid 20. sajandi alguses ka kohalike dominantsete rahvuste esindajad, nt Artur Eklund Soomes ja Theodor von Berent Eestis.[309]

Alama rassilise kuuluvusega ei tahtnud nõustuda ka soomeugrilased ise ja nii oligi Castréni reiside eesmärgiks tegelikult näidata, et soomlased ei olnud „põlastatud mongolite" sugulased. Paraku leidis ta oma paljude välitööde käigus liiga palju keelelisi sarnasusi ning oli sunnitud nõustuma, et ka mongoolia ja soome-ugri keeled on omavahel suguluses. Tasakaaluks rõhutas ta, et rassiliselt ei ole kaukaaslaste ja mongoollaste vahel siiski teravaid erinevusi.[310]

Veidi paremaks uudiseks oli soomeugrilaste seostamine sumeritega, mis põhines aglutinatiivsete keelte seostamisel.[311]

> *See sõnum kõlas nagu muinasjutt maailma õpetlaste kõrwa, kuna Eesti rahwas sellest täna päewani nii hästi kui midagi ei ole kuulnud, et temal juba nii wanal ajal sugulasi on olnud − ja päälegi niisuguseid sugulasi, kes maailma hariduse esimesed põhjendajad enam kui 6000 aasta eest on olnud.*[312]

See versioon ei leidnud siiski kuigi palju kõlapinda, nagu ei teadvustatud Eestis ka rassilise kuuluvusega seonduda võivaid probleeme. Eelkõige Aira Kemiläineni vastavasisulises uurimuses[313] toodud arvukate näidete põhjal võib väita, et rahvusluses üldisemalt oli rassitemaatika teadvustamist Soomes märgatavalt rohkem kui Eestis.

2.1.4. Nooremad vennad

Kokkuvõttes tuleksin tagasi etnilise suguluse küsimuse juurde. Kuigi kõiki vaadeldavaid rahvusi võib pidada mittedominantseteks, on nad siiski teatud hierarhias ka üksteise suhtes. Norralased on n-ö vanemaks vennaks islandlastele, soomlased eestlastele ja leedulased lätlastele. Lisaks jooksid ajalookäsitlustest läbi ka sugulasrahvused, mis olid juba välja surnud või väljasuremise äärel (liivlased soome-ugri ja preislased balti rahvuste puhul). Kohati võis vanema venna roll väljenduda üleolekus (nt termini „soome-ugri" väljatöötamise puhul[314]), aga üldiselt ei esitatud seda hierariat mitte versioonis „me oleme paremad", vaid pigem versioonis „meil on läinud paremini": „Leedukatel on

---

[308] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 190.
[309] Raun, Toivo (2005) National identity in Finland and Estonia, 1905–1917, lk 347.
[310] Kemiläinen, Aira (1998) Finns in the shadow of the „aryans", lk 65–66.
[311] Samas, lk 61.
[312] Hermann, Karl August (1896) Sumeri-akkadlased. Uurimised wanast muinasajast. Tartu: K. A. Hermann, lk 10–11.
[313] Kemiläinen, Aira (1998) Finns in the shadow of the „aryans": Race theories and racism.
[314] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 42.

läinud võrreldes oma vendade lätlaste ja preislastega paremini, sest paiknedes keskel, oli neil aega koonduda ja end organiseerida."[315]

Leedulastel läks lätlastega võrreldes „paremini" veel mitmes muuski mõttes. Vaatamata sarnasele etnilisele päritolule oli lätlaste versioon nii balti keelte puhtusest kui baltlaste autohtoonse päritolu narratiivist mõnevõrra teine. Läti keelt peeti võrreldes leedu keelega vähem arhailiseks[316] ning seetõttu see teema läti rahvusluses sellist positsiooni ei saavutanud. Baltlaste autohtoonse päritolu narratiivi vaadeldavates läti käsitlustes ei kasutatud. Üldiselt jäädi leedu filoloogi Kazimieras Būga teooria juurde, et balti hõimude algkoduks olid alad Pripjati jõe piirkonnas, tänapäeva Valgevene alal.[317]

Norralaste ja islandlaste vaidlused käisid peamiselt saagade ajaloolise päritolu üle. Norralaste arvates seal palju siiski vaielda polnud, sest kuna Islandi asustasid norralased, siis võis saagadele õigusega omistada norra algupära.[318] Islandlastele sobivad vastuargumendid tulid samuti norra ajaloolastelt. Ernst Sars leidis, et Islandile lahkus Norra elanikkonna koorekiht (*la crème de la crème*[319]) ning seega võis islandlasi pidada norralasteks küll, ent sellisel juhul paremateks norralasteks kui norralased ise seda olid. Islandi ajaloolased olid selle mõttekäiguga üldiselt küll nõus, ent märksa tagasihoidlikumas sõnastuses ning lisaks leiti, et osad Islandi asustajad olid pärit ka Taanist, Šoti- ja Iirimaalt.[320] 1940ndate aastate alguses loobus Sigurður Nordal sellest versioonist juba sootuks, ehkki rõhutades, et päritolust olulisem on see, mida need inimesed suutsid Islandil korda saata.[321]

Eesti ja soome rahvuslaste suhted olid vaadeldaval perioodil tihedad ja lugupidavad ning üldiselt olid eestlased oma noorema venna rolliga rahul. Eesti ajalookirjutajad nimetasid oma peamisteks eeskujudeks just Soome ajaloolasi. Tagasihoidlikud püüdlused väiksema venna rollist välja murda jäid pigem omariiklusperioodi. Nii leidis Harri Moora, et muinasajal liikusid kultuurimõjud pigem Eestist Soome suunas, mitte vastupidi: „Soome oli välismaist see, mille

---

[315] *Lietuvai tuo buvo už savo brolius, prusus ir latvius, laimingesni, kad jie, gyvendami viduryje, paskiaus tesusidure su vokiečiais ir, latviams ir prusams su jais bekovojant, lietuviai turejo laika susivienyti ir duoti atspirti užgulačiam priešui*. Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 6.

[316] Endzelīns, Jānis (1930) Die Letten und ihre Sprache. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Rīgā: Walters & Rapa, lk 56.

[317] Plāķis, Juris (1930) Die baltischen Völker und Stämme. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Rīgā: Walters & Rapa, lk 50.

[318] Hovdhaugen, Even; Karlsson, Fred; Henriksen, Carol; Sigurd, Bengt (2000) The history of linguistics in the Nordic countries, lk 170–171.

[319] Sars, Ernst Johan (1877) Udsigt over den norske historie. Part 1. Christiania: Cammermeyer, lk 225.

[320] Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 10. Jónsson, Jónas (1915) Íslandssaga handa börnum, lk 24.

[321] Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 25–37.

suhtes Eesti esines kultuuriliselt kõige enam aktiivses, andja osas. Vastupidisest, Soomest Eesti tulnud mõjude kohta, puuduvad seevastu seni tõendused."[322]

Kokkuvõttes kerkib nende eeltoodud võrdluste puhul küsimus, miks olid rassi- ja rändeteooriad teravama tonaalsusega seal, kus need välja töötati, ning miks läks teadmiste siirde käigus etniliste sugulasrahvuste juurde suur osa diskussiooni teravusest kaduma. Nii ei kasutatud läti ajalookäsitlustes ära võimalust siduda läti rahvuslust balti keelte arhailisuse narratiiviga ning eesti ajalookäsitlustes võimalust seostada soome-ugrilaste päritolu sumeritega. Kõige suurejoonelisema iseloomustuse Islandi asustajatele leiame aga hoopis Norra ajalookäsitlusest. Kasutamata ei jäeta mitte ainult rahvuslust toetavaid argumente, Eesti rahvusluses pöörati soomlastega võrreldes märgatavalt vähem tähelepanu ka soomeugrilaste madalama rassilise päritolu küsimusele.

Päritolu narratiiv oli 19. sajandil abiks rahvuse piirjoonte ja omapära selgitamisel. Andmeid selle kohta oli napilt ning needki kaudsed, seetõttu said narratiivi aluseks keele- ja rassiteooriad, kusjuures vaadeldavate rahvuste puhul võis see olla rahvuslastele nii heameelt (leedu keele arhailine päritolu) kui hämmingut (soome-ugri rassiline alaväärsus) tekitavaks avastuseks. Soomeugrilaste ja baltlaste puhul oli narratiiv rahvusluse seisukohalt pigem probleemitu, sest selle põhjal joonistusid rahvuste piirid välja üsna valutult. Keerulisem oli küsimus Norras, kus etniline eristamine erinevate põhjagermaani hõimude vahel oli probleemsem ja teema sai seetõttu ka rohkem tähelepanu, tõustes rahvusromantilisel perioodil ajalooteemaliste vaidluste keskmesse.

2.2. Kuldne ajastu

Kuldset aega kirjeldatakse kui arheotüüpset kogumit motiividest, milles väljendus rahvuse olemus: väärikus, au, vooruslik ja vapper käitumine. See oli aeg, kui „mehed olid kangelased".[323] Nii peaks kuldne aeg olema kõige inspireerivam periood rahvuslikus ajaloos. Järgnev arutelu vaagib seda narratiivi, lähtudes küsimusest, mil määral erinesid nn ajaloota rahvuste (soome, eesti, läti) käsitlused varasemat riiklikku ajalugu omavate (norra, leedu, island) rahvuste käsitlustest.

2.2.1. Valikud

19. sajandi rahvuslased olid ülesande ees leida rahvuse ajaloost periood, mida võiks tuua eeskujuks kaasajale. Siingi tuleks viidata 19. ja 20. sajandi rahvusluste erinevusele. Kui 19. sajandil olid keskseteks märksõnaks „vabadus" ja „puhtus võõrmõjudest", siis 20. sajandil oli selleks „võimsus". Paljude rahvuste

[322] Moora, Harri (1926) Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal, lk 124.
[323] Smith, Anthony D. (1999) Myths and memories of the nation, lk 65–66.

puhul ei olnud see erinevus tuntav, kuldne ajastu pandi 19. sajandil paika ning sinna see jäigi.

Erandiks olid leedu käsitlused, mille kuldse ajastu narratiiv muutis oma asupaika põhimõtteliselt. Juba 1820ndatel ajalookirjutusega algust teinud Simonas Daukantase tegevuse keskseks eesmärgiks oli tõestada, et leedu ja poola rahvus ei ole üks ja sama ning esimesel on samasugune õigus olemasolule kui suurrahvustel. Poola mõjudele vastandumine pani teda kuldse ajastu otsinguil vaatama pigem Poola-Leedu uniooni, ent ka katoliikluse eelsele ajale.[324] Koos Teodoras Narbutasega pidasid nad end paganliku Leedu patriootideks. Narbutas kirjeldas (ehkki poola keeles) seda 1835. aastal nii: „Enne uniooni Leedu õitses, samas kui pärast uniooni takerdus Leedu Poola anarhiasse." [325] Nii pandi ajalookäsitluste keskmesse ajaloo paganlik periood, ent *bon sauvage* ideest mõjutatuna ei nähtud seda ajastut sõjakana, vaid vastupidi, Daukantase ja Narbutti paganlikud leedulased olid lahked, sõbralikud ja helded.[326]

Virgil Krapauskas leiab, et Daukantase suhe poloniseerimise ja kristianiseerimise vahekorra osas oli ebaselge. Paganlik Leedu oli harmooniline ja rahumeelne ühiskond, mille kristlus hävitas. Ehkki Daukantas ei öelnud ennast katoliiklusest otseselt lahti, süüdistas ta Teutooni rüütleid ja hiljem poolakaid selles, et nad tõid maale ebatolerantsed, ebademokraatlikud ja silmakirjalikud kiriklikud institutsioonid. Näiteks vältis ta seetõttu oma allikate valikul paganliku Leedu suhtes negatiivselt meelestatud Poola krooniku Jan Długoszi (1415–1480) töid.[327]

Pärast Daukantast ja Narbutast valitses leedu rahvuslikus historiograafias suuresti vaikus. Oli küll autoreid, kes panustasid historiograafiasse, ent mitte rahvuslikku mõttesse.[328] Pausile aitas kaasa venestamine ja leedukeelsete tekstide ladina tähestikus avaldamise keeld, ehkki see üksinda ei põhjenda rahvusliku ajaloomõtte soikumist, sest rahvuslike tekstide avaldamine mitterahvuskeeles ei olnud tollal Euroopas haruldane.

Uus tõus sai alguse sajandi lõpus ning sellega kaasnes kuldse ajastu narratiivi uus tõlgendus. Esiteks oli vastandumine poolakatele mõnevõrra vähenenud ning paremini hakati mõistma poola romantismi mõju leedu rahvuslusele. Daukantas oli leedu rahvusluse ja katoliikluse lahus hoidnud, ent see polnud kooskõlas 19. sajandi tegelikkusega, sest valdav enamik leedukeelsest elanikkonnast olid katoliiklased. Poolavastaste meeleolude leebumine andis võimaluse kompromissi leidmiseks ka ajaloos. Kuldse ajastu narratiiv tõsteti paganlikult perioodilt katoliiklikule ning vürst Vytautase (1392–1430) heroiseerimisega

---

[324] Daukantas, Simonas (1988, orig. 1845) Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Vilnius: Vaga.

[325] Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography, lk 72. Viide teosele Narbutt, Teodor (1835) Dzieje starożytne narodu litewskiego, vol. 4, lk 30.

[326] Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography, lk 75.

[327] Samas, lk 75–78.

[328] Samas, lk 101.

ühendati iseseisvuse ja katoliikluse narratiiv.[329] Krevo unioon (1385) ja sellega ka liit Poolaga oli Vytautase valitsusajaks küll juba sõlmitud, ent 20. sajandi ajaloolased näitasid, et Vytautase valitsusajal liit sisuliselt lagunes ja tõeline unioon sõlmiti alles 1569. aastal Lublinis.[330]

Leedu käsitluste puhul on näha, et 19. sajandi autorite jaoks oli kuldse ajastu otsimisel tegemist valikuga, mis tuli teha, mitte millegagi, mis oli juba iseenesestmõistetavalt ajaloos olemas. Võimsuse seisukohalt oleks Vytautase valitsusaeg olnud ootuspäraseks valikuks juba 19. sajandil, ent poola- ja seetõttu kaudselt ka katoliikluse vastasus sundis kuldset aega otsima varasemast ajast. Ühtlasi näitab see valik, et rahvuslik võimsus ei olnud 19. sajandil veel ainumääravaks argumendiks, eelkõige otsiti tollal perioodi, mis oleks võimalikult vaba võõrmõjudest.

Norra ajaloo n-ö kuldse koha leidmine ei olnud esmapilgul keeruline. 13. sajand kui edasine kuldse ajastu haripunkt vastas ühtlasi nii vabaduse kui võimsuse kriteeriumile. Nagu eespoolgi mainisin, siis viikingite ajastu ihalus vaadeldava perioodi jooksul ajaloo militariseerumistendentside laines siiski mõnevõrra suurenes. Ka võimsuse narratiivi seisukohalt oli viikingite ajastu 13. sajandiga võrreldes eelisseisundis, sest 13. sajandil oli Norra küll iseseisev, ent siiski küllatki vähemõjukas riik, samas kui viikingite ajastul rääkisid norralased kaasa kogu Euroopa ajaloos. Sellegipoolest ei olnud ka 13. sajand kuldse ajastu jaoks halb aeg ja seda nii 19. kui 20. sajandi norra rahvuslaste jaoks.

Samas näitab just võrdlus leedu käsitlustega ka norra käsitluste puhul, et valikuvõimalus oli siiski olemas. Eelkõige tunduvad üllatavad leedulaste valikud. Miks eelistati perioodi, mille kohta oli üsna vähe teada ning mis oli pealegi paganlik, kui seal kõrval oli võimalik valida aeg, mil Leedu oli üks Euroopa suurvõime. Eelistati siiski paganlikku aega. Norra puhul oleks paganliku perioodi valimine olnud isegi ootuspärasem kui Leedu puhul (sest Norra paganlik periood oli Leedu omast kuulsusrikkam), ent Norras polnud vajadust sellist valikut teha ja eelistati 19. sajandi meelsusega paremini sobivat kristlikku aega.

Jõuame läti, eesti ja soome käsitluste juurde. Pealtnäha olid nende ajalood üsna sarnased. Paganliku perioodi kohta oli väga vähe teada. 12.−13. sajandi Kirde-Euroopa ristisõdade käigus allutati kohalikud rahvad sisserändajatele ning kuni 19. sajandini olid eestlaste/soomlaste/lätlaste eelkäijad piirkonna elu suunamisel vähemõjukad. Tegemist on nii-öelda „ajaloota rahvustega", kellel rahvusluse pilgu läbi vaadatuna ajaloos omariiklusperiood puudub. Kuldse ajastu defineerimisel keskenduti eesti käsitlustes seetõttu vabaduse narratiivile ning kuldseks ajaks hakati pidama võõrvallutusele eelnenud paganlikku aega. Mõnevõrra erinev oli seis läti ja soome käsitlustes. Soome puhul on eespool

[329] Eriksonas, Linas (2004) National heroes and national identities, lk 280–281.

[330] Šapoka, Adolfas (Red.); Juozas Jakštas; Zenonas Ivinskis; Šležas, Paulius; Petras Klimas (1936) Lietuvos istorija. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, lk 135.

juba mainitud vabadusvõitluse narratiivi vähest mõjukust võrreldes tsiviliseerumisnarratiiviga ja seda eriti 19. sajandil. Rootsivastasus oli soomlaste seas märgatavalt väiksem võrreldes saksavastasusega eestlaste seas ning seetõttu ei hinnatud ka võõrvallutaja saabumist liiga negatiivseks sündmuseks. Tõid ju võõrad enesega kaasa palju positiivset, sealjuures aitasid nad soomlased välja tsiviliseerimata paganate rollist. Nn piiskoppide aega 13.–14. sajandil kirjeldati pea sama positiivse ajalooperioodina kui aega enne Rootsi ristisõdijate saabumist. Võõrvallutaja vastase võitluse narratiiv paigutati aga 16. sajandisse ja seostati nn Nuiasõjaga. Võrreldes eesti käsitlustega oli soome käsitlustes rahvuse ajaloo kuldne aeg niisiis märgatavalt pikem ja ei lõppenud võõraste saabumisega.

Sarnaselt oleks saanud pikendada ka eesti rahvusliku ajaloo kuldset aega. Juba esimestes ajalookäsitlustes nenditi, et vanade eestlaste elu ei muutunud halvemaks kohe ja järsult peale vallutust, õiguste kitsenemine toimus järkjärgult. Samuti ei eitatud kristluse saabumise positiivset mõju, ehkki soome käsitlustest enam rõhutati siin katoliku kiriku põhimõttelist korrumpeeritust, mis kristluse võimalikke häid mõjusid vähendas. Seega olid soome käsitlustega sarnased argumendid olemas ka eesti käsitlustes, ent eelnevalt juba korduvalt mainitud põhjustel (sh eelkõige 19. sajandi tugev baltisaksavastasus) ei antud neile piisavalt ruumi, et muutuda osaks kuldse ajastu narratiivist.

Eelneva mõttekäigu eesmärgiks oli näidata, et erinevate rahvuste ajaloolaste käes oli sageli küllaltki sarnane ajaloofaktide arsenal, ent sõltuvalt oma taustast tegid nad sellest arsenalist siiski üsna erinevaid valikuid. Samas ei tohiks midagi selles pidada iseenesestmõistetavaks. Tegemist oli küll iga maa olusid arvestades ootuspäraste valikutega, ent siiski valikutega.

Vaadelgem nüüd lähemalt kuldse ajastu narratiivi sisu. Lähtepunktiks võtaksin siin eesti käsitlused, kus narratiivi rahvusliku tõlgenduse initsieerimist on omistatud Carl Robert Jakobsonile. Jakobson ei olnud sellise tõlgenduse esmaesitaja, fragmente sellest võib leida varasemastki ajast. Jakobsoni käsitluse puhul sai määravaks ajahetk, mil ta oma käsitlusega välja tuli – erinevalt varasematest autoritest oli Jakobsonil ka kriitiline mass kuulajaid ja piltlikult öeldes langesid ta ideed viljakale pinnasele. Jaan Undusk on leidnud, et „Kalevipoja" kui teksti esteetiline iseseivus oli liiga suur, et rahvast sotsiaalselt aktiveerida. Viimaseks oli vajalik oma ideid esitada märksa vahetumas vormis ja seda Jakobson kahtlemata tegi.[331] Siinkohal toon tema „Kolmest isamaa kõnest" välja pikema tekstilõigu, mis võiks kõige täpsemalt vastata arusaamale rahvusromantiliselt idealiseeritud eesti rahvuslikust ajaloost. Kirjeldust „kuldne" kohtab ajalookäsitlustes siiski harva. Pigem ootaks sellist sõnakasutus omariiklusperioodi tekstidelt kui 19. sajandist, mil põhirõhk oli pigem terminitel „valgus" ja „pimedus". Selline oli ka Jakobsoni teksti raamistik:

[331] Undusk, Jaan (1997) Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu, lk 730.

Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad Eestlased kui üks prii rahvas hoolsaste põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahva sõameeste nime al kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid. Naad pidasid tõiste kuulsa rahvaga sõbrust, ja nende saadikud käisid kunni Itaalia maale. Neil oli üks korraline valitsus, sest nende vanemad käisid iga aasta koos nõuu pidamas, kelle al naad ka sõdisid. Neil ei olnud aga mite üksi seadusi sõa- ja rahu-aea kohta, vaid ka peenemaid eluviisisi ja harjutusi, kes kõrgema vaimuharimise korrast tunnistust annavad. Naad mõistsid võeraid keelesi, sest Theodoriku kirjas seisab, et ta neile ka veel suusõnaga sõnumeid koju kaasa annud. Neil oli ehk ka jo oma kiri, sest üks imeliku runni-kirjadega kirjutatud vana-aegne eesti kalender on veel alles. Naad ehitasid kindlaid lossisi ja kõrgeid kantsisi, ning nende templid olid kulla ja kalli kividega ehitud. Seda leiame meie kõik oma rahva juurest ligi tuhat aasta tagasi, kus veel palju Eüroopa maid metsa pimedusega oli kaetud, ja kus Eüroopa rahvast elas, kes metsloomadest palju paremad ei olnud. Kui meie nüüd sellepeale mõtleme ja meele tuletame, mis pärast tuli, siis p e a m e hüüdma: Tõeste, see aeg oli Eestirahva valguse aeg![332]

Tuleb siiski meenutada, et tegemist ei ole ajalookirjutusega. „Kolm isamaa kõnet" oli poliitilistel eesmärkidel peetud kõne, mis ei pretendeerinud ajalooteaduslikkusele ja on siin pikemalt ära toodud markeerimaks äärmusi. Jakobson ise ajalooteadusega põhjalikumalt ei tegelenudki, ka tema „Kooli Lugemise raamatu" ajaloo osa kirjutas põhiliselt Jakob Hurt.[333]

Millisel kujul elasid esitatud mõtted eesti ajalookäsitlustes edasi? Üldjoontes võib öelda, et enamik mainitud teemasid leidsid kajastamist ka edaspidi, ent mõnevõrra mitmetahulisemalt. Nii leiti, et muinaseestlased olid üldjuhul vabad, ent osaliselt alluti siiski Vene vürstidele. Hoolikalt põldu harisid nad ka, aga seda vaid juhul, kui nõustuda, et Tacituse kirjelduses vastasid eestlastele *aesti*'d ja mitte *fenni*'d. Vapruse ja au kõrval tõid mereretked enesega kaasa ka palju vägivalda. Eestlastel olid küll oma vanemate kooskäimised, ent oma riiki polnud siiski välja kujunenud.[334] Jakobsoni välja toodud märksõnad olid hilisemas ajalookäsitluses seega olemas, ent lisaks narratiivi positiivsele poolele toodi seal sageli välja ka negatiivsemaid külgi ja üldpilt oli tasakaalustatum. Mõned elemendid jäid hilisemast ajalookirjutusest ka välja. Oma kirja olemasolust ning „kulla ja kalliskividega" ehitud templitest hilisem ajalookirjutuse peavool ei

---

[332] Jakobson, Carl Robert (1991, orig. 1868) Kolm isamaa kõnet, lk 22–23.

[333] Lugemiku esimeses osas on eestlaste ajaloost räägitud kahel leheküljel ja see on arvatavasti Jakobsoni enese kirjutatud. Jakobson, Carl Robert (1867) Kooli Lugemise raamat, Esimene jagu. Tartu: Laakmann, lk 155−156. Pikem ülevaade Eesti ajaloost on toodud lugemiku teises osas. Jakobson, Carl Robert (1875) Kooli Lugemise raamat, Teine jagu, lk 130−149.

[334] Vt lähemalt: Kukk, Kristi (2005) Rahvuse arengu peegeldumine ajalookäsitlustes Eesti näitel: magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

rääkinud. Arvatavasti võttis viimasel juhul Jakobson eeskuju soome käsitlustest ja kirjeldas soome ajalootekstides levinud lugu eelsoomlaste muinaskultuurist, s.o permilaste pühast kalmistust, kus kaevati maasse aardeid ning kus oli kulla ja väärisehetega kaunistatud jumala kuju.[335]

Eesti ajaloos puudusid silmapaistvad valitsejad ja omariiklus. Kas n-ö omariikluse olemasolu minevikus andis võimaluse ajalugu ka rohkem idealiseerida või muutis selle rahvusliku narrativiseerimise lihtsamaks? Leedu n-ö esimesest omariiklusperioodist oleksid sobinud kuldse ajastu kehastuseks eelkõige kolme valitseja võimuperioodid. Suurvürst ja kuningas Mindaugas (1200−1263) hakkas koondama Leedu territooriumil asuvaid vürstiriike ning teda peeti Leedu riigi loojaks: „Mindaugase teened olid ja on tänaseni suured, ta rajas Leedu riigi."[336] Suurvürst Gediminas (1275−1341) laiendas Leedu piire veelgi, nii et riigi territoorium ulatus Läänemerest Musta mereni. Tema plussina toodi välja, et suures osas saavutas ta selle ilma sõjategevuseta ja diplomaatiliste käikude abil: „Kui riigi suurmees hoolitses ta selle eest, et Leedus oleks hea ja rahulik."[337] Ja lõpuks suurvürst Vytautas (1352−1430), kelle ajal Leedu saavutas oma poliitilise hiilguse. Vytautas oli ainus Leedu valitsejatest, kellele oli antud liignimi „Suur" ning kes just maailmasõdade vahelisel omariiklusperioodil sai peamiseks leedu rahvusluse sümboliks.

> *Ta on kuulsaim kõigist Leedu valitsejatest, ainsana nimetatakse teda Suureks. Tema teened riigi ees on äärmiselt suured ning hilisemad suurvürstid pidasid teda oma eeskujuks kõigis aspektides.*[338]
> *Vytautase nimi oli teada ja au sees kõigi Euroopa kuningate seas, Leedut võis siis lugeda Euroopa juhtivate riikide hulka.*[339]

Samas ei olnud ühegi eelmainitud valitseja tegevuse kirjeldus ühekülgne. Rohkete sisetülide, segaste usuasjade ja ajastu üldise militaarse ilme juures oleks olnud raske ka sellist kirjeldust anda. Nii kirjeldati Mindaugast ka kui brutaalset meest, kes võimu nimel tappis oma pereliikmeid; Gediminast kui libedat diplomaati, kes soovitud eesmärgi nimel oli valmis oma sõna murdma ning olupoliitiliste vajaduste tõttu tegema koostööd poolakatega; Vytautast kui äkilise temperamendiga ülbet inimest.[340]

---

[335] Cajan, Juhana Fredrik (1846) Suomen historia, lk 14.

[336] *Mindaugo nuopelnas buvo ir tebėra labai didelis: jis ikūrė Lietuvos valstybę. jis pirmas Lietuvos karalius*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 32.

[337] *Kaip didis valstybės vyras, Gediminas labai rūpinosi, kad Lietuvoj būtų ramu ir gera*. Samas, lk 36.

[338] *Kaip valstybės vyras, jis yra pats žymusis iš visų Lietuvos valdovų; tik jis vienas tėra vadinamas Didžiuoju. Jo nuopelnai valstybei yra nepaprastai dideli, ir vėlesni didieji Lietuvos kunigaikščiai visais atžvilgiais jį laikė sau pavyzdžiu*. Šapoka, Adolfas (Red.) (1936) Lietuvos istorija, lk 148.

[339] *Vytauto vardas buvo žinomas ir gerbiamas visu Europos karaliu, Lietuva tada buvo skaitoma tarp žymiausiu Europos valstiju*. Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 27.

[340] Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 52.

Ka teksti mahu mõttes ei olnud tugevalt rahvuslikult narrativiseeritud teksti neis käsitlustes palju. Valdav osa nende aegade kirjeldustest ajalookäsitluses olid lihtsalt kirjeldavad. Iga perioodi puhul toodi välja nii häid kui halbu momente ning peamiselt kokkuvõtetesse lisati eespool juba viidatud idealiseerivaid märkusi nagu „selle isiku teened meie ajaloos on suured" või „tänu sellele on vastav isik teeninud ära liignime „Suur"".

Sarnaselt võib kokku võtta norralaste ajaloo kuldse ajastu kirjelduse. Peter Andreas Munchi arvates olid Norra silmapaistvaimad keskaegsed kuningad Haakon Hea (*Håkon Adalsteinsfostre*, 920−961), Püha Olav (*Olaf der Hellige*, 995−1030) ja Olav Rahumeelne (*Olaf Kyrre*, 1067−1093).[341] Tegemist oli 19. sajandi autori kohta ootuspärase valikuga. Esimesed kaks valitsejat olid põhilised kristluse sisseviijad, Olav Rahumeelse valitsusaeg oli majandusliku edenemise aeg. Haakon Haakonipoja ehk Haakon Vana (*Håkon Håkonsson*, 1204–1263) valitsusaja kohta kirjutas ta, et Norra reputatsioon saavutas oma tipu,[342] nii et kuigi Munch seda otse nii ei nimetanud, võiks ka teda silmapaistvamate valitsejate hulka lugeda. Samas oli Munchil enamiku eelmainitud valitsejate kohta öelda ka midagi negatiivset. Haakon Hea ja Püha Olav viisid kristlust Norras sisse vahendeid valimata ja sageli äärmiselt julmalt.[343] Olav Rahumeelse ajal tugevnes katoliku kirik koos oma heade ja halbade külgedega. Halbade all pidas Munch silmas keskaegseid piinamisvõtteid (nt rauaproov) õigusemõistmisel.[344]

Hilisemates norra ajalookäsitlustes sai kristluse sisseviimine vähem tähelepanu ja silmapaistvaima valitseja tiitlile jäi pretendeerima eelkõige Haakon Haakonipoeg. 1925. aasta kooliõpikus kirjeldati tema valitsusaega nii: „Kunagi polnud ühelgi Norra kuningal olnud sellist mainet. Paavst tahtis teha Haakonist Saksamaa keisri ja Prantsuse kuningas tahtis teda ristisõja juhiks."[345] Ent kuna tema valitsusajale eelnes tihedate kodusõdade aeg ja talle järgneval perioodil hakkas Norra oma iseseisvust vähehaaval kaotama (võim eemaldus rahvast, suurenema hakkas kiriku võim, sisse imbusid välismaised kombed ja hansalinnad hakkasid kaubandust dikteerima[346]), siis Haakon Haakonipoja valitsusaeg näibki üldisel pildil pigem üksiku rahusaarena pidevate konfliktide ajaloos. Lisaks hakati 1930ndate käsitlustes mitmeid varasemaid ajaloomüüte ümber vaatama ning ajaloolane Edvard Bull leidis, et Norra historiograafias kanda kinnitanud "õpetus "hiilgejaast"" sisaldas paljusid põhjendamata seisukohti.[347]

---

[341] Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie, lk 24.
[342] Samas, lk 34.
[343] Samas, lk 18 ja 20.
[344] Samas, lk 26.
[345] *Aldri hadde der stått slikt ry av nogen norsk konge før. Paven vilde gjøre Håkon til keiser i Tyskland, og den franske konge vilde ha ham til høvding for et korstog*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 73.
[346] Samas, lk 76.
[347] *… læren om „storhetstid"* ... Bull, Edvard (1931) Det norske folks liv og historie gjennem tidene. Fra omkring 1000 til 1280. Oslo: Aschehoug, lk 311−313.

Kokkuvõtvalt võib sarnaselt leedu käsitlustele öelda, et ehkki kirjeldustes oli palju positiivset, olid ka norra ajaloos omad probleemid. Ajalugu juba kord kipub olema selline, et ühele valitsejale meeldivad liialt naised, teine jookseb ringi seelikus ning kolmas on võimu nimel valmis tapma suure osa oma pereliikmetest.[348] Ajalookäsitlustes nendest faktidest mööda ei vaadatud.

Ei saa siiski öelda, et ajalookäsitlustes kuldne aeg puudus. Kuldne aeg oli neis tekstides aga abstraktsem, viitas konkreetsetele ajaloosündmustele või -perioodidele kaudselt ning kirjeldas pigem rahvuse üldist meelelaadi ja olekut. Näiteks peatükis „Ilmalikustumine" toodud Islandi ajaloo kuldse ajastu käsitluste kõrvale võime tuua veel kolmandagi versiooni. Jón Jónsson Aðilsi spetsiaalselt Islandi ajaloo kuldaja kirjeldamisele pühendatud uurimuses on poliitilisest ajaloost juttu minimaalselt ning valdavalt kirjeldab ta ajastu ühiskonnakorraldust, eluolu ja vaimset õhkkonda. Väga konkreetselt ta kuldaega ei dateerigi, pealkiri viitab küll nö paganlikule saagade ajastule, ent kuna Aðilsi järgi kristianiseerus Island järk-järgult ja see protsess sai alguse juba Islandi asustamise alguses, siis on tulemuseks kirjeldus ühiskonnast, mis eksisteeris kusagil kauges minevikus ja oli segu pagalikest ja kristlikest väärtustest.[349]

Drastilisima näite võib taas leida Leedust. Kui otsida Adolfas Šapoka juhtimisel 1936. aastal välja antud Leedu ajaloo sümbolteosest „Lietuvos istorija" kuldset aega, siis enim vastab sellele teose viies peatükk „Leedu üleminek paganlusest kristlikku perioodi".[350] See peatükk võtab kokku raamatus eelnevalt toodud poliitilise ajaloo ja kirjeldab „vana Leedu" ühiskonda ja eluolu. Huvitav on selle peatüki kronoloogiline paigutus. Tekstis kirjeldatakse peamiselt paganliku Leedu ühiskonda, samas on see peatükk toodud Vytautase valitsusaja järel, s.o kristliku ajaloo sees. Tekstis viidatakse ka mitmetele suurvürstidele kui paganatele: „... Mindaugas, Gediminas, Algirdas ja Vytautas näitasid üles suuri diplomaatilisi oskusi ... Olles paganad ... "[351] Samas on huvitav, et vähemalt viimased kaks, kui mitte kõik mainitud suurvürstid olid ristitud. Nii sellest kui teksti üldisest tonaalsusest järeldaksin, et selles peatükis ei kirjeldata (ehkki tõenäoliselt mitteteadlikult) mitte konkreetset ajalugu, vaid pigem n-ö rahvuslikku kontsentraati „vanast Leedust", milles sulanduvad kokku nähtused, mis reaalses ajaloos üheaegselt ei esinenud. Ka teose alguses on

---

[348] Konkreetselt peeti nende märkuste taga silmas vastavalt Haakon Sigurdarsoni (937−955), Magnus Olafssoni (1073−1103) ja Eric Haraldssoni (885−954).

[349] Aðils, Jón J. (1906) Gullöld Íslendinga: Menning og lífshættir feðra vorra á söguöldinni. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson.

[350] V. Lietuva pereigoje iš pagoniškųjų laikų į krikščioniškuosius. Šapoka, Adolfas (Red.) (1936) Lietuvos istorija, lk 150−167.

[351] *Diplomatiškų gabumų parodė jau Mindaugas, o Gediminas, Algirdas ir Vytautas buvo tiesiog nepaprasti diplomatai ... Būdami pagonys Būdami pagonys, jie visgi kartais sugebėdavo pakirsti visos Europos pasitikėjimą ordinu, ir ne kartą ordinas gaudavo iš popiežiaus įspėjimų, net būdavo ekskomunikuojamas*. Samas, lk 153.

peatükk Leedu muistsest ühiskonnakorraldusest, ent see jääb rahvusliku narrativiseerituse astmelt kirjeldatud peatükile tublisti alla.

Paljud teemad esitati probleemküsimustena: kas vanad leedulased olid barbarid, kas nende kultuuritase oli madalam kui mujal Euroopas. Viidatakse sellele, et Leedu langus sai alguse sellest, et leedulaste harimise asemel imporditi haritlasi Poolast ning seetõttu hakkasid ühiskonna kõrgemad kihid vähehaaval poloniseeruma. Samas on vastus siiski kõigile võimalikele negatiivsetele küsimustele Leedu ajaloo kohta „ei", s.t vanad leedulased ei olnud barbarid, kultuuritase ei olnud Euroopast madalam jne. Ning eelkõige, „vana Leedu" ajaloos peegeldub rahvuse elujõud: „Seepärast näitasid leedulased intelligentsust, riigimehelikku tarkust ja energiat! Jõuda Volga, Musta mere ja kauge Galiitsiani ja siis rutata tagasi, et lüüa tagasi ordu rünnak – ning seda kõike samasuguse energiaga. See on parim rahvuse elujõu ja ammendamatu energia kinnitus."[352]

2.2.2. Eeskujud

Ka eestlaste puhul ei nimetaks ma kuldseks ajastuks väga konkreetset ajalooperioodi, vaid pigem rahvusliku iseloomu ja vaimsuse peegeldust minevikus. Kuna selles küsimuses olid vaadeldavate rahvuste väärtushinnangud sarnased, siis ei näigi varasem riikliku ajaloo olemasolu saavat määravaks kuldse ajastu rahvusliku tähtsuse kirjeldamisel. Ikka rõhutatakse, et muinasesivanemad olid töökad, vaprad ja ausad, hoidsid lapsi ja vanemaid ning armastasid vabadust ja isamaad.

> [Eesti] *Vanemate au seisis kõrgemal kui laste tarkus; ema-armastus ajas lehkavaid õisi ja tänumeel vanemate vastu kestis ka veel siis, kui kullerkupud neil juba kulmu peal kasvasid; vargus oli tundmata asi; mehe sõna ja tõotus seisis kõikumata kindel; kangelasevaimu ja isamaa-armastuse poolest ei jää meie esivanemad kellestki taha ...* [353]
> *Meie wanad rahwalaulud laulawad weel heleda häälega, kuida wanemad ome lapsi, lapsed wanemaid, wend sõsart, sõsar wenda, kõik oma isamaad hellaste armastasiwad.*[354]
> [Leedu] *Vanad leedulased olid otsekohesed. Mida nad mõtlesid, seda ka ütlesid ... Töö oli nende rõõm ... Sõjas olid nad vaprad ja nii juhtus, et üks leedulane võis võita mitutkümmet enamat vaenlast ... Külalised olid*

---

[352] *Bet užtat kiek lietuviai parodė sumanumo, valstybinės išminties ir energijos! Juk pasiekti Volgą, Juodąją jūrą, tolimąją Galiciją ir iš ten suskubti grįžti į Nemuno pakrantes atremti ordino puolimų – reikėjo ir ištvermės ir energijos. Tai geriausias tautos atsparumo ir neišsenkančios energijos liudijimas*. Samas, lk 151.

[353] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 14.

[354] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 15.

au sees ja seetõttu ei teinud keegi neile liiga ... Samuti austati vanu ja haigeid.[355]
Suurepärane oli nende vaprus, armastus oma kodumaa ja riigi vastu.[356]
[Lätlastele oli iseloomulik] ... *kummardada vanemat põlvkonda, armastada oma lapsi ja kodumaad. Neid ühendas sisemine jõud mitte otsida kõiges praktilist kasu ja kõrge töömoraal ...* [357]

Kuigi üldine idealiseerivate iseloomujoonte skeem oli sarnane – vaprus, ausus ja armastus (ligimeste ja kodumaa vastu) –, siis iga rahvuse juures toodi välja ka erijooni, mida teiste puhul esines vähem. „Kalevala" ja „Kalevipoja" laines kirjeldati eestlasi ja soomlasi[358] lauluarmastajatena: „Suwisel rõõmupidudel laulsiwad noored ning wanad metsas tule ääres, õitsel, kiigel ja mängude juures, kus juures torupill ja karjase wile laulu sekka kõlasiwad."[359]

Huvitav on fakt, et soomeugrilaste puhul räägiti harva külalislahkusest, samas kui kõigi teiste vaadeldavate rahvuste puhul (ja tegelikult ka laiemalt Euroopas) on see joon üks olulisemaid.

...iga teekäija sai parima vastuvõtu osaliseks, oli ta siis vaene või rikas, tuntud või tundmatu..[360]
Kui keegi tuli läti rahva juurde, siis tervitati teda rõõmsalt ... talle pakuti istet, toodi süüa; sõpruse kinnituseks pakuti mõdu.[361]
Põhjamaalased olid külalislahke rahvas ja võõraid võeti hästi vastu. Räägitakse, et Islandil ehitas üks naine oma maja otse üle tee, et sundida mööduvaid mehi ja naisi tema poolt läbi astuma.[362]

---

[355] *Senovės lietuviai buvo tiesaus būdo žmonės. Ką mąstydavo, tą sakydavo ... Darbas buvo jų džiaugsmas ... Kare būdavo narsūs ir ištvermingi ... Mūsų senoliai ypač plačiai buvo pagarsėję vaišingumu ... Senovės lietuviai taip pat gerbė senus ir paliegusius*. Šležas, Paulius; Malinauskas, Ignas (1934) Lietuvos istorija: Pradžios mokyklai ir pirmosioms gimnazijos klasėms. Kaunas: Sakalo, lk 22.
[356] *Nepaprastas buvo ir senovės lietuvių narsumas, savo tėvynės, savo krašto meilė*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 18.
[357] *... godināt vecākās paaudzes, mīlēt pabērņus un savu tēvzemi. Šis apvienotāja iekšējais spēks nemeklē praktiskā labuma, augsti vērtē darba tikumu ...* Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam. Rīgā: A. Gulbis, lk 83.
[358] Vt nt Laulmine ja mängimine on meie rahva igivana ja sügav armastus. = *Lauluun ja soittoon on kansassamme ikivanha ja syvä rakkaus.* Wallin, Väinö (1894) Kuvauksia suomen Kansan esihistoriasta. Jyväskylä: Jyväskylän kirjapaino, lk 252.
[359] Saal, Andres (1893) Üleüldine Isamaa ajalugu, I, lk 39.
[360] *… enhver veifarende mand fik den bedste modtagelse, enten han var fattig eller rig, kjendt eller ukjendt*. Petersen, Siegwart (1881) Norges historie, lk 5.
[361] *Kad kads ienaca Latviešu budas, tad to ar prieku apsveizinaja ... vinam sagatavoja sedekli, uznesa mielastu; namatevs pasniedza miestina kausu, tam draudzibu usdserdams*. Dinsbergs, Krišjānis (1882) Balteeschu senatnes wehsture. Rīgā: Stahl, lk 4–5.
[362] *Nordboerne var gjestfri folk, og den fremmede blev godt modtat. Der fortælles, at paa Island bygged en kvinde sit hus tver over en vei for at tvinge farende mænd og kvinder til at*

Viimane näide viib meid külalislahkuse rõhutamiselt teise norra (ja vähemal määral ka islandi) ajalookäsitluste eripära juurde. Neis tekstides esineb rohkelt lugusid, mis põhinevad saagadel ja mis liiguvad sellisena tekstist teksti. Sageli on tegemist kuningatega seotud lugudega, nagu näiteks lugu Olav Tryggvepoja (960–1000) lapsepõlvest, kui Läänemerel ründasid Eesti viikingid laeva, milles oli ka alaealine Olav, ning tapsid või orjastasid kõik laeval olnud. Olav sattus eestlaste juurde orjaks, ent kuus aastat hiljem osteti ta siiski uuesti välja. See lugu on ainus (regulaarne) Eesti mainimine norra käsitlustes. Sarnaseid lugusid kuningatest on norra käsitlustes aga kümneid. Mõned neist tunduvad kandvat ka sügavamat sõnumit, enamiku kuningalugude puhul oli tegemist lihtsalt lugudega, mis olid saagades kirjas ja mida seetõttu lugejale ka edastati nagu siin kirjeldatud lugu Olav Tryggvepojast. Lisaks lugudele kuningatest toodi saagadest välja ka lugusid, mis annavad edasi väärtushinnanguid, nagu näiteks ülal tsiteeritud kirjeldus muinasislandlaste külalislahkusest või mitmed lood viikingite sõpruseaustusest ja sportlikkusest.

> *Sõprust hindasid vanad norralased kõrgelt. „Kurbus sööb südant, kui sul ei ole kedagi, kellele sa saad avada oma mõtteid ... Vatnsdalenis Islandil elas võimas Ingemund Torsteinsson koos oma kahe sõbra Øyvindi ja Gautiga. Ingemund tapeti. Kui Øyvind sai sellest teada, heitis ta end oma mõõgale. Surres palus ta oma poega, et see viiks teate sellest Gautile. Siis ütles Gaut: „Ingemundi sõpradel ei sobi temast kauem elada," ja ta tegi nii nagu Øyvind."*[363]
> *Nad panid end proovile spordis. See võis olla pallimäng, vibulaskmine, mõõgavõitlus, kõrgushüpe päri- või tagurpidi või kaugushüpe. Islandlase Skarphedini kohta ütlevad saagad, et ta hüppas 12 jalga libedal jääl. Gunnar Lidarende hüppas kord tagurpidi üle poomi, mis oli talle rinnuni.*[364]

Islandi keeles iseloomustatakse viikingiaja kangelasväärtusi sõnaga *Drengskapur* – vaprus, au, surmapõlgurlus, väärikus, muidugi ka sõjakus ja kättemaksuhimu. Ajaloolane Sigurður Nordal luges seda sõna „islandi rahva kõige väärtuslikuma varanduse hulka", sest selles sõnas on „kristalliseerunud idee,

---

ta ind til hende. Raabe, Jens (1903) Lære- og Læsebog i Norges og Nordens Historie for Folkeskole og Hjem. Kristiania: Cammermayers, lk 12.

[363] *Vennskap satte de gamle nordmenn stor pris på. „Sorg eter hjertet, hvis du ikke har en for hvem du kan åpne hele din hug ... I Vatnsdalen på Island levde den mektige Ingemund Torsteinsson sammen med sine to venner Øyvind og Gaut. Ingemund blev drept. Da Øyvind fikk vite det, kastet han sig på sitt sverd. Døende bad han sin sønn bringe bud om dette til Gaut. Da sa Gaut: „Det sømmer sig ikke for Ingemunds venner å overleve ham", og så gjorde ham som Øyvind."* Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 18.

[364] *Der prøvde de sig i idretter. Det kunge væere ballspill, bueskytning, sverdleik, høidesprang baklengs og forlengs, og lengdesprang. Om islendingen Skarphedin sier sagaen at han hoppet 12 alen på glatt elvis. Gunnar på Lidarende hoppet engagn baklengs over en skibsbom så høi som til brystet på ham selv.* Samas, lk 17.

mis väärib hoidmist põlvest põlve".[365] Ta järeldas, et islandlasi ei pruukinud ühendada rass ega (viikingi)kultuur, vaid pigem meelelaad – ettevõtlikkus, sirgeseljalisus, vabaduse otsimine. Tulid need sisserändajad kas Skandinaaviast või Briti saartelt, olid ülemast soost või mitte, igal juhul pidi „algmaterjaliks olema kvaliteetne metall ... ".[366]

2.2.3. Probleemid

Sarnaselt eeskuju narratiividele lähtusid probleemsed narratiivid eri rahvuste puhul samast algküsimusest. Pea kõik ajalooraamatud nimetasid Vana-Rooma ajaloolast Publius Cornelius Tacitust ja tema Euroopa rahvaste kirjeldust 98. aastal ilmunud teoses „Germania". Probleemne oli küsimus Baltimaades ja Soomes. Tacituse kirjeldus Euroopa „ääremaadest" oli poolmütoloogiline ja ka mitmeti tõlgendatav,[367] Balti mere äärse piirkonna elanikena kirjeldas ta *aesti*'sid ja *fenni*'sid. *Aesti*'d olid põllupidajad ja Tacituse sõnul ka hoolsamad põllupidajad kui seda olid germaanlased – märkus, mis rahvuslastele eriti silma jäi. *Fenni*'sid kirjeldati aga äärmiselt vaeste ja mahajäänud küttide-korilaste hõimudena, nagu andis Tacituse sõnu edasi Harri Moora: „*Fenni*'del valitseb silmapaistev metsikus, räpane vaesus: ei relvi, ei hobuseid, ei elamuid; toiduks rohi, kehakatteks, nahad, magamisasemeks maa."[368] Sestap on ka loomulik, et kõik rahvused tahtsid pigem olla *aesti*'d ja keegi ei tahtnud nõustuda *fenni*'de kirjeldusega. Probleem tekkis aga sellest, et *aesti*'de kirjeldus võimaldas selle taga näha nii baltlasi kui eestlasi. Ajalookäsitlustes pidasid end *aesti*'de järeltulijaiks nii leedulased, lätlased kui eestlased. Esimesed, tõsi küll, üsna suure kindlustundega, et kirjeldus käib nende kohta, ja pigem imestusega, et ka eestlased end *aesti*'de järeltulijaiks peavad.[369]

Eestlaste kasuks rääkis eelkõige nimetus *aesti*, mida peeti nimetuse „Eesti" eelkäijaks. Geograafilise kirjelduse järgi (n-ö merevaigumaa) näikse aga tegemist olnud siiski lõunapoolsemate rahvastega.

> *Samuti vastab ka see aestide elujärg, mida Tacituselt kuuleme, praeguse Eesti ala selleaegsete elanikkude omale, mitte aga fennide hankiva-jahtiva ja kalastava rahva enese ülalpidamise viisile.*[370]
> [Kommentaar väitele, et muinaseestlased olid *fenni*'d] *Kuid on kindel, et ka „pehmendatult" Tacitus'e sõnad ei või käia meie esivanemate ega*

---

[365] *... may be counted among the most valuable possessions of the Icelandic people ... a word in which an ideal has been crystallized, to be preserved from generation to generation.* Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 138.

[366] *… raw material must have been a fine metal.* Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 36–37.

[367] Lill, Anne (1998) Tacitus, aestii ja eestlased. *Sirp*, 13.11.1998.

[368] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu, I, lk 90.

[369] Šapoka, Adolfas (Red.) (1936) Lietuvos istorija, lk 19.

[370] Libe, Juhan (Toim.) (1932−1933) Eesti rahva ajalugu, I. Tartu: Vasar, lk 12.

teiste läänemere-soomlaste kohta. Meil oli kultuurijärg juba palju kõrgem.[371]

Soomlased end *aesti*'dega samastada ei saanud. Küll aga said nemadki vastu vaielda *fenni*'de kirjeldusele, mida peeti ekslikuks: „Tacitus (*ca* 100 a pärast Kr sündi) mainib selle nimega Veikselini (Vistula) piirkonda ja kujutab seda kui eriti mahajäänud ja vaest piirkonda. Ent need *Finnid*, kellest Skandinaavia saagad räägivad, seisid vähe kõrgemal arengutasemel."[372]

Teiseks läbivalt probleemseks teemaks oli muinasühiskonna mahajäämus muust Euroopast. Tsivilisatsioon ja areng seostusid pigem järgneva kristliku ühiskonnaga, mitte aga kristluseelse muinasühiskonnaga. Muinasühiskonna barbaarsusest on pikemalt räägitud uurimuse ilmalikustumise peatükis. Lisaksin siin vaid, et ka selle narratiivi jutustamise skeem – mehed tapeti ära, naised ja lapsed võeti vangi ning vara riisuti – näib olevat vaadeldavate rahvuste puhul läbivalt sarnane ning peegeldab keskaegsete kroonikate toposeid: „Mehed, kes kätte puutusiwad, leidsiwad enamiste surma, naesed ja lapsed wõeti ja wiidi wangi, kallim wara riisuti ära, hobused ja karjaelajad aeti omale maale, mis kaasa ei kõlwanud wõtta ehk liikumata paigale pidi jääma, sai ära rikutud, nii nimelt nurmed; majad ja hooned pisteti põlema."[373] Võrdluseks sarnase jutustamise skeemi näide saagadest: „Seal alustas Olav sõda, tappis palju inimesi, põletas teised välja, võttis palju vara ja allutas nad kõik enda juhtimisele ja siis läks tagasi oma linnusesse."[374]

Kui norralaste ja leedulaste puhul puudutas ühiskondlik mahajäämus eelkõige kristluseelset barbaarsust, siis soomlaste, lätlaste ja eestlaste puhul sai see lisaks saatuslikuks ka muistse iseseisvuse kaotamisel, sest „nende sõjateadmised ja relvastus ei olnud võrreldav edenenumate rahvaste sõjakunstiga"[375] või „raudriie ja parem sõakunst jäiwad wõitjaks."[376]

Ajastu märgina võib näha üsna suure tähelepanu pööramist naiste kohtlemisele muinasajal. Ajalookäsitlustest leiab vastakaid arvamusi – nii neid, mis

---

[371] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu, I. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 91.

[372] *Romalainen krijailija Tacito (noin sata vuotta jälkeen Kristuksen syntymän) mainitsee sen-nimistä kansaa Veikselin seuduilla ja kuvailee sitä erinoimaisen raa'aksi ja köyhäksi. Vaan ne Finnit, joista Skandinavian sadut puhuvat, seisoivat vähäistä korkeammalla sivistyksen kannalla, ja Suomenmaassa mainitaan Finniläisiä kuninkaitakin, joiden kansa Ruotsin muinaiset hallitsijat olivat moninaisissa keskuuksissa*. Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia, lk 2.

[373] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 8.

[374] *There Olaf made war, killed many people, burnt out others, took much property, and laid all of them under subjection to him, and then went back to his castle.* Laing, Samuel (Transl.) (1844) Snorre Sturluson: Heimskringla. The chronicle of the kings of Norway. King Olaf Trygvason's saga, ptk 25. London: Longman.
http://lind.no/nor/index.asp?lang=&emne=asatru&vis=s_e_olav_tryggvason

[375] *Mutta heidän sotataitonsa ja ase-varustuksensa ei voinut vertoja vetää edistyneempäin kansain sota-laitoksille*. Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia, lk 6.

[376] Jakobson, Peeter (1885) Ajalugu Eesti alamatele koolidelle. Rakvere: Kuhs, lk 77.

viitasid, et naiste olukord oli halb, kui neid, mis rääkisid naistest lugupidamisest. Pigem olid ülekaalus siiski viimased. Hinnangu andmisest olulisemaks võib aga pidada seda, et see teema üldse ajalookäsitlustesse jõudis ja seda juba 19. sajandil.

> *Üks väga auväärt ja tähtis asi vana Eestlastest, mis Lätti Hindrik mittu kord suure kiitusega nimetab ja mis sel toorel aeal sõdija rahva juures vähe leiti, on see, et Eestlased sõdades millaski vaenlaste naisi ja lapsi ära ei tapnud, vaid seesuguseid tegusid jõleduseks pidasid.*[377]
> *Sünnist saati oli tüdruk vähem väärtuslik kui poiss ... Naisena oli ta õigusteta, mehe meelevallas, käsutatav, pärimisõiguseta, ori.*[378]

See, et muinasbrutaalsuse teema oli ebamugav üldisemalt, nähtub ehk ilmekamaltki ühest Ungari näitest. Esiisade barbaarsuse küsimusega olid ungarlased jännis ehk suuremalgi määral kui eestlased, sest saksa allikad kirjeldasid muinasungarlasi kurjade, ebainimlike ja vastikute jõhkarditena ning see kuvand oli väga laialt levinud. Nii pidi ungarlaste ajaloo isa Mihály Horváth võtma kasutusele üsna meeleheitlikud argumendid. Muistsete ungarlaste lugupidamisest naiste vastu rääkis tema arvates ungarlaste rünnak Saksimaa nunnakloostrile 938. aastal. Nunnad küll tapeti, ent nende voorus jäeti puutumata. See näitas Horváthi arvates, et muistsed ungarlased pidasid naistest lugu.[379]

Soome, Eesti ja Läti ajaloo ühiseks „puudujäägiks" oli riikluse puudumine muinasajal.

> *Harva ühinesid naabrusmaakonnad ühisele ettevõttele, ja harva kuuleme meie, et tõepoolest terve Eestimaa kui üks mees oleks kord kokku heitnud ja mõjuvalt vastase maha surunud.*[380]
> *Skandinaavia paganlikes allikates räägitakse ka Soome kuningatest, nimetatakse nende nimesidki, ent need teated on ebausutavad. Ei usu, et kogu maal oleks olnud ühine juhataja muul ajal kui vaenlaste tõrjumiseks ja sõjaretkele minnes.*[381]

Omariiklusperioodil hakati muinasühiskonna arengutaset kirjeldama varasema kirjeldusega võrreldes kõrgemana ning siis nihutas see mõnevõrra paigast ka

---

[377] Jakobson, Carl Robert (1991, orig. 1868) Kolm isamaa kõnet, lk 30.

[378] *Syntymästään saakka tyttö jo oli halvemmassa arvossa kuin poika ... Vaimona oli hän oikeudeton, miehensä vallanalainen, käskettävä, perinnötön, orja.* Wallin, Väinö (1894) Kuvauksia suomen Kansan esihistoriasta, lk 122.

[379] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 191–192.

[380] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 12.

[381] *Skandinaavina pakanuudenaikuisissa tarinoissa puhutaan myös Suomen kuninkaista, mianitaanpa heidän nimiäänkin, mutta nämä tiedot ovat epäluotettavia. Tuskinpa kokonaisen maakunnankaan väestöllä on ollut yhteistoimintaa ja johtajaa juuri mulloin kuin vihollista torjuttaessa tai sotaretkelle lähdettäessä.* Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad (1934) Historian oppikirja keskikouluille, II, lk 49.

mitmed teised narratiivid. Näiteks soome käsitlustes vähenes seetõttu Rootsi vallutuse tsiviliseeriva aspekti hindamine. Nii leidis Jalmari Jaakkola: „Väited, mis on esitatud paljudes raamatutes, et rahvas „vallutuse" tagajärjel „hüppas" uuele arengutasemele, toetuvad osalt Rootsi ajalookirjutusele ja neile pandi alus Rootsi suurvõimu ajal, ent eriti viimase aastasaja jooksul loodud rahvusromantilistes käsitlustes."[382] Ta rõhutab, et Soome ühiskond jõudis uute arenguteni iseseisvalt ning Püha Eriku "tagasihoidliku" retke tähtsust on senises historiograafias üle hinnatud.[383]

2.2.4. „Ebatäiuslik mälu"?

„Ebatäiuslikud ajalood" (*imperfect histories*) on termin, millega Ann Rigney on iseloomustanud ajalooteemalise belleristika suutmatust täita empiirilise ajalooteaduse funktsioone. Eelnev kuldse ajastu kirjeldus viitas, et ka empiiriline ajaloouuring ei väljenda paljusid ajaloomälu seisukohalt olulisi tahke. Kui belleristika puhul on tegemist „ebatäiusliku ajalooga", siis kas empiirilise ajalookirjutuse puhul võib tegemist olla „ebatäiusliku mäluga"?

Jõuame ringiga tagasi sissejuhatavas peatükis mainitud Aleida Assmanni kultuurimälu taksonoomiani. Kui Assmann eristab talletus- ja talitlusmälu ja liigitab ajalookirjutuse esimese alla, siis ütleb ta sellega, et ajalookirjutajad ei ole niivõrd kultuurimälu loojad kui sellele sisendi andjad. Väide on huvitav seetõttu, et sageli peetakse ajalookirjutajaid just rahvuslike ajaloosümbolite loojateks, mitte pelgalt valikuvõimaluste kaardistajateks. Suurem osa kriitikast ajaloo kui teaduse aadressil lähtub just sellest seisukohast. Siinse uurimuse seisukohalt on eripärane see, et ma vaatlesin talletusmälu valdkonna tekste isoleerituna talitlusmälu poolest. Oma rahvuse puhul on seda erinevust raske märgata, sest talitlusmälu elemendid saadavad meid lapsepõlvest alates kogu elu jooksul ja neid nö mälust kustutada on võimatu. Kui aga uurida rahvusi, mille ajalooteemalise ilukirjanduse, filmide või ka lihtsalt koduse ajalootõlgendusega sa pole kokku puutunud, siis kerkib üha sagedamini esile küsimus, kus neid ajaloomüüte või mälukohti[384] ikkagi luuakse, sest sekundaarkirjanduses tuuakse küll välja vastava rahvuse jaoks olulisi ajaloosümboleid, ent siinvaadeldud tekstides ei tõusnud need sümbolid alati esile.

---

[382] *Ne perustelut, joita on esitetty erilaisille kirjaville arveluille, että kansamme „valloituksen" johdosta „hyppäsi" aivan uuteen olotilaan, nojautuvat osaksi Ruotsin historiankirjoituksen ja Ruotsin suuruuden ajan alullepanemiin, mutta varsinkin viime vuosisadan luomiin romanttisiin käsityksiin*. Jaakkola, Jalmari (1938) Suomen varhaiskeskiaika: Kristillisen Suomen synty. Porvoo: Werner Söderström, lk 117.

[383] Samas, lk 116.

[384] Viitan siin Pierre Nora kuulsale terminile *lieu de mémoire*, mille all ta peab silmas n-ö intensiivseid kohti kultuurimälus, mälupärandi kristalliseerunud sümbolelemente. Nora, Pierre (1996) From *lieux de mémoir* to realms of memory. Realms of memory: rethinking the French past. Vol. 1, Conflicts and divisions. New York: Columbia University Press, lk xvii.

Näiteks võib küsida, kuivõrd peegeldus ajalookäsitlustes eesti rahvusliku ajalooteadvuse üks tugevamaid ajaloomüüte[385] – müüt vanast heast Rootsi ajast. Tavaliselt öeldi käsitlustes, et vanarahvas nimetas Rootsi aega „vanaks heaks Rootsi ajaks". Samas ei märgitud alati, kas autor ise selle väitega ka nõustub. Villem Reiman nimetas, et Rootsi aeg oli siiski vaid „lootusrikas oras", sest „Rootsi valitsuse õiglased püüded ... ainult pikkamisi edenesid ja vaid jaolt sihile jõudsid".[386] Positiivsem ei olnud hinnang 1930ndatel ilmunud „Eesti ajaloo" kolmandas köites: „Mida suuremaks jäi ajaline vahemaa, seda enam kadus rahva teadvusest Rootsi aja tõeline ajalooline värving ja muutus mingiks ideaalseks „heaks Rootsi ajaks", millele projitseeriti pärisorja unistused inimlikest õigustest ja vabadustest."[387] Seega väideti ajalookäsitlustes, et hea Rootsi aeg on müüt, millel puudub teaduslik põhjendus, ent mida keegi siiski usub. Samas jäeti täpsustamata, kes ja millal.

Teise näite võib tuua soome käsitlustest. Sarnaselt eestlastele ei olnud 12.–13. sajandi vallutusega kaasnevad võitlused soomlaste jaoks iseseisvuse kaotamise viimane etapp. Eestlastel oli selleks sündmuseks Jüriöö ülestõus ja soomlastel Nuiasõda, s.o 1596–1597 toimunud talupoegade ülestõus, mis oli tingitud rahuolematusest talupoegade peale pandud sõjaväe majutamis- ja ülalpidamiskohustustega.

Nuiasõda oli rahvusromantilise koolkonna ajaloolase Yrjö Koskise peamiseks uurimisteemaks. Esimene käsitlus ilmus dissertatsioonina 1858. aastal ning sellest sai läbi aegade kõige loetum soomekeelne dissertatsioon. Käsitluse keskseks teesiks oli Nuiasõja pidamine soomlaste viimaseks vastupanuks võõrvallutajate vastu ja Derek Fewsteri sõnul lõi Koskinen sellega ühe soome rahvusluse võtmesümbolitest.[388]

Ajalookäsitlustes oldi selle teema käsitlemisel aga üsna tagasihoidlikud. Yrjö Koskinen ise andis soomlaste 19. sajandi olulisimas ajalookäsitluses „Oppikirja Suomen kansan historiasse" sündmusele hinnanguid vähe. Enim vastab sellele ehk nuiasõdalaste kirjeldamine järgmiselt: „… kangekaelsed Soome pojad, kes kergesti ei painutanud oma kaela ikke all."[389] 1930ndate Soome kooliõpikus oli Nuiasõja kirjeldus veel pragmaatilisem. Kuna võitluses kaotas elu 3000 talu-

---

[385] Vt nt Mart Kuldkepi magistritööd, kus nähakse sõdadevahelise perioodi eesti-rootsi regionalismi tekke olulise põhjusena just kultuurilist kujutluspilti ajaloolistelt headest suhetest Rootsiga. Kuldkepp, Mart (2010) Den estnisk-svenska regionalistiska diskursen under mellankrigstiden. Tartu: Tartu Universitet.

[386] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 80 ja 96.

[387] Liiv, Otto (Toim.) (1940) Eesti ajalugu. III, Rootsi ja Poola aeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 400.

[388] Fewster, Derek (2006) Vision os past glory, lk 121.

[389] *... pilkkanimi, minkä sotaväki antoi tuolle itsepintaiselle Suomen rahvaalle, joka ei helposti taivuttanut niskaansa ikeen alle*. Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa, lk 155.

poega, siis oli ainsaks hinnanguliseks märkuseks: „See oli raske löök Soome põllumajandusele.”[390]

Kolmas näide tuleb norra käsitlusest. Norra olulisimaks kangelaskuningaks oli Olav Haraldsson (ehk Püha Olav), kes viis Norras sisse kristluse, laiendas oma mõjuala ja tugevdas kuningavõimu,[391] ent kes tegi seda siiski üsna julmalt „tule ja mõõgaga”[392] ning see pani tema tegevuse ajalooteaduses idealiseerimisele piirid ette. Ajaloolane Edvard Bull kirjutas 1930ndatel tabavalt kahest eraldi isikust, Olav Haraldssonist ja Püha Olavist. Viimase elu algas pärast esimese surma: „Olav Haraldssoni surmaga lahingus algab uus ja omapärane, isiklik elu: Püha Olavi elu usus ja poeesias.”[393] Nii võib öelda, et Püha Olav seostus küll paljude norra rahvusluse mälukohtadega, ent ajalookäsitluste kontekstis on õigem rääkida Olav Haraldssonist.

Siin on toodud küll üksikuid näiteid, ent üldisemalt võib seda probleemi nimetada krooniliseks. Rahvuslikud mälukohad või kohati ka vastava ajaloosündmuse roll rahvusliku ajaloo üldpildis väljendusid ajalookäsitlustes piiratud ulatuses. Ühelt poolt on ajalookäsitlustes valikuvõimalusi palju rohkem (nt enamik Norra keskaegsetest kuningatest võiks pretendeerida rahvuskangelase rollile), teisalt on ajaloosündmuste kirjeldused harva must-valged, enamike sündmuste puhul tuuakse välja nii positiivseid kui negatiivseid külgi ja alati ei tehta kokkuvõtet, kumb pool peale jääb. See viitab, et ajalookäsitlused (s.t siin ka kooliõpikud) on tõepoolest pigem talitlusmälule sisendi andjad, mitte selle loojad. Paljudest võimalikest rahvusliku retoorika jaoks sobivaimate variantide väljasõelumine ja rahvusluse seisukohalt oluliste ajaloosündmuste positiivsete külgede võimendamine ei ole (üldjuhul) ajalookirjutajate ülesanne.

Pildi teeb märksa keerulisemaks see, et paljud ajaloolased olid vaadeldaval perioodil ühiskondlikult aktiivsed ja tõepoolest tegutsesid ka publitsistide või isegi kirjanikena. Võrdleva metoodika seisukohalt on siiski oluline neid kahte mitte segi ajada ning kriitikat vastava isiku kui publitsisti suhtes mitte suunata tema kui ajaloolase vastu või võrdluse aluseks võtta ühe maa puhul publitsistika ja teise puhul ajalookirjutus, sest tulemused on selle võrra kahtlemata vildakad. Küsimusi tekitab ka ajalooteaduslikest tekstidest mälukohtade otsimine, mis on üldlevinud tänapäeva historiograafias. Siinse uurimuse põhjal ma rahvusliku ajaloo mälukohti talletusmälu valdkonnaga ei seostaks.

Kui tekstide valikul lähtusin kriteeriumist ”mõjukad ajaloolased”, siis uurimuse lõpus ütleksin, et mõjukad on need, kes tegutsevad üsna talletus ja talitlusmälu piiri lähedal, aga üldjuhul nad seda ei ületa. Ühelt poolt on nad

---

[390] *Se oli raskas isku Suomen maanviljelykselle*. Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja kansakouluja varten, lk 125.

[391] Bugge, Alexander (1910) Norges historie fremstillet for det norske folk. I binds anden del tidsrummet ca. 800–1030. Kristiania: Aschehoug, lk 368.

[392] *… med ild og sverd ...* Samas, lk 376.

[393] *Og med Olav Haraldssons fall i kampen begynner et nytt og merkelig, personlig liv: Hellig-Olavs liv i tro og dikt*. Bull, Edvard (1931) Det norske folks liv og historie gjennem tidene, lk 50.

mõjukad, sest neil on midagi öelda kaasaja ühiskonnale vajalikku (kuna ajastu normiks oli rahvuslus, siis üldjuhul on nad ka üsna rahvuslikud). Teisalt piiravad nad ennast teadlaseetikaga ning ühiskondlik aktuaalsus on surutud analüütilistesse raamidesse.

Kuldse ajastu narratiiv seostati kõigi vaadeldavate rahvuste puhul hiliskeskaegse ajalooperioodiga. Kui võimalik, eelistati 19. sajandil seejuures kristlikku perioodi paganlikule. Vastandumise tõttu poola rahvuslusele ei olnud see võimalik leedu ja allikate poolt seatud piirangute tõttu eesti käsitlustes. Narratiiv muutis vaadeldaval perioodil asukohta leedu ja islandi käsitluste puhul, paigutudes esimesel ümber paganlikust ajalooperioodist kristlikku ja teisel vastupidi, kristlikust paganlikku.

Kuldset aega toodi kaasaja rahvuslusele küll eeskujuks, ent seda mitte niivõrd konkreetsete ajaloosündmuste, vaid ajastu üldise vaimsuse näol. Eelkõige otsiti kuldsest ajast rahvuse ainulaadset iseloomu.

Ajalooga ja ajaloota rahvuste võrdluses ilmnes, et nii varasema riikluse kui seda kirjeldavate allikate olemasolu võis samaaegselt olla nii inspiratsiooniks kui probleemiks, sest allikates kirjeldatud riiklik ajalugu ei pruukinud alati vastata modernistlike autorite ootustele. Selles kontekstis võis allikate (ja ajaloo) puudumine olla isegi parem variant kui ebasoodsad allikad (ja ajalugu).

Teaduslikkuse nõuded muutsid siinsed tekstid üldiselt aga üsna tasakaalustatuks ja seetõttu oli kohati raske hoomata vastava narratiivi olulisust rahvuslikus ajaloomälus. Rahvusluse ja ajaloomälu problemaatiline külg paistab ajalookäsitlustest välja mõnevõrra paremini kui selle idealiseeriv külg.

2.3. Iseseisvuse kaotus

1320. aasta Arbroathi deklaratsioonis kirjutasid Šoti aadlikud järgmiselt: „kuni meid on alles kas või sada, ei saa meid mitte mingil tingimusel allutada Inglise valitsemisele … me ei võitle hiilguse, rikkuse või au nimel, vaid ainult vabaduse nimel, millest ükski õige mees ei loobu muidu kui vaid elu hinnaga."[394] Sarnaselt šotlastele oli paljude rahvuste ajalugudes narratiive, milles väljendus kompromissitu soov kaitsta oma vabadust. Flaamidel oli selleks 1302. aasta Courtrai' lahing, ungarlastel 1514. aasta talupoegade ülestõus, tšehhidel 15. sajandi hussiitide liikumine jne.[395] Vabadust ei kaotatud alati lahingus, ehkki, nagu märkis 20. sajandi alguses islandlane Bogi Melsteð, oleks see olnud eelistatud variant, sest vallutussoov oli ju omamoodi komplimentki: „Norra

[394] Leerssen, Joep (2006) National thought in Europe, lk 25.
[395] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 205.

kuningad hindasid islandlasi nii kõrgelt, et üritasid neid allutada mitmel korral."[396]

Sõltumata sellest, kas tegemist oli võitlustes või poliitilistes turbulentsides kaotatud vabadusega, oli selle narratiivi puhul kõigi rahvuste käsitlustes tegemist siiski oluliste mõttekohtadega, sest nendest sündmustest õppides oli võimalik vältida sarnast olukorda tulevikus: „Miks see juhtus? Sellel oli palju erinevaid põhjuseid ... Pidage need hästi meeles, sest see räägib meile palju."[397]

2.3.1. Island, Norra ja Leedu – võimu eemaldumine rahvast

Vaadeldavad rahvused võib selle narratiivi puhul jaotada kahte rühma. Island, Norra ja Leedu kaotasid iseseisvuse poliitiliste vangerduste käigus ilma sõjategevuseta. Soomes, Lätis ja Eestis iseloomustasid seda perioodi ajaloos aga võitlused nn vallutaja(te)ga. Alustame islandi käsitlustest.

Islandi liit Norraga kasvas välja Islandi kodusõdadest. Nn Sturlungite ajastul (1200–1262) võitlesid kaks klanni Islandi ülemvõimu pärast. Olukorda kasutas ära Norra kuningas Haakon Haakonipoeg, kel õnnestus sõlmida algselt vasallisuhted Sturlungite klanniga ning seejärel 1262–1264 kõigi Islandi klannipealikega. Unioon Islandi ja Norra vahel oli loodud.

Lugu ise oli Islandi ajalooraamatutes aga kõike muud kui lihtsalt mõistetav. Bogi Melsteði kirjeldas seda järgmiselt. Norra kuningas andis Islandi klannipealikule Gissur Þorvaldssonile Islandi jarli tiitli ning tegi talle ülesandeks islandlased Norrale maksu maksma panna. Islandile jõudes teavitas Gissur kõiki küll saadud tiitlist, ent ei rääkinud midagi maksustamisest ja pidas hoopis plaani, kuidas omaenese plaane ellu viia. Norra kuninga usaldusalune Hallvard teavitas aga rahvast Gissuri salakokkuleppest kuningaga ning osa Islandi juhtfiguuridest asus toetama Hallvardi. Siitpeale tsiteerin autorit:

> *Gissuril oli nii palju sõpru, et nad kõik said kokku ja pakkusid kuningale märkimisväärse rahasumma, et see vabastaks Gissuri tema lubadusest, tingimusega, et neid ei peeta pärast kuninga nõusolekut edasiste maksude kohuslikuks. Samuti ei soovinud nad ühelgi moel olla kuningale alluvad. Sellest Hallvard keeldus ja koostöös jarl Gissuriga osales Alþingil 1262. aastal ning suutis läbi suruda hääletuse põhja-, lääne- ja lõunapiirkondade allutamiseks. Idapiirkond pani vastu kuni 1364. aastani. Olles mõnevõrra rahulikuma meelelaadiga, nõustusid need inimesed lõpuks*

---

[396] *The Icelanders were greatly esteemed and highly honored by al lthe Norwegian rulers who thought so much of Iceland that they tried to annex the country on several occasions*. Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 20.

[397] *Kodėl taip įvyko? Čia buvo daug visokių priežasčių. Svarbiausios jų šios. Jas gerai Įsidėmėkime, nes jos daug ką mums pasako*. Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 60.

verevalamise ärahoidmiseks makse maksma ning sellega oli Islandi täielik allutamine saavutatud ja Alþingi poolt seadusega vastu võetud.[398]

Segaseks jäävad selles kirjelduses kolm momenti: 1) sõbrad üritasid Gissurit kuningale antud lubadusest vabastada, ent kui see ei õnnestunud, siis Gissur töötas nendesamade sõprade vastu ja surus läbi vasallikokkuleppe; 2) kirjeldusest jääb selgusetuks, miks klannipealikud kokkuleppele allusid ja *Alþingi* selle heaks kiitis; 3) idapiirkonnad liitusid kokkuleppega hiljem, kuna nad olid rahumeelsemad ja ei tahtnud vägivalda. Samas liitusid ülejäänud sõjakamad piirkonnad ju kohe ja käitusid seega veelgi rahumeelsemalt.

Nagu näha, oli nende sündmuste mõistmisel raskusi nii 20. kui 21. sajandi ajaloolastel. Sellisena on see heaks näiteks, kui raskesti mõistetav võis olla see ajalugu, mis rahvuslastele minevikust vastu vaatas. Tegemist ei ole ju ühe juhusliku sündmusega ajaloos, vaid rahvusliku ajalookäsitluse seisukohalt ühega olulisimatest ajaloosündmustest, ja võiks eeldada, et selle mõistmiseks tehakse ka lisajõupingutusi.

Kui sündmuste kirjeldus oli vastuoluline, siis hinnang sündmustele oli Melsteði teoses siiski täiesti üheselt mõistetav: „See on kindlasti ühele rahvale katastroofiks, kui selle liidrid muutuvad nii pimedaks tulevaste tagajärgede osas ja nad on nii innukad omaenese mõjuvõimu kasvatamisel, et nad kauplevad maha oma kodanikuõigused, poliitilise vabaduse ja autonoomia, nagu seda tegid meie esivanemad äsjakirjeldatud Sturla sajandi jooksul."[399] Melsteðile sekundeeris Jónas Jónsson, kes leidis, et kuigi Islandi riikluse lõppemise taga oli Norra kuninga tegevus, võis seda enamgi süüks panna lühinägelikule ja omakasupüüdlikule aadelkonnale.[400]

Teine modernistlik Islandi ajaloolane Sigurður Nordal nägi 1262. aasta sündmustes rahu ostmist. Haakon suutis islandlasi veenda, et verised sisetülid ei lõpe enne, kui maa juhtimine koondub ühe jarli kätte ning sellel jarlil on Norra kuninga toetus. Maksustamisega nõustuti tingimusel, et kuningas tagab vastu-

---

[398] *But Gissur had made so many friends that they all met and concluded to offer the king a considerable sum of money to absolve Gissur from his promise, on condition that they would not be beholden to the king, after his acceptance, for the payment of any further taxes nor did they wish to be in any way subservient to the king. This Hallvard refused to accept and with the co-operation of Earl Gissur attended Althing in the year 1262 and succeeded in passing the vote for annexation of the north, west and south quarters. But the eastern quarter held out until the year 1264. These people being of more peaceable turn of mind finally agreed to pay the taxes to save bloodshed and thus the complete annexation of Iceland was accomplished and passed as law by Althing.* Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 34–35.

[399] *It certainly is very disasterous to a nation when its leaders become so blind as to the consequences accruing, and are so anxious for their own aggrandizement, that they barter away their civic rights, political liberty and autonomy as our forefathers did during the Sturla century just mentioned.* Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 35.

[400] Jónsson, Jónas (1915) Íslandssaga handa börnum, lk 136.

tasuks rahu.[401] Siiski pidas ka Nordal seda vääituks teoks: „Sellegipoolest, võttes arvesse selle aja standardeid, maksta sellist hinda rahu eest ei olnud vääriline inimestele, kes varastest aegadest olid olnud uhked ja karastunud ning pikalt nautinud täielikku iseseisvust ning märkimisväärseid kultuurisaavutusi."[402] Ja nii küsis ta: „... kas rahvuslik iseseisvus tähendas neile liiga vähe või oli selle väärtus olnud tolle aja islandlastele kogu aeg ebaselge? Miks muidu olid nad nii selgrootud?"[403]

Ajalootekstides ei antud üheselt kiitvaid või laitvaid hinnanguid kuigi sageli. Ka negatiivse puhul leiti enamasti siiski vabandavaid argumente. Iseseisvuse kaotajate mõistmiseks oleks aga pidanud mõistma, et nood võib-olla ei osanudki soovida iseseisvust säilitada, sest rahvusliku iseseisvuse mõistet keskajal polnud. Väita aga, et muinasesivanemad ei olnud rahvuslased ega rahvuslikust iseseisvusest huvitatud, oleks olnud rahvusliku ajalookontseptsiooni loomise seisukohalt võimatu.

Norra „iseseisvuse kaotus" oli veelgi juhuslikum. Haakon VI abiellus Taani kuningatütre Margretega ning nende poeg Olav päris mõlemad troonid 1380. aastal. Olavi surma tõttu 1387. aastal sai Margrete mõlema trooni valitsusõiguse ja määras troonipärijaks oma sugulase Pommeri Eriku, kes valiti hiljem ka Rootsi troonile. Kalmari uniooniga ühendati 1397. aastal Norra, Taani ja Rootsi ühe krooni alla. Norra jäi unioonis nõrgemaks pooleks ning jäi pärast Kalmari uniooni lõppemist Taani diktaadi alla. Norrat valitsenud regentide ebakompetentsus ja Hansa Liidu domineerimine kaubanduses viisid riigi iseseisvuse sisulise kaotamiseni. Päris rahul ei olnud sellise sündmuste käiguga ka 14. sajandi norralased, seda näitas Vale Olavi legendi teke[404], ent üldjoontes ei avaldatud uniooni loomisele siiski suuremat vastupanu.

Rahvusluse kontekstis tekib aga küsimus, kas see rahvusluse jaoks nii strateegiline sündmus saab olla juhuslik. Vaevalt, et selline vastus rahvuslikku ajaloonarratiivi rahuldaks. Peapõhjusena nimetatakse sarnaselt Islandile võimu koondumist ja talupoegade võimust eemale jäämist.

> [1866] *Juhtiv võim koondati enam ja enam kuningavõimu alla, samaaegselt hoiti avalikke asju rahva osaluse ja teadmiste eest; riigijuhtimine muutus keerukaks ja saladuslikuks, rahvaelu kaotas oma vana liikuvuse*

---

[401] Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 289.

[402] *Nevertheless, judging by the standards of that period, to pay such a price for peace was unworthy of a people that from early times had been proud and hardy and that had long enjoyed full independece as well as a remarkable culture.* Samas, lk 289.

[403] *... whether their national freedom meant too little to the Icelanders of the thirteenth century or whether its value had always been obscure to them. Or why else were they so spineless?* Samas, lk 289.

[404] Pärast Olavi väidetavat surma liikus Norras ringi legend sellest, et Olav on veel elus ning väited tema surmast on vaid osa kuninganna Margerete salasepitsusest. 1402. aastal ilmus Preisis välja ka isik, kes väitis end olevat Olav, ent kuna peagi selgus, et see isik ei osanud sõnagi taani keelt, siis lükati ta väited ümber.

ja rahvajõud muutus enam ja enam tahtetuks tööriistaks valitsejate kätes.[405]

[1930] *Nii kaua, kui meil olid tublid norra kuningad, läks meil hästi. Ent niipea, kui riik läks välismaiste kuningate alla, kes mõtlesid vähe Norra heaolule, sai see kahjulikuks, et maal oli puudus rahvuslikest ja silmapaistvatest pealikest ja et rahvas oli minetanud kogu võimu riigi juhtimise üle.*[406]

Ka leedulaste iseseisvuse kaotus leidis aset järk-järgult ja personaalunioonide läbi. Krevo uniooniga kohustus 1385. aastal Leedu vastu võtma katoliikluse ning Poola valis kuningaks Leedu suurvürsti Jogaila (1350−1434). Kuigi mõnda aega oli unioonis juhtpositsioon pigem Leedu käes, siis järk-järgult valitsejad poolastusid. Viimaseks leedukeelseks kuningaks oli Aleksandras Jogailaitis (1461–1506). Poliitilised juhtohjad anti lõplikult käest Lublini uniooniga 1569. aastal, kui loodi Poola-Leedu reaalunioon.

Sarnaselt norra ja islandi käsitlustele leiti siinvaadeldud leedu käsitlustes, et iseseisvuse kaotuse juured peitusid sügavamal kui konkreetsete sündmuste jadade endi põhjal võiks arvata. Sarnaselt norra käsitlustele süüdistati nobiliteeti, mis mõtles ainult oma huvidele,[407] sest Leedu positsiooni kaotamisele aitas palju kaasa tugeva keskvõimu puudumine ja aadlike ülemvõim.[408]

Leiti ka, et leedu keel kadus kasutuselt, kuna ekspansiooni tõttu olid leedulased ise riigi valdustes vähemuses ning asjaajamiskeelena tuli kasutada palju vene ja poola keelt. Samuti elasid aadlikud sageli tuumik-Leedust pikalt eemal ning seetõttu lõdvenes side leedu keele ja kommetega. Kuningasoo poolastumisele aitasid kaasa välisabielud.[409]

Kõigi kolme eeltoodud rahvuse – islandi, norra ja leedu – puhul pandi iseseisvuse kaotamist esivanematele süüks. Põhiprobleemidena nähti võimu eemaldumist rahvast (sh eelkõige talupoegkonnast) ja aadelkonna võimu suurenemist, mis viisid killustumiseni ja võõra kultuuri ülevõtmiseni ning seda käsitleti kui ajaloo õppetundi, millest tuli teha omad järeldused: „Meie ajaloo

---

[405] *Den styrende Myndighed sammentrængtes meer og meer i Kongedømmet, og de offentlige Anliggender unddroges i samme Forhold Folkets Deeltagelse og Kundskab; Statskunsten blev indviklet og hemmelighedsfuld, Folkelivet tabte sin gamel Bevægelighed, og Folkekraften blev meer og meer at villieløst Redskab for Herskemagten*. Keyser, Rudolf (1866) Norges historie, I, lk 12.

[406] *Så lenge vi hadde dyktige, norske konger, gikk dette godt. Men så snart riket kom under utenlandske konger, som tenkte lite på Norges vel, var det uheldig at langet manglet nasjonale og mektige høvdinger og at folket hadde mistet all makt over riket stell og styre*. Kleppen, Pål (1930) Norges hisorie med avsnitt av verdens historie for folkeskolen. Oslo: Gyldendal, lk 111.

[407] Šinkūnas, Peliksas (1926) Krašto mokslo vadovėlis. Kaunas, lk 79.

[408] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 71.

[409] Samas, lk 68.

kurb kogemus näitab, kui ohtlik on rahvale öelda lahti oma esivanemate keelest, kuna see nõrgestab rahvust ja jaotab selle osadeks."[410]

Ajaloolane Simonas Daukantas läks veelgi kaugemale ja pani lisaks kirja, mida esivanemad oleksid pidanud olulisel hetkel ütlema. 15. sajandi alguses, kui Vytautas Suur püüdis saada Püha Rooma riigi keisri toetusel kuningaks, ründas teda verbaalselt Krakovi piiskop Sigismund. Daukantast häiris, et leedulased viimasele vastu ei hakanud ja ta kirjutas ise vastuse, mille leedulased oleksid pidanud Sigismundile andma: „Leedulased jäid vaikseks. Mitte keegi neist ei julgenud piiskopile öelda: „Me soovime poolakatega võrdseid õigusi ja ei taha olla nende orjad … Ehkki leedulased andsid vande võidelda vaenlasega, ei ole nad kunagi andnud vannet saada poolakaks või kirjutada ja lugeda leedu keele asemel poola keeles ning loobuda oma ajaloolistest õigustest ja alluda Poola seadustele.""[411]

2.3.2. Soome ja Läti – vabadus ja tsiviliseerumine

Soomlased, lätlased ja eestlased kaotasid „iseseisvuse" vallutuse tagajärjel. Pealtnäha oli tegemist üsna sarnaste ajaloosündmustega. Kirde-Euroopa ristisõdade käigus alistati kohalikud paganlikud hõimud kas pikema või lühema võitluse tulemusel. Kui lätlaste ja eestlaste alistamist on põhjalikult kirjeldatud Henriku kroonikas, siis soomlaste vastavate sündmuste kohta otseallikad puuduvad. Ja nagu märgib Derek Fewster, soodustab allikate vaikus spekulatsioone.[412]

Nagu eespool ka mainitud, eelistasid soome rahvuslased allikate puudumise vabaduses kirjeldada 13. sajandi vallutust Soome tsiviliseerumise loona. 20. sajandil rõhuasetused küll mõnevõrra muutusid, sinna kõrvale ilmus ka narratiiv vabadusvõitlusest, ent võrreldes eesti käsitlustega oli üleminek paganlikult perioodilt kristlikule ja vastavalt ka iseseisvalt mitteiseseisvale vähem järsk.

Lätlaste iseseisvuse kaotamise narratiivi ajalooline taust oli sarnane eestlaste omaga. Ühine on ka selle sündmuse põhiallikas – Henriku kroonika – ning seetõttu pöörati narratiivis küllaltki palju tähelepanu ka liivlaste (s.o etniliste soomeugrilaste, mitte baltlaste) vallutamise ja ristiusustamise teemale.

Narratiiv ise oli kogu vaadeldava perioodi vältel üsna vähekompaktne. Tegemist ei olnud mitte lätlaste vabadusvõitlusega, vaid kuralaste, semgalite, liivlaste võitlustega nii omavahel kui sakslaste, eestlaste ja leedulastega. Tulemuseks oli küll lätlaste allutamine ja ristiusustamine, ehkki läti ajalookäsit-

---

[410] *Liudnas istorijos prityrimas parode, kaip pavojingas daiktas tautai atsižadeti savo tevu kalbos, kaip silpnina tai tauta, skaldo ja i dalis*. Samas, lk 94.

[411] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 231. Baár viitab teosele Daukantas, Simonas (1976) Raštai. Vilnius, lk 393–394.

[412] Fewster, Derek (2009) Approaches to the conversion of the Finns: Ideologies, symbols, and archaelogical features. Armstrong Guyda; Wood, Ian N. (Eds.) Christianizing peoples and converting individuals. Turnhout: Brepols, lk 90.

lustes rõhutatakse üsna selgelt, et esmased kokkupuuted kristlusega tulid venelaste kaudu. Seda näitavat paljude lätikeelsete kristlike sõnade vene algupära.[413]

Täheldada võib soome käsitlustega sarnast narratiivi geneesi. 19. sajandil kirjutati lätlaste rahvuslikust ajaloost üldisemalt vähe, ent veel vähem kirjutati sealjuures „muistsest vabadusvõitlusest". Tegemist oli küll Läti vallutamisega, ent mitte selgepiirilise vabadusvõitlusega. Omariiklusperioodil hakati lätlaste aktiivse ja teadliku vastupanu momenti rõhutama rohkem. Eelkõige seostati seda semgalite vastupanuga sakslastele. Minevik oli selles osas küll mõnevõrra keerukas, sest semgalid tegid vahelduva eduga ka sakslastega koostööd,[414] ent vähemalt narratiivi raamistik viitab selle käsitlemisele siiski vabadusvõitlusena. Näiteks, kui liivlaste ja latgalite vallutamise peatüki pealkirjaks on „Sakslaste ekspansioon Liivi, Seeli ja Latgale aladel,"[415] siis Zemgale vallutuse peatüki pealkirjaks on „Semgalite võitlus oma vabaduse nimel"[416] ning peatüki kokkuvõtteks: „Sellega lõppes semgalite kangelaslik võitlus sakslaste vastu."[417]

Üldiselt ei arutlenud läti autorid eriti selle üle, miks lätlaste allutamine nii toimus. Üksikuid hämmingus märkusi siiski leiab. Järgnevas näites imestab autor selle üle, miks muidu nii sõjakad kuralased ilma olulise vastupanuta sakslastele allusid: „Varsti pärast Alberti surma võtsid kuralased kristliku usu vastu ja allutasid end sakslastele ilma vastupanu ja võitluseta. Seda ei oleks kuralastest oodata osanud, sest nad olid sõjakas rahvas ja tuntud isegi kui hirmuäratavad mereröövlid ... Motiivid, mis kuralasi sellele kallutasid, ei ole ilmsed."[418]

Võrdluses eestlaste vastava narratiivi geneesiga on läti ja soome käsitluste puhul oluline rõhutada, et religioon ja iseseisvuse kaotamine hoiti seal lahus. Ristiusustamine ei tähendanud iseseisvuse kaotamist. Need sündmused leidsid küll aset samal ajal, ent ei olnud üksteisest sõltuvuses, samas kui eestlaste puhul said nendest kahest sündmusest medali kaks teineteisest lahutamatut poolt.

---

[413] Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 32.

[414] Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit, lk 152.

[415] *Vāciešu ieceļošana un nostiprināšanās Lībijā, Sēlijā un Letgalē*. Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 38.

[416] *Kuršu un zemgaļu brīvības cīņas*. Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 42.

[417] *Tā beidzās (1290. g.) zemgaļu varonīgā cīņa pret vāciešiem.* Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 47.

[418] *Schon nach dem Tode Alberts nehmen die Kuren den christlichen Glauben an und unterwerfen sich den Deutschen ohne Widerstand und ohne Kampf. Das war von den Kuren nicht zu erwarten gewesen, denn sie waren als kriegerische Leute, ja sogra als gefürchtete Seeräuber bekannt ... Die Motive, die die Kuren dazu zwangen, sich freiwillig zu ergeben un sich taufen zu lassen, sind nicht ersichtlich*. Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit, lk 150.

2.3.3. Eesti muistne vabadusvõitlus

Minu jaoks mõnevõrra üllatuslikult võib seega eelnevate näidete najal väita, et eestlaste muistse vabadusvõitluse narratiiv oli pigem erandlik ja seda eriti 19. sajandi kontekstis. Võiks ju eeldada, et igal rahvusel on olemas „oma vabaduse eest võitleme kuni surmani" narratiiv, nagu peatüki alguses sai oletatud. Ajalookäsitluste tasemel asi siiski nii lihtne polnud. Kuna esivanemate tegutsemismotiivid toetusid enamasti teistele alustele, siis ei vastanud ka ajaloosündmused alati rahvuslaste ootustele. Nii võib osa rahvuste puhul kohata otseseid etteheiteid esivanematele, teiste puhul aga iseseisvuse kaotamise sündmuse enda vähest kontrastsust. Eesti iseseisvuse kaotamise narratiivis ei leia me ei üht ega teist. Esivanematele etteheidete tegemise asemel on just see narratiiv peamiseks rahvusliku uhkuse allikaks ning narratiiv ise on värvikas ja emotsionaalne. Kokkuvõttes võiks eestlaste iseseisvuse kaotuse narratiivi pidada küll klassikalisele ettekujutusele vastavaks, ent reaaloludes siiski pigem harvem esinevaks.

Muistse vabadusvõitluse lugu ise oli ajalooraamatute kohta üsnagi verine. Keskaegsele kroonikale kohaselt pakkus Henriku kroonika ka rikkaliku pildi erinevatest väärikatest või vähem väärikatest suremise viisidest.[419] Tuleb meenutada, et eriti Põhjala ajaloos ei olnud tavaks ajaloo verist poolt rõhutada. Baltikumi ajalugude üldtonaalsus oli Põhjala ajalugudega võrreldes küll süngem, ent eestlaste muistne vabadusvõitlus paistis selleski kontekstis silma kui sündmus, mis on „weripunane ja ülihirmus".[420]

> *Viimased vabaduse jäljed kaovad suitsvate rusude ja valatud vereojade vahele.*[421]
> *Sedawiisi sõditi weel mitu aastat suure wihaga edasi, kunni wiimne jõud igal pool Eesti rajadel kustus ja surma rahu werega joodetud maad kattis.*[422]

Sarnaselt teistele eelkirjeldatud rahvustele oli iseseisvuse kaotus sündmus, mida nähti tulemas ja mis oli teatud mõttes paratamatu. Kui mujal oli selleks põhjuseks pigem ühiskonna sisemine nõrgenemine või see, et paganlik usk elas oma aja ära, siis Eesti puhul geograafiline asukoht suurte naabrite kõrval. Igal juhul oli ette näha, et „sõda pidi tulema".

---

[419] Tamm, Marek (2011) Martyrs and miracles: Depicting death in the chronicle of Henry of Livonia. Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate, lk 135−156.
[420] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 27.
[421] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 29.
[422] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 43.

Uus geograafiline seisukoht andis valju vastuse, et Eesti rahvas siin oma iseseisvust mitte ei jõua alal hoida. Küsida tuli paljalt, kas õhtu- või hommikupoolsed naabrid mõrsja rohke kaasavaraga koju viivad. Tema meel aga ihkas priis põlves elada ja põlgas raudikke ära.[423]
Sõda pidi tulema ja ta tuli kõige oma koleduse ja abimeestega, riisumise ja põletamisega, katku ja näljaga.[424]

Sõjasündmuste endi kirjeldus raamatutes oli pikk ja detailirohke. Proportsionaalselt võttis see 19. sajandi ja sajandivahetuse ajalooraamatutes enese alla märksa rohkem ruumi kui nn kuldse ajastu kirjeldus (Hurdal vastavalt 15 lk *vs.* 70 lk; Reimanil 6 lk *vs.* 12 lk; Eisenil 18 lk *vs.* 35 lk). Sõnum oli siiski ühene – kuidas eestlased üksmeeles ja vapruses võitlesid oma iseseisvuse eest.

Meie näeme neid kui vägimehi vaidlevat kunni viimse vere tilgani.[425]
... nad tahavad olla kui üks süda ja üks hing vaenlase vastu, kes on alustanud võitlust risti märgi all.[426]

Viimane märkus „... kui üks süda ja hing" on pärit Henriku kroonikast. Nii võib öelda, et Henrik mängis 19. sajandi rahvuslastele kätte head argumendid. Kui lätlased jäid hätta just muinaslätlaste ühise ja üksmeelse vabadusvõitluse narratiivi loomisega, siis see märkus Henriku kroonikas ja ka mitmed kirjeldused küllaltki laiaulatuslikust koostööst eesti hõimude vahel tegid kogu sündmusteahela kirjeldamise eestlaste vabadusvõitlusena küllaltki lihtsaks. Oluline rõhk oli selles narratiivis vastupanul kuni „viimse veretilgani", nii et veriste võitluste lõppedes oli eesti rahvas väljasuremise äärel. Tegemist oli „Eesti vabaduse matusega".

Eesti rahwast ei olnud enam muud kui üksikud liikmed järele jäänud. Rahwas ise oli oma wabaduse eest wõideldes langenud ning tema kehade üle astusiwad wõitjad Eestlaste maale.[427]
Trummid, wiled ja mänguriistad paukusiwad rõõmupiduks, kiidulaulud kõlasiwad kõige kõrgemale tänuks, rõõmu pärast hõisati wara jagades – ühe waese rahwa haual. See oli tema wabaduse matus.[428]

Kurvast lõpust hoolimata oli narratiivi puhul oluline just muinasaja ja oleviku vahel oleva langusajastu ületamine.

Muistse vabaduspõlve eestlasi, nende isiksust ja vaimsust ei saa meie endile õieti ette kujutada, kui meil püsib vana ajana silmade ees halli

---

423 Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 14.
424 Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 29.
425 Samas, lk 69.
426 Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 36.
427 Saal, Andres (1893) Üleüldine Isamaa ajalugu, lk 50.
428 Samas, lk 203.

suitsutare lävepakus seisev läinud sajandite väsinud, kibestunud ning vaimselt alla surutud eesti talupoeg. Meie esivanemad jõudsid selle kurva tasemeni õieti alles võõra poliitilise ja kultuurilise eestkostmise all ... Muistsete vabaduspäevade eestlane oli Läänemereranniku vaba, üritlik ning loomevõimeline kodanik ... [429]

Päris kriitikata polnud siiski seegi narratiiv. Suur verevalamine käis võitluse mõlema osapoole kohta. Samuti oleks võitlused võinud jääda võitlemata, kui ühiskond oleks olnud paremal arengutasemel ning eestlastel oleks olemas olnud oma riik. Ka neist kriitilistest märkustest kasvab välja siiski positiivne toon – vaatamata kehvemale varustusele ja riigi puudumisele suutsid eestlased siiski pikalt vastu panna ning see on jällegi märgiks nende kõrgetest vaimu-omadustest.

[1871] *Aga imestelema peame selle üle, et nii alaline were walamine, põletamine ja riisumine meie maal nii kaua wäldata wõis. Kuustõist-kümmend aastat on Eesti rajad werest ja suitsust auranud ja siiski ikka igal aastal weel rohkeste mehe poegi lahingitesse läkitanud ja wara saagiks wõitjale jätnud. Sest wõime ära mõista, et Eestirahwas sell ajal rikas rahwale, warale ja iseäranis wahwa waimule oli.*[430]
[1939] *Sakslaste tagasilöömiseks oleks olnud vaja paremat relvastust, tugevamaid linnuseid ja arvukamaid sõjavägesid. Oleks vaja olnud ka riiklikku võimu, kes oleks suutnud vastupanu ühtlaselt juhtida. Kui eest-lased siiski nii kaua suutsid ülekaalukale vaenlasele vastu panna, siis näitab see nende julgust, vaprust, visadust ja suurt vabadusearmastust.*[431]

Selles narratiivis pandi paika ka eestlaste suhted oma naabritega. Lätlaste kuvand eesti ajalookäsitlustes üldisemalt oli, et „Lätirahwas" on „loomu poolest tasasem, pehem ja nõdrem"[432]. Seeläbi pidid nad palju ise kannatama, ent see-tõttu läksid nad ka lihtsalt kaasa ristisõdijate avantüüriga ning võtsid osa eestlaste allutamisest: „Mis selle werise waidlemise weel wihasemaks ja rüüsta-mise koledamaks tegi, ole see, et Sakslastega ühes ka Liiwlased ja iseäranis hää meelega Lätlased Eestlasi maha murdma tõttasiwad. Kõik wana wiha ja waenu, mis nimelt Lätlased Eestlastelt enne seda aega oliwad kannatanud, tahtsiwad nemad nüüd kuhjaga tasuda. Ja nii palju kui wõimalik oli, on nemad seda ka Sakslaste abiga ja nende warjul täie mõõduga teinud."[433]

Liivlaste reeturlikkuse põhjused olid üsna sarnased lätlaste omadega – lootus saada sakslastelt kaitsest seniste vaenlaste vastu ning kasu Riia kaubandusliku

[429] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu, I, lk 247.
[430] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 68.
[431] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu I, lk 47
[432] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 25.
[433] Samas, lk 27–28.

tegevuse laienemisest.[434] Rahvusluse seisukohalt oli põhiline siiski loo moraal. Naabrid, eriti väikeriigid, peavad keerulistes oludes üksteist toetama.

> *Suurest ajaloolisest õppetunnist XIII sajandi esimesel veerandil saadud sügavasisulisi juhiseid ei tohiks eesti ja läti rahvas oma vahekordade korraldamisel ja ühise poliitilise teotsemise vajadusest arusaamisel kunagi unustada*.[435]
> *Vabadusvõitlus enam kui seitse sajandit tagasi õpetab erilise rõhuga suuri kuid lihtsaid algtõdesid, mida on vaja unustamatult silmas pidada ...* [ühiskonna koondamine, kultuuri kõrgele tasemel viimise vajadus, vastaste tundmaõppimine, koostöö „loomulike liitlastega"][436]

Lõpetuseks küsiksin, mis oli siis ikkagi see, mis tegi Teise maailmasõja eelse eestlaste muistse vabadusvõitluse narratiivi rahvuslikuks? Suur osa sündmustest on ajalootekstides esitatud kirjeldusena. Võib-olla ei olnud selle narratiivi puhul tegemist mitte 19. sajandi rahvusliku konstruktsiooni, vaid 13. sajandi sündmuste allikatest lähtuva kirjeldusega? Kui kitsad olid raamid, mille Henriku kroonika 19. sajandi autoritele ette andis ja kui palju jäi autoritele tõlgendusruumi?

Võrdlus lätlaste ja tänapäevase käsitlusega annab siin häid vihjeid. 2012. aasta lõpus ilmunud koondteoses „Eesti ajalugu II" rõhutavad autorid, et Eesti pinnal toimunud võitluses ei seisnud vastamisi „kaks sisemiselt ühtset ja omavahel lepitamatut leeri".[437] Läti ajalookäsitluste puhul võime sellist lähenemist täheldada juba Teise maailmasõja eelsetes käsitlustes. 13. sajandi läti hõime ei kirjeldatud sisemiselt ühtse grupi, s.o lätlastena. Ei räägitud lätlaste vabadusvõitlusest, vaid liivlaste ja latgalite vallutamisest ja ristiusustamisest ning semgalite võitlusest ristirüütlitega. Teiseks ei rõhutatud läti ajalookäsitlustes nii tugevalt ristirüütlite röövellikke motiive. Näiteks mainitakse, et ristirüütlite puhul olid „sügavreligioossed motiivid poliitilistega tugevalt seotud",[438] aga see on tegelikult pehme kirjeldus võrreldes eesti ja isegi leedu käsitlustest leitavatega. Eesti käsitlustes jäid ristirüütlite religioossed motiivid üsna tagaplaanile. Leedu käsitlused puutuvad asjasse nii palju, et nagu soomlased eestlastegi puhul, kirjeldsid leedulased küllaltki sageli mõne lausega ka lätlaste ajalugu vastaval perioodil ning nendes kirjeldustes räägiti ristirüütlitest, kes olid küll kristlased, ent kelle tegevus ei olnud kristlik, sest nad levitasid armastuse sõnumit vere ja mõõgaga.[439]

Omariiklusperioodil oli sarnane siiski eesti ja läti käsitluste üldine raamistik ja lõpphinnang. Nagu mainisin, ei olnud ka eesti käsitlustes sündmuste

---

[434] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 33.
[435] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu, I, lk 374.
[436] Samas, lk 375.
[437] Selart, Anti (Toim.) (2012) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikool, lk 26.
[438] [ristirüütlite motivatsioonist] ... *hier tiefreligiöse Motive mit politischen eng verknüpft waren*. Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit, lk 144.
[439] Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija, lk 26.

kronoloogiline kirjeldus kuigi emotsionaalne. Emotsioonid tulid mängu pigem peatükkide pealkirjastamisel, sissejuhatustes ja kokkuvõtetes. Hans Kruusi juhtimisel välja antud teose „Eesti ajalugu I" puhul võime just raamatu kokkuvõttest leida ühe selles uurimuses ülesmärgitud patriootlikumatest mõtteavaldustest:

> *Veel rohkem kõneleb Muistne Vabadusvõitlus meie rahva tundmustele ja tahtele. Eesti Vabadusvõitlus on selle õnnestust lõpust hoolimata kõige kuulsusrikkam võitlus, mida pidanud muistsel ajal ükski soome sugu rahvas. Ta on paljude aastasadade jooksul täitnud eestlaste rinda uhkuse ja eneseusaldusega oma esivanemate kõrgeväärtuslikkude omaduste kohta, mille hulgas helgivad eredalt suur vabadusearmastus, kõrge võitlusmoraal, vaprus, visadus, sisemine sirgus. Ta on võimsalt aidanud maharõhutud eesti ühiskonda uuestisünnile ärkamisajal ja on toetavalt aidanud kanda meie rahvusliku üksikisiku ja kogu ühiskonna eneseusaldust kõigil järgnevail aastakümneil. Ta on tõhusalt õhutanud ja julgustanud meie rahva meeli võitluses viimases Eesti Vabadussõjas. Muistse Vabadusvõitluse julgustav ja õhutav mõju on igavene. See püsib niikaua, kui elab ja võitleb eesti rahvas.*[440]

Patriootlik raamistik oli olemas ka lätlaste ajalookäsitlustes, kui tuua näide koguteosest „Die Letten": „Nii olid kõik lätlased oma iseseisvuse kaotanud, nad olid allutatud saksa härrastele ja muutunud nende poliitiliseks objektiks."[441]

Sarnaselt läti omariiklusperioodi käsitlustele ei esitata ka tänapäevases „Eesti ajaloo" teises köites 13. sajandi sündmusi kahe (ülepingutatult) selgepiirilise leeri − eestlaste ja sakslaste − vahelise võitlusena, vaid pigem sakalaste, ugalaste jne võitlusena ristirüütlitega. Nii eesti kui läti omariiklusperioodi käsitlustega võrreldes puudub tänapäevase „Eesti ajaloo" teises köites rahvusromantiline raamistik. Ei ole kõlavaid pealkirju ega emotsionaalseid kokkuvõtteid. Nii võib läti käsitluste näidet appi võttes joonistada arenguskeemi sellest, kuidas „eestlaste muistsest vabadusvõitlusest" said „ristiretked ja vallutussõjad 13. sajandi Liivimaal". Läti näitest võime ka näha, et sündmuste mitteühtne kirjeldamine oli võimalik juba omariiklusperioodil, ent omariiklusperioodil ei olnud võimalik nende sündmuste rahvuslikku raamistikku mittepaigutamine.

---

[440] Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu, I, lk 375–376.

[441] *So hatten alle Letten ihre Selbständigkeit eingebüsst, waren Untertanen der deutschen Herren, ihr politishes Objekt geworden*. Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit, lk 154.

2.3.4. Lugude vahetamine?

Eesti ajalookäsitlustes räägiti aeg-ajalt mõne sõnaga ka lähemate naabrite, sh vennasrahva soomlaste ajaloost ja vastupidi, soomlaste ajalookäsitlustes mainiti mõne sõnaga ka eestlaste ajalugu. Piirkonna ristiusustamise narratiivi puhul rõhutatati oma maa ajaloost kirjutades üsna erinevaid aspekte. Eestlased rõhutasid rohkem vabaduse kaotamist, soomlased maa tsiviliseerumist. Võiks ju eeldada, et nii nägid eestlased ka soomlaste ristiusustamist sündmusena, mille käigus soomlased kaotasid vabaduse, s.t ka soomlaste ajaloo käsitlemisel oli rõhk vabaduse kaotamisel. Tegelikult see nii ei olnud. Lugu võeti soomlastelt otse üle ja seda kirjeldati pigem maa ristiusustamise, mitte vabadusvõitluse loona. Ja vastupidi, soomlased kirjeldasid eestlaste ristiusustamise lugu vabadusvõitlusena. Toimus nii-öelda lugude vahetamine.

Jaan Konks käsitles Soome ajalugu peatükis „Ka Soome kaotab iseseisvuse" ning kirjeldas järgmiselt:

> *Ristiusk leidis tee Soome peamiselt Rootsi kaudu ja Rootsi valitsejate toetusel. Esimese ristiretke korraldas Lõuna-Soome Rootsi kuningas Eerik Püha a. 1154. Sealsed paganad võideti ja ristiti. Kuningas läks varsti tagasi, jättes ristiusustamise tööd jätkama piiskop Henriku. Oma võimu kindlustamiseks rajasid rootslased Tuur linnuse. Henrik sai ainult vähe aega kuulutada Soomes jumalasõna, siis tapeti ta ühe talupoja poolt. Ristiusustamise töö soikus nüüd. Uut hoogu sai see alles XIII-l sajandil piiskop Tooma energilisel juhtimisel. Samal sajandil võtsid rootslased veel kaks korda ette ristiretki Soome ja siis oli rooma-katoliku kiriku võit seal kindel. Ühtlasi oli aga Soome läinud Rootsi võimu alla ja jäi sinna kauaks ajaks.*[442]

Kui lõigu pealkiri „Ka Soome kaotab iseseisvuse" ja viimane lause „Ühtlasi oli aga Soome läinud Rootsi võimu alla" välja jätta, rääkis ta siin peamiselt Soome ristiusustamisest. Soomlaste võitlusest võõrvallutaja vastu pole kirjutatud midagi. Võrdluseks, vaid pool lehekülge varem peatükis „Muistse Vabadusvõitluse hinnang" rääkis Konks ainult eestlaste võitlusest võõrvallutajate vastu ja ei maininud sõnagagi eestlaste ristiusustamist.[443]

Üsna samal ajal kirjutas Soome autor Mantere eestlaste ristiusustamisest ja „vabaduse nimel võitlevatest eestlastest".[444] Piiskop Albert oli „ristiusku pööraja ja samas ka orjastaja ... Nende külmade kiviseinte vastu purunesid õnnetuta allutatu vabaduspüüded. Aastakümnete jooksul halvenes võidetute olukord; nende isiklikku vabadust ja muid õigusi piirati, kuni nad vaibusid maaorjadeks, kelle omandus ja elu oli isanda meelevallas ... Veri voolas ja

---

[442] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu I, lk 48.
[443] Samas, lk 47.
[444] … *vapautensa puolesta taistelevat virolaiset*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 87.

külad muutusid suitsevaiks varemeiks kõikjal, kus hakati piiskopi määruste vastu."[445]

Päris juhuslikeks ei tahaks ma eeltoodud näiteid pidada, ehkki täielikult üldistada ei julgeks neid samuti. Teadmised naabrite ajaloost tulid küllaltki tihedaid Eesti-Soome kontakte arvestades tõenäoliselt naabrite ajaloolastelt endilt ja seetõttu on loomulik, et lood kirjutati ka üles üsna sarnaselt sellele, nagu need olid algselt esitatud. Kas see võiks näidata, et üksteise lugudest saadi ka aru? Kas neid lugusid peeti küll oma maa ajaloost erinevaks, ent siiski mõistetavateks?

Soome autorite puhul tundub, et see oli küll nii ja seda ka juba 19. sajandil. Eestlaste käsitlus oma vabaduse kaotamisest oli soomlastele mõistetav, ehkki oma maa ajaloo kontekstis mitterakendatav. Jakob Oskar Forsman eristas 1860. aastal teadlikult eestlaste ja liivlaste vägivaldset allutamist ja Soome pehmet allutamist.[446] Yrjö Koskinen kirjeldas sündmusi küll Liivi ja Eesti ristiretkedena, ent eestlaste puhul rõhutas siiski võitluslikku momenti ning võttis sündmused kokku järgmiselt: „… eestlaste vabaduspüüdlused ei kandnud vilja."[447]

Eesti autorite puhul olen kõhklevam. Näiteks on eeltoodud Konksu näite puhul huvitav see raam, millisesse ta Soome ristiususstamise loo on pannud ning milles loo pealkiri ja sisu ei lähe omavahel kuigi hästi kokku. Jakob Hurt mainis soomlasi vaid möödaminnes: „Soome wennad põhjas Soomelahe taga ei puutunud ei sõbralikult ega wiha waenus sell ajal meie esiwanematega kokku ja oli neil isegi omal maal tegemist küll, sest sellsamal ajal wõitsiwad Rootslased Soomemaa oma walitsuse alla."[448]

Siin vaadeldud iseseisvuse kaotuse narratiivid jagunesid kahte rühma: islandlased, norralased ja leedulased kaotasid iseseisvuse poliitiliste ümberkorralduste ning soomlased, lätlased ja eestlased kristianiseerimise tagajärjel. Kõigi rahvuste jaoks oli selle narratiivi puhul tegemist olulise mõttekohaga. Esimese rühma rahvuste puhul küsiti, miks esivanemad oma õigused nii kergekäeliselt ära andsid. Teise rühma rahvuste puhul aga, mida oleks saanud teha iseseisvuse kaotusele eelnenud perioodil, et rahvus oleks suutnud olulisel hetkel panna vastu välissurvele.

---

[445] *Viron ja Liivin krisstinuskoon käännyttäjä ja sammala orjuuttaja ... Niiden kylmiä kiviseiniä vastaan kilpistyivät onnettomien alustalaisten epätoivoiset vapausyritykset. Vuosikymmenen vuosikymmeneltä huononi voitettujen asema; heidän henkilökohtaista vapauttaan ja muutto-oikeuttaan rajoitettiin, kunnes he vaipuivat turpeeseen sidotuiksi maaorjiksi, joiden omaisuus ja elämäkin oli isännän mielivallassa ... Verivirrat vuotivat ja kylät muuttuivat suitsuaviksi raunioiksi kaikkialla, missä uskallettiin piispan määräyksiä vastustaa*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 85–86.

[446] Fewster, Derek (2006) Visions of past glory, lk 105.

[447] *Virolaisten vapauden ponnistus ei kuitenkaan onnistunut*. Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa, lk 28.

[448] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 43.

Kõige kontrastsem oli narratiiv eesti käsitlustes, kus kristianiseerumine võrdsustus vabaduse kaotamisega ning seetõttu anti ka (vääriti) kristianiseerimisele tugevalt negatiivne hinnang. Soome ja läti käsitlustes kristianiseerimist ja vallutust nii tugevalt ei seostatud ning seetõttu sai kristianiseerimine võrreldes eesti käsitlustega positiivsema hinnangu. Vaadeldava perioodi lõikes tugevnes üha enam siiski ka nende rahvuste puhul vabadusvõitluse momendi rõhutamine.

2.4. Langusajastu

Üsna erinevat suunda võtvate algkodu, kuldse ajastu ja iseseisvuse kaotuse narratiividega võrreldes oli langusajastu kirjeldustes vaadeldavate rahvuste puhul palju sarnasusi. Seetõttu on käesolevas peatükis vähem välja toodud rahvuste eripärasid ning enam lahatud narratiivi temaatilises plaanis, sulatades eri riikide lood üheks.

Mälu-uuringutes on langusajastu narratiivi seostatud kultuurilise (rahvusliku) traumaga. Näiteks Ameerika Ühendriikide orjandusnarratiivi puhul on leitud, et see on põhjustanud „dramaatilise identiteedi ja tähenduslikkuse kao, rebendi [afroameeriklaste] sotsiaalsel kangal", mille tagajärgi võib täheldada ka kaasaegsete afroameeriklaste käitumismustrites.[449] Soomlaste puhul on väidetud, et 13. sajandi vallutuse ja kristianiseerimisega kaasnenud šokist pole täielikult üle saadud tänaseni ning see on ka üheks tänapäeva soomlaste alkoholilembuse põhjuseks.[450] Need on ehk liiga äärmuslikud näited, ent üldiselt on ajaloosündmustest põhjustatud traumade ülehindamine mälu-uuringutes siiski levinud. Selle suuna kriitikud peavad lähenemist lihtsustatuks, alustades juba sellest, et termini „trauma" kasutamist nii reaalselt sündmustest puudutatute kui neid sündmusi kultuurimeediumite vahendusel kogenute puhul võib lugeda esimeste suhtes solvavakski. Igatahes ei ole kultuuritraumat näiteks filmide või raamatute vahendusel kogenute puhul üldjuhul täheldatud posttraumaatilist reaktsiooni.[451] Langusajastu narratiivis võib seega näha küll üht suurt mõttekohta, ent mitte kultuuritraumat.

Narratiivse mudeli kolmikus oli langusajastul siiski samavõrd strateegiline roll kui kuldse aja või taassünni narratiividel. Nagu Toomas Haug on märkinud, oli Jakobsoni „Kolme isamaa kõne" puhul lisaks „valguse" aja kirjeldusele niisama oluline kui mitte olulisemgi „pimeduse" aja üsna täpne defineerimine, sest

---

[449] Eyerman, Ron (2001) Cultural trauma: Slavery and the formation of African American identity. New York: Cambridge University Press, lk 2.

[450] Fewster, Derek (2009) Approaches to the conversion of the Finns, lk 95. Derek Fewster selle väitega ei nõustu.

[451] Kansteiner, Wulf; Weilnböck, Harald (2008) Against the concept of cultural trauma or How I learned to love the suffering of others without the help of psychotherapy. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 237.

sellega tõmmati tähelepanu rahvuse elujõule, mis aitas orjuseaega üle elada.[452] Nagu eelnevates peatükkides on juba kirjeldatud, hakkas langusajastu narratiiv enam tähelepanu saama rahvusromantilise koolkonna järgsel perioodil ning selle n-ö lähemalt vaatamise tulemusena muutus narratiiv ja sellele antavad hinnangud ka mitmekesisemaks. 19. sajandi lõpuks ei käsitletud langusajastut enam ainult halva ajana, vaid selle sees nähti esiteks paremaid aegu, ent teiseks hakati enam rõhutama rahvuslikku järjepidevust, mis säilis rasketele aegadele vaatamata ning (vähemat osaliselt) pani aluse ka uuele tõusule.

19. sajandil kasutusel olnud kirjeldusmustri järgi tuli langus järk-järgult, ent kindlalt. Igal juhul oli tegemist ühe kurva ajajärguga rahvuse ajaloos, mis polnud „just sellist laadi, mis oleks üht ajalookirjutajat vaimustanud"[453] ja mille kirjeldamisel väljendus ajaloolaste „osavõtlik rahva lõpmatule ajaloolisele valule kaasakannatav hing".[454] Kasutusele tulid väljendid „pime orjaöö"[455] ja „tume aeg".[456]

> *Raudne aeg algas Eesti rahvale. Poliitiline iseseisvus kadus jäädavalt. Mis see tähendas, seda ei jõua meie enam aimatagi. Isiklik vabadus ja liikumiseõigus läks iga aastaga kitsamaks. Rahva meelest, kes seni piirita omavoli oli maitsnud, karja kasvatades ja linda püüdes laialt ümber käinud ja laevadega väljamaale sõitnud, oli uus kinnine elu, nagu oleks lind puuri pistetud.*[457]
>
> *Riigi allakäik kiirenes aina enam Taani ja Rootsiga ebaõnnestunud liidus olles. Vaatamata sellele, et Norra oma nime poolest on veel iseseisev, näeme me siiski, kuidas Taani pidevalt selle sisemistele ja välimistele tingimustele mõju avaldab. Tugevat ühisvaimu näeme vaid väga harva. Rahva huvid on killustunud ja valitsus ei oma võimu. Riigi ülesehitamine läheb aeglaste, kuid kindlate sammudega languse poole.*[458]

Mõne autori arusaam oma rahvuse ajaloost oli eriti äärmuslik. Nii oli kõige kurvemaid aegu Villem Reimani „Eesti ajaloos" koguni mitu:

---

[452] Haug, Toomas (2013) Kadunud paradiis: identiteet kui looming. XIX sajandi nostalgia. *Looming*, 4, lk 567−582.

[453] *... var ikke heller af den Beskaffenhed, at den kunde begeistre en Historieskriver*. Keyser, Rudolf (1866) Norges historie, I, lk 13.

[454] Sepp, Hendrik (1920) Sissejuhatuseks. Reiman, Villem. Eesti ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 8.

[455] Grossschmidt, Otto (1911) Eesti rahwa ajalugu. Tartu: Hermann, lk 110.

[456] Nt Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 58.

[457] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 25.

[458] *Rigets Dalen fremskyndes meer og meer under den uheldige Forening med Danmark og Sverige. Uagtet Norge endnu i Navnet er selvstændigt, see vi dog den danske Indflydelse paa dets indre og ydre Forholde stedse at tiltage. En kraftig Almeenaand spores kun sjælden. Folkets Interesser ere splittede og Regjeringen uden Kraft. Statsbygningen gaar med langsomme, men stadige Skridt sit Fald imøde*. Keyser, Rudolf (1866) Norges historie, I, lk 18.

> [Poola aeg Eestis] *Alalised vaenuajad ja Poola korratu valitsus teevad selle ajajärgu kõige kurvemaks meie kurvas ajaloos.*[459]
> [18. sajandi algusest] *Näljapiin, sõja rüüstamine ja katku suretamine olid ühte nõusse heitnud, et seda ajajärku meie kurvas eluloos kõige kurvemaks teha.*[460]

Lätis ja Eestis oli langusajastu keskseks ideeteljeks pärisorjus, Leedus talupoegade halb olukord, Norras ja Islandil perifeeriaks muutumine ja talupoegade õiguste piiramine. Nii et küll väikeste variatsioonidega, ent üldiselt oli keskseks hinnangute andmise kriteeriumiks talupoegade õiguslik seisund. Kuna vaadeldavate rahvusluste kandjateks oli peamiselt talupoegkond (erinevalt nt Poolast, kus selleks oli väikeaadelkond, või Suurbritanniast, kus selleks oli keskklass)[461], siis oli see valik ka ootuspärane.

Pärisoriste talupoegade elu kirjeldused olid Baltikumi käsitlustes värvikad. Pärisorjastamist kirjeldati kui „sügavalt traagilist protsessi",[462] mille käigus muutusid talupojad „täielikult õigusteta objektideks, mängukannideks härraste käes".[463]

> *Üldse ei hoolinud mõisnike enamik eestlaste tunnetest ega inimõigustest ... Kusagil mõisas mässiti ühele teotüdrukule karistuseks halvasti ketramise eest takku ümber sõrmede ja pisteti siis põlema. Pärast peksti tütarlast soolvette kastetud vitstega ja piinati teda, kuni ta suri.*[464]

Samas oli pärisorjuse teema käsitlemine võrreldes lõunapoolsete naabritega siiski üheplaaniline ja piirdus enamasti pärisoriste talupoegade raske elu kirjeldamisega, ilma et seda teemat oleks paigutatud laiemasse globaalsesse konteksti. Näiteks Rumeenia ajaloolane Mihail Kogălniceanu võrdles rumeenia talupoegade pärisorjuslikku staatust antiikorjandusega ning leidis, et kaasaegne variant oli antiigiga võrreldes pehmem. Ungarlane Mihály Horváth pidas aga kaasaegset orjandust hullemaks, kuna muinasorjuses kaotas indiviid isikliku vabaduse, ent kaasajal oli terve sotsiaalne ühiskonnakiht ühiselt vabadusest ilma jäetud.[465]

Mõnevõrra eripärane oli langusajastu narratiiv Islandil. Kuna islandlased sõltusid välisressurssidest, siis olid kontaktid muu maailmaga elulise tähtsusega.

---

[459] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 69.
[460] Samas, lk 97.
[461] Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Conclusion: Picking up the threads, lk 539.
[462] *tief tragischen Prozess* … Wipper, Robert (1930) Von XV bis zum XVIII Jahrhundert. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Rīgā: Walters & Rapa, lk 167.
[463] *... ein vollständig rechtloses Objekt, ein Spielzeug in den Händen des Herrn* ... Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit, lk 160.
[464] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, II. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi II klassile. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 8 ja 10.
[465] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 206.

Kui mujal kardeti uue võõrvallutaja saabumist, siis Islandil kardeti pigem, et kedagi ei tule: „Islandlaste rõhumiseks ei olnud vaja maale sisse tungida, ähvardusest nende juurde mitte tulla piisas täiesti."[466] Sõjaliste konfliktide puudumisele vaatamata käis elu Islandil kiiresti alla. Mida mujal tegid sõjad ja röövellikud aadlikud, seda tegi Islandil loodus, sh eelkõige korduvad vulkaanipursked ja üha keerulisemaks muutuv kliima.

2.4.1. Perifeeriaks muutumine

Põhja- ja Baltimaade erinevusele ei ole selle uurimuse kontekstis kuigi palju tähelepanu pööratud, ent langusajastu narratiivi puhul on mõned kommentaarid siiski vajalikud. Kui Baltimaades kaasnes n-ö vabaduse kaotamisega rahva elujärje (väidetav) märgatav halvenemine, siis Põhjamaades pandi seda võõrvõimu süüks vähem. Rahvas kaotas seal küll juhtiva positsiooni oma elu korraldamisel ning kõrgklass vastavalt kas taanistus või rootsistus, ent talupoegkonna olukord oli muu Euroopaga võrreldes siiski küllaltki hea. See tähendab aga, et langusajastu negatiivsuse keskmes ei olnud Põhjamaades niivõrd elu halvenemise ja õiguste kadumise (ehkki esines muidugi ka seda) kui perifeeriaks muutumise ja Euroopa ajaloos rolli kaotamise narratiiv, samas kui Baltimaad sattusid suurte sündmuste keerisesse ning pidevad sõjad ja võõrvõimu hoolimatus tõid kaasa rahva elujärje märkimisväärse languse.

> [Perioodil 1537–1814] *näeme oma riiki sügavaimas poliitilises alanduses. Ilma erilise valitsuseta peab ta peaaegu nagu tahtevaba tööriist kuuletuma esmalt taani aristokraatiale ja seejärel Taani ainuvalitseva kuninga pealesurutud korraldustele, vaid nime järgi riik, tegelikkuses aga provints.*[467]

Põhjamaade perifeeriaks muutumise narratiiv haakus hästi loodusdeterministliku kauge ja hõredalt asustatud maa narratiiviga. Kui ajaloo alguses oldi muust maailmast suhteliselt eraldatud, siis kuldsel ajastul tõusti n-ö ajalooareenile, ent langusajastul langeti tagasi eraldatusesse. Maa muutus nii ebaoluliseks, et „aadlikud, kes olid seal [Norras] sündinud ja kasvanud, ehkki pärinesid Taani suguvõsadest, jäeti kõrvale.[468]

---

[466] *It was not necessary to move in on the Icelanders in order to oppress them; threatening not to come out to them at all was quite sufficient*. Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 52.

[467] *... vise os Riget i den dybeste politiske Fornedrelsesstand. Uden særskilt Regjering maa det som et næsten villieløst Redskab lyde først det danske Aristokratis og siden den danske Enevoldskonges Magtbud, - i Navnet kun et Rige, i Virkeligheden en Provinds*. Keyser, Rudolf (1866) Norges historie, I, lk 18.

[468] *... de Adelsmænd, som vare fødte og opdragne der, om de end nedstammede fra danske Familier, tilsidesattes.* Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 44.

Baltimaades oli rõhk enam n-ö huvide keskmes olekul ja sellest tulenevalt rahutu maa narratiivil.

> *Ühel maal, kus peaaegu iial mitte rahu ei olnud väljaspool ega rahu ei peetud oma keskel, kus maaisandad mitte ei häbenenud teineteist veristada ja vastastikku alamaid hävitada, ühel ajal, kus omavoli seaduseks tõsteti ja elu ja omandus tühi sõnakõlks oli.*[469]
> *Sõjad ja aina sõjad… Nälg, katk. Inimesed surid tuhandete kaupa. Terved kihelkonnad jäid tühjaks.*[470]

Jällegi üldisemalt, mitte ainult langusajastu kontekstis, ehkki sellega haakuvalt, oli Baltimaades tugevam ida ja lääne huvide konfliktis olemise narratiiv, mis haakus Kesk- ja Ida-Euroopas laialt kasutusel olnud rahvuslike rollijaotustega (nt tšehhid kui „Euroopa süda", rumeenlased või poolakad kui „kristluse kaitsemüür").[471]

> *Saksa oht läänest ja Vene oht idast pani leedulased tugevamalt konsolideeruma oma naabrite vastu.*[472]
> [Saksa huvis 13. sajandil ja Vene huvis 16. sajandil avaldus] … *erilise eredusega meie kodumaa ja selle lõunapoolse naaberrahvaala geopoliitilise asendi iseloom.*[473]

Tooksin siia kõrvale veel kolmanda võimaliku rõhuasetuse näite Iirimaalt, kus ajaloo negatiivsemaid perioode seostati pigem ebaturvalise maa narratiiviga. Korduvaks motiiviks oli seal Robin Hoodi looga hästi haakuv röövkallaletungide teema. Iirimaale olid õnnelikumad need ajad, kui juveelidega kaunistatud neiu saab reisida läbi maa, ilma et ta peaks kartma röövkallaletungi.[474] Põhja- ja Baltimaad ei ole oma ajaloos kunagi sellises mõttes ebaturvalised olnud, nad olid pigem hajali ja perifeersed või allutatud ning ei rääkinud kaasa maailma ajaloos.

---

[469] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 58.
[470] *Kari un atkal kari … Reizem plosijas bads, meris. Cilveki mira simtiem, tukstošiem. Izmira veseli pagasti*. Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture, lk 32.
[471] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 277 ja 284.
[472] *Pavojus nuo vokiečiu iš vakaru ir žiemiu puses ir rusu užpuldinejimai iš rytu puses priverčia lietuvius dvyliktam amžiui baigianties labiaus susispiesti kruvon ir stoti kovon su savo kaimynais*. Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 6.
[473] Kruus, Hans (Toim.) (1937) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 498.
[474] Collier, William Francis (1884) History of Ireland for schools. London: Marcus Ward, lk 45.

2.4.2. Kõige lootusetum seis

Halb aeg ei saabunud järsku, pigem kirjeldati langust järk-järgulise protsessina. Kõigis ajalugudes on siiski perioode, mida peetakse eriti halvaks ning mil rahvuse ajalugu saavutab oma põhja. Norras oli selleks 17., teiste vaadeldavate rahvuste puhul 18. sajand. Selle perioodi iseloomustusest pärinevad ka mitmed levinumad metafoorid nagu Soome puhul „siis oli nii külm, et tuli jäätus kaminas" või Eesti ja Läti puhul „Pärnust Riiani ei olnud kuulda ei kuke kiremist ega koera haukumist".

> *Aega, mis algas Soome vallutamisest ja kestis rahu sõlmimiseni, kutsutakse suureks vihaks. Ja põhjusega. See on raskeim aeg, mida meie maa ajaloost teatakse. Seda meenutades on tavaks öelda: „Siis oli nii külm, et tuli jäätus kaminas."*[475]
> *Põhjasõda lõikas sügavasti meie kodumaa oludesse. Rahva ellu, mis arenes tõusuteed, tuli seisak ja tagasiminek. Ahervaremed, viletsus ja häda esinesid kõikjal. Varemeis seisis hulk linnu ja aleveid. Kaubandus läks tagurpidi ja soikus ajuti ning kohati täiesti. Ka maal oli olund kurb ja peaaegu lootusetu. ... Riia ja Pärnu vahel pole pärast sõda kuuldud kuke laulu ega koera haukumist.*[476]

Islandil saavutati sarnane seis pärast 1783. aasta vulkaanipurset, kui „ei rongad ega inimesed saa seal elada".[477]

Vabaduse kaotus ei tähendamud vaid õiguste järk-järgulist kaotamist, vaid rahvuse moraalset allakäiku üldisemalt. Kirjeldus moraalsest allakäigust kipub esinema just ajaloo kõige raskema perioodi kontekstis. See tähendab, et õiguste kaotamine ei olnud vaid majandusliku ja poliitilise heaolu, vaid üldisemalt moraalsete hoiakute küsimus.

> [Eesti 1871] *Ja mõistmata loomade arwu oli sell ajal wiimati talupoeg tõeste wajunud ja ei tehtud wahet, kes adra taga wõi tema ees käis.*[478]
> [Eesti 1939] *Muistsel iseseisvusajal oli eestlane rõõmus inimene, kuid orduaja võõra surve all ta muutus umbusklikuks, kandis endas vimma ja rahulolematust.*[479]
> [Soome 1929. *Iso viha* kohta] *Soome rahva moraalne pale langes ebakindlusesse.*[480]

---

[475] *Sitä aikaa, joka alkoi Suomen valloituksesta ja kesti rauhantekoon saakka, sanotaan Isoksi vihaksi. Eikä syytä. See on vaikein aika, mistä maamme historia tietää kertoa. Sitä muistellessaan ihmisillä on tapana sanoa: „Silloin oli niin kylmä, että tuli jäätyi takassa."* Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 159.

[476] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 135–136.

[477] *… not even ravens, much less human beings, could survive there* ... Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture, lk 52.

[478] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 152.

[479] Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 75.

[Läti 1930] *Sellel ajal ilmnesid samaaegselt pärisorjuse kindlustumisega lätlaste juures tüüpilised orjadele iseloomulikud jooned: riukalikkus, petmine, trotslikkus, kõvasüdamelisus, valmidus kõrvaldada iga päris või ettekujutatud vaenlane, isegi teatud metsikus ning „tsivilisatsiooni kohustustest" kõrvalehoidmine ...* [Selle tulemusena] *õnnetu rahvas otsib troosti joomisest.*[481]

[Norra 1917] *16. sajandi algus on seejuures üldisemalt aeg, kui religioosne ebausk ja moraalne allakäik võtavad võimust.*[482]

2.4.3. Valitsejad ja seisused

Jõudnud nn ajaloolise ajani, muutus tekstide ülesehituse skeem kronoloogiliseks ja oli enamasti süstematiseeritud kuningate valitsusaegade järgi. Kui üldiselt kehtis põhimõte, et kuningas on alati positiivsem tegelane kui aadelkond, siis ka kuningaid oli muidugi erinevaid.

Hea kuninga esmaseks tunnuseks oli see, et ta käis kohal. Eriti kehtis see Islandi puhul, kuna Kristian IX võitis islandlaste südamed sellega, et ta oli läbi aegade esimene kuningas, kes Islandit külastas.[483] Visiit leidis aset 1874. aastal. Ka teiste maade käsitlustes olid kuningad, keda kirjeldatati oma valitsusaja jooksul maad külastanutena, üldises plaanis ka positiivsed valitsejad. Näiteks kirjeldati nii kuningas Kristian IV-t, kes kõigist uniooniaja valitsejatest oli enim „... kontaktis kõigi ühiskonnaklassidega. Austusest elas ta niisama palju Norras kui Taanis."[484] Samas tuleb samast tekstist mõned leheküljed hiljem välja, et Kristian IV pidas mitu väga ebaedukat ja Norrat tõsiselt räsinud sõda ning tema ajal tugevnes aadelkond oluliselt, saades näiteks ka nn käe ja kaela õiguse, mis andis aadlikele oluliselt juurde võimu talupoegade üle. Tegemist on joontega (ebaedukas ja maad räsinud sõda, aadelkonna võimu tugevnemine), mis teeks

---

[480] *Suomen kansan siveellinen taso aleni arveluttavasti*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 161.

[481] *Um diese Zeit treten gleichzeitig mit der Befestigung der Leibeigenschaft unter den Letten typische Charatereigenschaft der Sklaven auf: List, Betrug, Trotz, Hartherzigkeit, Bereitschaft zur Beseitigung jedes wirklichen oder eingebildeten Feindes, sogar eine gewisse Wildheit und ein Ausweichen vor den „Pflichten der Civilisation" ... Das unglückliche Volk sucht einen Trost im Trinken*. Adamovičs, Ludvigs (1930) Die Letten und die katholische Kirche. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Rīgā: Walters & Rapa, lk 228.

[482] *Begyndelsen af det 16. aarhundrede er derhos overalt en tid, da religiøs vantro og moralsk forfald tager overhaand*. Taranger, Absalon (1917) Norges historie fremstillet for det norske folk. Tredje binds anden del tidsrummet 1443–1537. Kristiania: Aschehoug, lk 418.

[483] Bjarnason, Þorkell (1880) Ágrip af sögu Íslands, lk 124.

[484] *... i berøring med alle samfundsklasser. I den henseende levede han ligedan i Norge som i Danmark*. Nielsen, Yngvar (1911) Norges historie fremstillet for det norske folk. IV binds anden del tidsrummet 1588–1660. Kristiania: Aschehoug, lk 47.

igast teisest kuningast halva kuninga, ent kuna Kristian käis Norras kohal, siis tema valitsusaja kontekstis need jooned tuhmusid.

Ja vastupidi, see, et kuningas maad enam ei külastanud, oli ka selge märk elu halvenemisest: „[17. sajandil] Kuningad ei käinud enam Soomes ja keskvõim Rootsis tundis halvasti selle maa olusid."[485]

Teiseks hea kuninga valitsusaja tunnuseks oli rahu, majanduse edenemine ning kunstide ja teaduse toetamine. Teinekord üllatavaltki võis see aga viia võõraste kommete sissetoomise heakskiitmiseni, nagu näiteks Norra viikingiaja kuningate puhul. Soomes võib analoogiks pidada hertsog Johani valitsusaega. Johani poolakast naisega kaasnesid küll välismaised võõrmõjud, ent samas kirjeldati temaaegset valitsemisstiili pigem positiivses võtmes: „Kui hertsog Johan koos noore naisega saabus Poolast Turusse, hertsogkonna pealinna, algas seal ilus aeg. Ei kunagi ole Soomes elatud nii luksuslikku elu kui Turu linnas Johani ajal."[486]

Kui kuningas oli pigem positiivne ja aadelkond kindlasti negatiivne sümbol, siis on ka igati loomulik, et absolutismi väljakujunemist nähti pigem positiivse arenguna. Näiteks kirjeldas Peter Andreas Munch Frederik III aegset absolutismi nii: „Ei saa öelda muud, kui et Norra sellega võitis, sest ta sai Taaniga võrdse positsiooni, mitte ei allunud nagu varem. Nüüd oli ainult üks valitseja, kuningas, mitte nagu varem, kui oli nii palju härrasid, kui oli röövellikke Taani aadlikke."[487]

Nagu paljude eelnevategi narratiivide puhul, eelistati valitsejaid, kes aitasid kaasa talupoegade õiguste laiendamisele ja nende olukorra parandamisele.

> *Mitte keegi Oldenburgi kuningatest ei teinud Norrale nii palju head kui Kristian IV. Et õppinda tundma maa vajadusi ja olukorda, reisis ta siia 25 korda. Ta eemaldas ja trahvis rangelt paljusid taani läänihärrasid, kes kurnasid maad. Ta astus meelsasti läbi talupoegade juurest, külastas kord ka üht talupojapulma ... Seepärast teati teda Norras hästi ja armastati rahva poolt sügavalt.*[488]

---

[485] *Kuninkaat eiwät enää milloinkaan maassa käyneet, ja keski-hallitus Ruotsissa tunsi warsin waillinaisesti tämän maan oloja*. Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia, lk 54.

[486] *Kun Juhana nuoren puolisonsa kera saapui Puolasta Turkuun, herttuakuntansa pääkaupunkiin, alkoi siellä huvien ja ilojen aika. Ei koskaan ole Suomessa vietetty niin ylellistä ja loistavaa elämää kuin Turun linnassa Juhana-herttuan hallitessa*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 102.

[487] *Man kan ikke sige andet end at Norge vandt derved, thi nu blev det sat aldeles lige med Danmark, ikke under det, som forhen; nu fik det blot een Herre, Kongen, istedetfor at det forhen havde ligesaamange Herrer som der var rovlystne danske Adelsmænd*. Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 49.

[488] *Ingen af de oldenburgske konger har gjort Norge saa meget godt som Kristian IV. For at lære landet nød og tilstand at kjende, reiste han herop 25 gange. Hans afsatte og straffede strengt flere af de danske lensherrer, som udsugede landet ... Han saa gjerne ind til bønderne, kom ogsaa engang i et bondebryllup ... Derfor blev Kristian godt kjendt i Norge*

Karl IX (1599−1611) asus kohe jõuliselt võitlema nende ebakohtade vastu, mis olid pääsenud juurduma tema eelkäijate ajal. Eriti tahtis ta parandada talupoegade olukorda ... Aadlikud vihkasid Karli tema halastamatuse ja kättemaksuhimu tõttu, ent rahvale oli tema valitsusaeg nii õnnelik, et nad nimetasid teda „heaks kuningaks”.[489]

Halva kuninga valik oli reaalpoliitilisem. Üldjuhul oli tegemist nõrkade valitsejatega, kelle ajal kadus kontroll rahaasjade üle ja aadelkonna võim tugevnes, nagu näiteks Kristian I (1450–1481) ajal Norras/Taanis.

Kui otsida rahvuslike ajalugude negatiivset kangelast, siis kahtlemata oli selleks omakasuhimuline aadelkond. Aadlikud on grupp, kelle puhul krõbedaid väljendeid kokku ei hoitud. Räägiti saagihimulistest aadlikest[490] või „viletsatest mehikestest”[491]. Leiti, et „aadlikud olid vibu painutanud nii kõvasti, et see pidi purunema”[492] ning et „[Norra] foogtide seas oli enamasti ”kümme kurja ühe hea vastu””.[493] Eestis oli juba Alberti ajal täidetud „ristisõdijate ridu kõiksugu kurjategijatega ... XII sajandi keskpaigast hakati andma eriliselt kõiksugu eesõigusi roimaritele, kes tulid Liivimaale”.[494] Ja nii tsiteeriti eesti ajalookäsitlustes mõnuga Christian Kelchi kroonikat: „Liiwi- ja Eestimaa oliwad sell ajal tõe poolest mõisnikkude taewas, preestrite paradiis, wõõraste kullakaew ja talupoegade põrgu. See on ordo aja lühikene aga selge summa meie maal.”[495]

Vastandumine just aadelkonna, mitte kuningaga, oli levinud rahvusluses laiemalt. Üheks erandiks oli böömi ajaloolane František Palacký, kes leidis, et nobiliteet ja intelligents on kõige paremini kvalifitseeritud olemaks ühiskonna poliitilised liidrid. Paraku võisid sellise positsioonivaliku motiivid olla siiski asisemad, sest Palacký tegevuse rahastajateks olid mitmed Böömi ja Ungari aristokraadid.[496]

---

og høit elsket af folket. Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet, lk 60.

[489] *Kaarle IX (1599−1611) ryhtyi kohta tarmokkaasti taistelemaan niitä epäkohtia vastaan, jotka olivat päässeet juurtumaan hänen edeltäjiensä aikana. Erittäinkin hän koetti parantaa talonpoikien tilaa ... Aatelisto vihasi Kaarle-kuningast hänen säälimättömyytensä ja kostonhimonsa takia, mutta rahvalle hänen hallituskautensa oli niin onnellinen, että se sanoi häntä „hyväksi kuninkaaksi”.* Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 112.

[490] Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 43.

[491] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 42.

[492] *... Adelen havde spændt Buen saa stærkt at den endelig maatte briste*. Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 48.

[493] *Og av fogdene var det oftest „ti onde mot en god”*. Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 97.

[494] Põrk, Aleksander (1927) Eesti ajalugu. II, Ordu, Taani, Poola ja Rootsi aeg Eestis 1227–1721. Tallinn: Eesti kultuur-ajaloo selts, lk 43.

[495] Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust, lk 152.

[496] Baár, Monika (2010) Historians and nationalism, lk 209.

Teiseks looks, mille puhul võiks välja tuua erinevusi Põhja- ja Baltimaade vahel, oli suhtumine Hansa Liitu ja linnaühiskonda laiemalt. Nii Eestis kui Lätis sümboliseeris langusajastu linn viimse lootuse kantsi, sest „linna õhk teeb vabaks"[497]. Ka suhtumine Hansa Liitu oli võrreldes suhtumisega ordusse märgatavalt positiivsem ning linnad üldisemalt tähistasid kohta, kus ka pärisorjuses talupojal oli vähemalt lootust oma elujärge parandada.

> *Ühel maal, kus peaaegu iial mitte rahu ei olnud väljaspool ega rahu ei peetud oma keskel, kus maaisandad mitte ei häbenenud teineteist veristada ja vastastikku alamaid hävitada, ühel ajal, kus omavoli seaduseks tõsteti ja elu ja omandus tühi sõnakõlks oli, paistavad mässavast merest linna kui kindlad paigad silma, kus jõukas elamine maad võttis ja hariduse idud tärkasid; kus õigust ja seadust au sees peeti, kus vali kord, ustav töö ja oma jagu poliitikaküpsust valitses; kus julgust leiti ja kohust tunti ka vägimeestele vastu astuda, kui üleüldine kasu seda nõudis.*[498]
> *Linnad ja eriti Riia olid pärisorjuse ajal talupoegade „vabaduse linnus".*[499]

Linnaühiskond üldisemalt jäi ajalookäsitlustes siiski tugevalt maaühiskonna väärtustamise varju. Põhjamaades oli linn ajalookäsitlustes veelgi enam tagaplaanil, kuna linnaühiskonnast räägiti eelkõige Hansa Liidu kontekstis ja viimase suhtes oldi väga negatiivselt meelestatud. Tõsi küll, Norra ajaloolane Sverre Steen leidis, et varasem kriitika Hansa Liidu suhtes lähtus Norra elanike vaatenurgast ja kui läheneda küsimusele laiemalt ja küsida, milline oli liidu roll Norra majanduselus, siis oleks vastus mitmetahulisem.[500]

Vaimuliku seisuse suhtes olid vaadeldavad rahvused üldjuhul kriitilised. Seda eriti äärmuslikult (ja eelkõige katoliiklusele viitavalt) eesti käsitlustes, kus kirikut käsitleti liigkasuvõtjana inimese ja jumala vahel.[501]

> *Nii ajasid ristiusu toojad vanale paganusele kristliku vammuse üle. Küll paistis igast siilust paganuse nägu irvitades välja, aga katoliku kirik lepib välise koorega. Katoliku kirik on ju väliste kommete täitja.*[502]
> *Rooma kirik oli ebaõpetuste ja valitsuseahnuse läbi põhjani ära rikutud. Kes heaga tema alla ei annud, seda sunniti väevallaga ... Rooma oli islamisega sellesama järje peale vaonud, osalt veel allapoolegi.*[503]

---

[497] Nt Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I, lk 68.
[498] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 58.
[499] *Pilsētas un sevišķi Rīga dzimtbūšanas laikmetā bija zemnieku „brīvības pils".* Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 72.
[500] Steen, Sverre (1935) Det norske folks liv og historie gjennem tidene. Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640. Oslo: Aschehoug, lk 53.
[501] Undusk, Jaan (1997) Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu, lk 802.
[502] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 54.
[503] Samas, lk 15.

Mõnevõrra erinev oli käsitlus Soomes, ilmalikustumise peatükis on selle põhjusi juba ka mainitud. Üleminek paganluselt kristlusele oli neis käsitlustes sujuv, vaimulike eristaatus sai alguse juba paganlikul ajal: „Kiriku ja vaimulike eriline staatus ulatub tagasi paganlikku aega. Paganlikud vaimulikud või teadjamehed olid kogukonnas juhtpositsioonil ning vaimulikud pärisid selle staatuse. Vaimulikud olid sotsiaalselt teistest kõrgemal ja rahvas nägi vaimulikes omalaadset juhiideaali."[504]

Käsitluste järgi ei suutnud vaimulikud oma positsiooni siiski lõpuni välja hoida. Kui katoliku vaimulikud olid olnud askeetliku eluviisiga, siis luterlikul perioodil jäid hingelised asjad tagaplaanile, vaimulikest said ametnikud ning algas kiriku ja rahva eemaldumine.[505]

Leedus sai katoliku kirik kriitikat poola keele toetamise tõttu. 20. sajandi alguse autor Antanas Alekna leidis siiski, et kiriku süüdistamine oli alusetu, sest poola keele domineerimisele kaasaaitamisel oli linnal ja mõisal suurem roll kui kirikul.[506]

2.4.4. Reformatsioon

Kui leedulased välja arvata, siis ülejäänud vaadeldavate rahvuste elanikkonna enamik oli vaadeldaval perioodil luteri usku. Reformatsiooni hinnati seetõttu positiivseks ajaloosündmuseks: „Soome rahvas on usupuhastuse suhtes suures tänus. Neis mais, mis loobusid paavstikirikust, on omandivabadus ja vaba teaduslik töö palju vabam kui neis, kus vana usk säilis."[507]

Mõned erijooned siiski. Eestis ja võib-olla ka Lätis oli katoliikluselt luterlusele üleminek kontrastsem, sest katoliikluse saabumist seostati vabaduse kaotamisega ja hinnang katoliiklusele üldiselt oli seetõttu negatiivsem. Vastavalt oli ka luterluse saabumine hinnatum sündmus kui norra, soome või islandi käsitlustes. Islandi ajalookäsitlustes pälvis sündmus üldiselt üsna vähe tähelepanu, ehkki seda peeti üldiselt siiski postiivseks arenguks.[508] Norra eripäraks oli see, et luterlus juurdus üsna visalt ning ajaloolased pidid seda põhjendama. Leiti, et luterlus oli vähepopulaarne, kuna katoliku kirik ja piiskopid olid olnud pigem taanivastase meelsusega ja tegutsesid Norra huvidest lähtuvalt.[509] Luterlust viidi Norras sisse taanlaste juhtimisel ning see tekitas kohalikes

---

[504] *Kirkon ja papin erikoisasema juontaa juurensa jo pakanuuden ajoilta asit. Pakanallisilla papeilla tai tietomiehillä on ollut pitäjässään johtoasema, ja tämän on papisto perinyt. Pappi oli sosiaalisesti muita ylempänä, ja kansa näki papissa jonkinlaisen päällikköihanteensa*. Suolahti, Gunnar (1934) Papisto, lk 46.

[505] Samas, lk 52 ja 65.

[506] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 70.

[507] *Suomen kansa on suuressa kiitollisuuden velassa uskonpyhdistukselle. Niissä maissa, jotka luopuivat paavikirkosta, omantunnonvapaus ja vapaa tieteellinen työskentely oli paljon taatumpi kuin niissä, joissa vanha uskonto säilyi*. Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 98.

[508] Vt Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 49–50.

[509] Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 91.

umbusku.[510] Soomes, Eestis ja Lätis juurdus luterlus aga ilma vastupanuta ja kiiresti.

Kõigile luterlikele rahvustele oli ka iseloomulik, et luterluse saabumine ei olnud veel murranguks rahvuse religioossuses ja tegelikult järgnes luterluse tulekule võib-olla pimedaimgi aeg rahvuse religioossuse ajaloos.

> [Island] *Meie ajaloo pimedaimaks lehekülgeks on ebausk ja nõidumine ..., mis muutus 17. sajandil peaaegu epideemiaks ... See lõik on, ma usun, selgelt näidanud, milliseid koletusi võidakse toime panna, kui rumalus ja ebausk rahvuse üle võitu saavad.*[511]
> [Eesti] *Nii jõuame otsusele, et usupuhastus esiotsa Eesti rahva vaimuelu suurt mitte ei jõudnud parandada. Ka nüüd jäi rahvas peaaegu ilma õpetuseta rumaluse sisse. Ta ei pöördunud aga mitte vanade jumalate juurde tagasi, vaid sattus kõige pimedamasse ebaususse ja otsis eluhädas abi nõidade juurest, kelle käsul tema omad pisukesed ohvriannid pühasse hiiepuusse pani ehk allikasse paiskas. Ristiusu väline koor, mis rahvas pidi omaks võtma, oli kõiksuguste paganausu kommetega ja arvamistega täidetud ja segatud, nii et sellest kokku õieti uus usk tekkis ja uued usukombed, inetumad ja vastikumad kui täieline paganausk.*[512]

Religioossuse tõelisteks sisseviijateks peeti Leedus jesuiite,[513] mujal vennaste-kogudusi: „Aga teiste kaudu leidis kallis vara siiski teed koguduste sekka. Vennaste-kogudus heitis vahemeheks."[514]

2.4.5. Vallutajad

Suhtumise võõrvallutajatesse võib samuti võtta kokku üldistusena – positiivseim oli suhtumine rootslastesse, väga negatiivne aga sakslastesse ja poolakatesse. Narratiiv „vanast heast Rootsi ajast" oli olemas nii Eestis kui Lätis. Sarnaselt eestlastele pidasid ka lätlased Gustav Adolfit „valguse kandjaks",[515] ent Rootsi aega üldisemalt siiski vastuoluliseks: „Rootsi valitsusaeg, 1629−1710, on täis suuri vastuolusid, mida võib peamiselt põhjendada Rootsi

---

[510] Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet, lk 55.

[511] *One of the darkest pages in our history was the fanatical superstition and belief in witchcraft, abounding all over the country, which became almost an epidemic during the 17th century ... This article has, I trust, clearly shown what atrocities can be committed where ignorance and superstition gets a hold on a nation.* Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland, lk 55–56.

[512] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 67.

[513] Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos, lk 83.

[514] Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu, lk 113.

[515] *Tā Gustavs Ādolfs ienāca mūsu zemē kā cilvēks un gaismas nesējs*. Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture, lk 37.

siseajalooga."[516] Soomes peeti Rootsi valitsusaja suurimaks plussiks talupojavabaduste säilimist: „Rootslased kohtlesid soomlasi võrdväärselt. Keegi ei saanud siin pidada teist inimest orjana ja Soome talupoja poeg võis tõusta kas piiskopiks või aadlikuks. Seetõttu meenutab Soome rahvas Rootsi riiki armastusega."[517]

Eestlaste ja lätlaste tugevat baltisaksavastasust on eelnevalt samuti korduvalt mainitud. Üheks positiivseimaks baltisakslaseks peeti läti käsitlustes siiski Gothard Kettlerit, kelle kohta öeldi, et ta tegi Kuramaal seda, mida Gustav Adolf oli teinud Liivimaal.[518] Lisaks toodi läbivalt heade baltisakslastena esile ka „vabaduse apostleid"[519] Garlieb Helwig Merkelit ja Heinrich Johann von Jannaud.

Läti käsitluste eripäraks võiks olla Kuramaa hertsogiriigi perioodi käsitlemine Läti ajaloo teise kuldse ajastuna. Hilisemad autorid kirjeldasid seda ajalooperioodi nii: „… hertsogiriigi enneolematu õitseng kutsub esile kadeduse nii naabermaades kui Lääne-Euroopas."[520] Siin vaadeldavate käsitluste hinnangud jäid siiski märksa tagasihoidlikumateks. Peamiseks hinnangute andmise kriteeriumiks oli talupoegade olukord ja see ei olnud Kuramaal võrreldes muu Läti alaga oluliselt parem.

Lisaks baltisakslastele peeti negatiivseks ka Poola võimuperioode, samas kui Vene võimule anti 19. sajandil küllaltki positiivne ja hiljem pigem negatiivne hinnang (vt lähemalt peatükki „Emantsipeerumine").

Võrreldes eelnevate narratiividega olid langusajastu narratiivi käsitlused vaadeldavate rahvuste puhul üldilmelt üsna sarnased. Üllatav on see seetõttu, et rahvuste ajalood sel perioodil olid üsna erinevad. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste esivanemad muutusid sel perioodil pärisorjadeks, Norra, Soome ja Islandi talupojad säilitasid isikliku vabaduse.

Langusajastu ja üldisemalt rahvuslike ajalugude kõige negatiivsemateks isikuteks olid võõrrahvusest aadlikud, samas kui kuningate kirjeldused olid positiivsemad. Viimast eriti juhul, kui see kuningas juhtus oma valitsusajal vastavat maad ka külastama. Baltimaade ja Põhjamaade võrdluses lahknesid hinnangud linnaühiskonnale ja vaimulikele ning reformatsioonile. Võõrvõimudest suhtuti üldjuhul paremini Rootsi ning väga negatiivselt Poola ja sakslaste (Ordu, Hansa Liidu) võimuperioodi.

---

[516] *Die Zeit der schwedischen Herrschaft, 1629–1710, ist voll der grössten Widersprüche, die hauptsächlich mit der inneren Geschichte Schwedens zu erklären sind.* Wipper, Robert (1930) Von XV bis zum XVIII Jahrhundert, lk 174.

[517] *Ruotsalaiset kohtelivat suomalaisia vertaisinaan. Ei kukaan saanut täällä pitää toista ihmistä orjanaan ja Suomen talonpojan poika saattoi kohota vaikka piispaksi tai aatelismieheksi. Senpä vuoksi muistelee Suomen kansa Ruotsin valtaa rakkaudella.* Forsström, Oskar Adolf (1899) Suomen historian oppikirja kansakouluja varten. Porvoo: Werner Söderström, lk 22–23.

[518] Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture, lk 47.

[519] ... *brīvības apustuli* ... Samas, lk 65.

[520] Ģērmanis, Uldis (1995) Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, lk 112.

2.5. Taassünd

Rahvusliku ajaloo narratiivse mudeli viimane element – taassünni narratiiv – oli eelnevatest keerukam, sest vahetas korduvalt kohta ka metanarratiivi tasemel. Rahvuse taassünnina käsitleti vastavale rahvusluse etapile eelnenud perioodi ning kui vahetus rahvusluse arenguetapp, siis vahetas asukohta ka taassünni narratiiv. Kuna vaadeldaval perioodil, 19. sajandi algusest kuni II maailmasõjani, tegi rahvuslik mõte läbi kolm olulisemat muutumist, siis oli ka taassünni narratiive iga vaadeldava rahvuse ajaloos kolm:

- rahvusromantilise koolkonna jaoks oli taassünniks enamasti 19. sajandi algus (vastavalt kas autonoomia saavutamine või pärisorjuse kaotamine ja elementaarsete isikuvabaduste kättevõitmine);
- sünteesikoolkonna jaoks oli selleks rahvusromantiline koolkond ja rahvusliku mõtte leviku algus;
- omariikluspõlvkonna jaoks nii rahvusliku liikumise algus kui iseseisvuse saavutamine, ehkki tugevama emotsionaalse rõhuasetusega viimasel.

Varasemad taassünnid ei kadunud uue ilmnedes pildilt täielikult, ent minetasid siiski oma keskse rolli ja muutusid pigem n-ö eeltaassündideks. Tegemist on narratiiviga, milles jõuti lõpuks kaasaega.

Mälu-uuringutes, nagu on ka eespool mainitud, eristatakse lähimineviku sündmusi kaugemast minevikust, kuna esimesi antakse edasi ka suuliselt põlvkondade vahel. Jan Assmann nimetab seda üle paari põlvkonna kanduvat mälu kommunikatiivseks mäluks ja pakub selle elueaks 80−100 aastat. Kommunikatiivne mälu on vähem fikseeritud, samas kui kultuuriline mälu on rohkem raamidesse surutud ja mälu vahendamine institutsionaliseeritud.[521] David Manier ja William Hirst nimetavad n-ö kommunikeeritud mälu kogetud semantiliseks mäluks. Nad leiavad, et sellel on suurem resonants nii indiviidi kui kogukonna tasandil ning see võib endaga kaasa tuua suurema vastutus-, aga ka koormatunde.[522] Taassünni narratiiv võiks erinevalt eelnevalt käsitletud narratiividest kuuluda pigem kommunikatiivse mälutüübi alla. Samas ei julge ma väita, et taassünni sündmuste kirjeldused erinevad seetõttu millegi poolest varasematest, mittekommunikeeritud sündmustest. Arvatavasti on see taas üheks kohaks, kus valitud allikmaterjalist jääb vastuste andmiseks väheseks. Lähiajaloo sündmused võiksid ju tunduda kuidagi olulisemad ja omariiklusperioodi puhul võiks seda välja lugeda ka ajalookäsitlustest. Samas rääkisid küllaltki lähedasest minevikust ka rahvusromantilise perioodi autorid, ent nende töödes ei ole lähiaja sündmused võrreldes kaugema minevikuga rohkem esile tõstetud, pigem vastupidi.

---

[521] Assmann, Jan (2000) Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: Beck, lk 56.

[522] Manier, David; Hirst, William (2008) A cognitive taxonomy of collective memories. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 258.

Igal juhul oli „ärkamine" rahvuslike ajalookäsitluste keskne termin ja seda kõigi vaadeldavate rahvuste puhul. Taassünni sündmused ise oli vaadeldavate rahvuste puhul üsna erinevad. Eestis ja Lätis kaotati pärisorjus 1816. ja 1819. aasta ning Leedus 1861. aasta reformidega. Iseseisvad riigid kuulutati välja 1918. aastal. Soome sai Vene kesririigi koosseisus autonoomseks 1809. ja iseseisvaks 1917. aastal. Norra sai iseseisvaks 1814. aastal, ehkki personaalunioonis Rootsiga ja ilma iseseisva välispoliitikata. Personaalunioon lagunes 1905. aastal. Island sai autonoomseks 1874. aastal ja iseseisvaks 1918. aastal, ehkki personaalunioonis Taaniga. 1944. aastal kuulutati välja Islandi Vabariik.

Kõiki neid sündmusi ei ole järgmises peatükis kirjeldatud. Eesti ja läti pärisorjuse kaotamise narratiivi on eespool juba mainitud (peatükis „Emantsipeerumine"). Nn „rahvusliku ärkamisaja" narratiivi ülesehitus oli kõigi vaadeldavate rahvuste puhul aga äärmiselt sarnane, sisaldades peamiselt rahvusliku ärkamisaja tegelaste biograafiaid. Ülejäänud mittekaasatud narratiivide (Leedu 1861, Island 1874 ja 1918, Norra 1905) puhul jään hätta sobiva võrdlusmomendi leidmisega, sest tegemist oli uuritava perioodi lõpuossa jäävate sündmustega ja seetõttu ei olnud võimalik jälgida nende narratiivide geneesi ega leida neile piisavalt sarnase sündmustekäiguga narratiive, mille alusel võrdlust läbi viia. Samuti tuleks nende analüüsimiseks valida allikmaterjali korpus siinsest uurimusest erinevate põhimõtete alusel.

2.5.1. Norra 1814 ja Soome 1809

Norra taassünni narratiiv on siinkohal eraldi ja pikemalt välja toodud kahel põhjusel. Esiteks oli see praeguses uurimuses käsitletavatest lugudest keerulisim. Teiseks oli tegemist väga vastuolulise ja mõnevõrra ettearvamatu tõlgendusega narratiiviga. Kui eespool välja toodud n-ö keerulised lood olid seda siiski vaid ühel ajastul ning hiljem suudeti need rahvusliku mõttega ühildada, siis selle narratiivi puhul tegi iga uus tõlgenduskihistus narratiivi pigem hõlmamatumaks.

Ernst Sars on öelnud, et 1814. aasta sündmuste käik oli niivõrd keerukas, et veel 1880ndateks aastateks ei olnud Norra ajaloolased sündmuste korrektsest rittapanekust kaugemale jõudnud.[523] Kokkuvõtvalt siiski. Napoleoni sõdades ebaedukas Taani loovutas Norra Rootsile Kieli rahuga 7. jaanuaril 1814. Taani kroonprints Kristian Frederik otsustas Norras ohjad haarata ja kasutada ära norralaste rootsivastaseid meeleolusid. Norra sai iseseisvuse ja konstitutsiooni ning Kristian Frederik valiti uueks kuningaks 17. mail, mida hiljem hakati tähistama ka n-ö konstitutsioonipäevana. Augustis alustas Rootsi sõjategevust ning olulist vastupanu kohtamata jõuti Kristian Frederikiga kokkuleppele, et too loobub troonist ja Norra *Storting* alustab Rootsiga läbirääkimisi ühinemistingimuste osas. Tulemuseks oli Norrale 19. sajandi kontekstis üsna soodne olukord.

[523] Sars, Ernst Johan (1882) Historisk Inledning til Grundloven. Kristiania: Folkeskiftselskabets Forlag, lk 2.

Norra sai oma põhiseaduse, ent riik oli personaalunioonis Rootsiga ning puudus õigus iseseisvale välispoliitikale.

1814. aasta sündmusi peeti üldlevinult n-ö vana Norra taassünniks. Tähelepanuväärse 17. mai *Stortingi* istungi lõpetas president Sverdrup lausega „Jumal hoia vana Norrat!"[524] ning vastavat sündmust ennast peeti/peetakse iseseisvuse saavutamiseks: „17. maid peetakse kõige tähendusrikkamaks ja õnnistatumaks kõigist päevadest, millel Jumal on lasknud paista üle Norra mägede."[525]

Nagu eeldada võib, tegi narratiiv aja jooksul läbi mitmed olulised muutused. Rahvusromantiline koolkond pani peamise süü Kristian Frederikile, kellele heideti ette nõrka iseloomu ja otsustamatust olulistel hetkedel tegutseda. Koostööd Kristianiga põhjendati eelnevatest sõdadest tingitud rootsivastaste meeleoludega. Asjade lõppseisu pidas rahvusromantiline koolkond siiski positiivseks (ent lõpptulemused said vaevalt olla paremad[526]), esmane rootsivastasus hajus ning norralased nägid iseseisvuse ja uue elukorralduse edasiviivat jõudu liidus oma ajaloo kõige loomulikuma partneriga.[527]

Järgmine ajalookäsitlejate põlvkond vaatas narratiivis ümber kaks asja: norralaste passiivse rolli ja heakskiidu unioonile Rootsiga. Ernst Sars vaidles teoses „Historisk Inledning til Grundloven" („Ajalooline sissejuhatus põhiseadusesse") tugevalt vastu väitele, et iseseisvuse saavutamine oli juhus ja *Grundlov* n-ö kiirtöö. 1814. aasta saavutusi tuleb vaadelda rahvuse katkematu sisemise arengu tulemusena ning mitte alahinnata eelnevate põlvkondade rolli selle saavutamisel.[528] Ilma eelkõige talupojaühiskonna militaarkogemuse, (taanlastelt sadade aastate pikkusest võitlusest säilitatud) isikliku vabaduse ja omandiõiguseta, mis nii tugevalt tõstsid rahvuse enesevääriku ning andsid usku ja kindlust selle rahvuse tulevikku, oleks konstitutsioon olnud vaid väärtusetu pabertükk.[529]

Süü oli sel perioodil veel endiselt peamiselt Kristian Frederiki peal, kes veetis ülejäänud elu õnnetuna, „haigena hingelt ja kehalt", sest „ta tundis, et häbi, mis õnnetu sõjaga rahvale langes, oli üksi ja ainult tema".[530] Samas

---

[524] Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, 66.

[525] *17de Mai bleven agtet for den mærkværdigste og velsignelsesrigeste af alle de Dage, Gud har ladet lyse over Norges Fjelde*. Wergeland, Henrik (1834) Norges Historie, II. Christiania: Hoppes, lk 103.

[526] *Alligevel skulde Resultatet neppe være bleven bedre end det* ... Samas, lk 106–107.

[527] Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere, lk 62.

[528] Sars, Ernst Johan (1882) Historisk Inledning til Grundloven, lk II–III.

[529] Samas, lk 203.

[530] ... syg paa sjæl og legeme ... *Han følte, at den skjendsel, som ved den uheldige krig var veltet over nationen, ene og alene var hans*. Øverland, Ole Andres (1886) Lærebog i Norges nyeste historie. Kristiania: Huseby, lk 29.

ilmusid ka kriitikanoodid Rootsiga ühendamise suhtes, mida hakati käsitlema ohuna Norra iseseisvusele.[531]

Omariiklusperioodil tugevnes rootsivastane kriitika veelgi. Süüdistused Kristian Frederiki vastu pehmenesid ning sündmustesse üldisemalt kaasati märksa rohkem norralaste aktiivse sõjalise vastupanu aspekti.

Kristian Frederiki kirjeldati 1905. aastal ilmunud kooliõpikus isikuna, kes oli küll kõhklev, ent alistus vastupanuta Rootsile, kuna soovis ära hoida veresauna, ning 1814. aasta sündmuste kontekstis võib Kristianit pidada siiski Norra heategijaks.[532]

Narratiivi lisati norralaste suur tahe võidelda rootslaste vastu. „Harva on läinud rahvas sõtta suurema entusiasmiga, kui tegid seda norralased 1814. ... Rahvas tahtis võidelda ja surra oma vastvõidetud vabaduse eest ... Ohvitserid ja soldatid põlesid võitlustahtest. Nüüd oli neil võimalus võidelda rootslaste vastu nagu vanadel aegadel.”[533]

Rahvuslikust vaatenurgast oli selles sündmuste käigus palju mitmetimõistetavusi, sealjuures oli keskseks küsimus norralaste endi vähesest sõnaõigusest kõigi nende sündmuste juures (norralasi koheldi kui kariloomi, kes käisid käest kätte[534]) ning heausklikust kaasaminekust Kristian Frederiki nn avantüüriga, millele Kristianil polnud isegi Taani kuninga toetust.

Näiteks liikus tekstist teksti lugu sellest, kuidas veel enne parlamendi kokkutulekut arvas Kristian Frederik, et Taani troonipärijana on tal automaatselt õigus ainuvõimule Norras. Parlamendi eestkõneleja ei olnud sellega nõus: „Ta suunas oma tumedad tõsised silmad kindlalt printsile ja vastas sygava tõrrehäälega umbes nõnda: "Selleks ei ole Teie Kuninglikul Kõrgusel rohkem õigust kui minul!"””[535] Selle dramaatilise kirjeldusega taheti rõhutada konstitutsiooni ja parlamendi olulisust Norra saatuse üle otsustamisel. Samas valis see sama parlament mõni aeg hiljem Kristian Frederiki ühehäälselt ise Norra troonile ning ka edasised sündmused viitasid pigem Kristian Frederiki suvale, parlamendi aktiivsest rollist ei räägitud üheski narratiivi versioonis.

Samuti ei teinud narratiivi sugugi lihtsamini mõistetavaks norralaste aktiivse võitluse elemendi lisamine. Tekstidesse tekkisid küll võitluslike lahingute kirjeldused, ent nendes ei kirjeldata mitte lõpuks vastu võetavat kaotust, vaid keskendutakse norralaste vaprusele. Norralased justkui võitlesid vapralt ja

---

[531] [Pärast Kristian Frederiki lahkumist] *Rundt om i Norge var folket bestemt paa, at det ikke vilde indgaa paa forening med Sverige, hvis det maatte opgive det ringeste af sin selvstændighed*. Øverland, Ole Andres (1886) Lærebog i Norges nyeste historie, lk 30.

[532] Lødøen, Ole Iver Knudsen (1905) Det norske folks historie. Fortalt for folke- og ungdomsskolen. 3. del. Kristiania: Cappelens, lk 5.

[533] *Sjelden har et folk gått til krigen med større mot enn nordmennene gjorde i 1814 ... Folket vilde kjempe og dø for sin nyvunne frihet. ... Officerer og soldater brente av stridshug. Nu skulde de få ta imot svensken på gammel vis.* Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem, lk 129–130.

[534] *... flok kvæg* ... Lødøen, Ole Iver Knudsen (1905) Det norske folks historie, 3. del, lk 1.

[535] *Han retted sine mørke arvorlige øine fast paa prinsen og svarte med dyb malmrøst omtrent saa: „Dertil har Deres kongelige Høihed ikke mere ret end jeg.”* Samas, lk 2.

(näiliselt) edukalt, ent seejärel nõustusid ebasoodsa kokkuleppega Mossis ja Rootsiga uniooni loomisega. Norralasi kirjeldati küll kui aktiivseid osalisi sõjategevuses, ent otsused langetati endiselt nende selja taga ning valatud veri tundub seetõttu arusaamatu ohverdusena.

Selles narratiivis joonistub välja, kui oluliseks peeti teatud ajahetkest alates seda, et rahvus ise aktiivselt oma ajaloos kaasa räägiks. Just omariiklusperioodil ohverdati sellele narratiivi arusaadavus, sest tahe oma õiguste eest seista loosse küll lisati, ent sündmuste kirjelduses see tahe ei väljendunud.

Autonoomne Soome Suurvürstiriik loodi 1809. aastal. Sellega liikusid soomlased Rootsi Kuningriigi alluvusest üsna soodsatel tingimustel Vene Keisririigi alluvusse. Kuigi Soome väeosad võitlesid Vene vastu, nenditi sarnaselt norralastele tagantjärele, et valitseja vahetus oli soomlastele pigem soodne. Erinevalt norralastest olid soomlased osalenud sündmuste käigus aga aktiivselt ning seetõttu olid „lojaalsus" ja „vaprus" selle narratiivi olulisteks märksõnadeks kogu perioodi vältel. Seda isegi niivõrd, et neid märksõnu peeti üheks põhjuseks, miks Aleksander I võimaldas Soomele autonoomia, mitte ei ühendanud seda otse Vene Keisririigiga.

> [1876] *See lojaalsus meeldis venelastele, nad olid ise lojaalselt ja vapralt kaitsnud oma isamaad…*[536]
> [1907] *Ta oli õppinud hindama soomlaste lojaalsust, mis sõjas ilmnes, ja seaduskuulekust, mida ametnikud üles näitasid.*[537]
> [1929] *Keiser Aleksander oli olemuselt üllas vürst ja pooldas vabamat riiklikku lahendust, mistõttu kaldus sinnapoole, et anda Soomele riiklik staatus. Kui ta nägi, millise vaprusega Soome sõjaväed võitlesid ta vastu ja millise kirega ametnikud kaitsesid rahva õigusi, kasvas tema austus selle rahva vastu.*[538]

Aktiivse osaluse element oli minevikusündmustes olemas ning narratiivi genees oli soome käsitlustes võrreldes norra käsitlustega seetõttu vähem kontrastne. Samas tõusis siingi soomlaste endi roll sündmuste mõjutajana üha enam fookusesse ja vähenes usk võõrvõimude heatahtlikusse. Näiteks kui Yrjö Koskinen oli Rootsist eraldumist kirjeldanud kui lahkumist nö heade sõpradena, sest eelnev ühine ajalugu „ … jättis mälestused, mis on rahvale jäänud kalliks ja pühaks,"[539] siis 1930ndate kooliõpikutes rõhutati juba enam seda, et Rootsi jättis soomlased võitluses Venemaaga ilma toetuseta ja soomlased pidid ise hakkama saama.

---

[536] *Tämän uskollisuuden ymmärtivät Wenäläiset hyvin kyllä, he ovat itse uskollisesti ja urhoollisesti suojelleet isänmaatansa…* Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja, lk 430.

[537] *Hän oli oppinut kunnioittamaan Suomalaisten uskollisuutta, joka oli tullut näkyviin sodassa, sekä lainkuuliaisuutta, jota virkamiehet osottivat.* Lindeqvist, Kaarlo Olavi (1907) Suomen historian oppikirja. Porvoo: Werner Söderström, lk 102.

[538] Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 214

[539] *… jätti muiston, joka aina on pysywä kansallemme kalliina ja pyhänä.* Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa, lk 510.

Vene keisri puhul aga nenditi, et Soomele autonoomia andmisel ei olnud tal muud võimalustki, sest see oli riigikorralduslikus mõttes lihtsam ja ta vajas soomlaste lojaalsust võitluses Napoleoni vastu.[540] Kokkuvõttes oli aga siiski selge, et 1809. aasta sündmustega oli Soome rahvas saanud „täisealiseks".[541]

2.5.2. Omariikluse saavutamine

Omariikluse saavutamisega jõudis ajaloo teleoloogia oma eesmärgini, selles realiseerus „isamaasõprade sajanditepikkune unelm"[542] ning rahvuse taassünd[543]. Omariikluseni jõudmise lugusid ühendas vaadeldavate rahvuste puhul ka hea õnne elemendi sissetoomine. Kuigi rahvuste endi rolli omariikluse saavutamisel rõhutati üha kasvavas proportsioonis, jäi vaadeldaval perioodil narratiividesse alles ka soodsa juhuse ärakasutamise moment. Väikerahvustena aduti, et iseseisvuse saavutamiseks ei piisanud vaid heast tahtest, selle saavutamise eeltingimuseks oli ka soodne rahvusvaheline geopoliitiline olukord.

Kui see ühisjoon välja arvata, olid omariikluse saavutamiseni viinud sündmused ja vastavalt ka neid kirjeldavad narratiivid vaadeldavate rahvuste puhul siiski märgatavalt erinevad. Rahumeelselt ja ilma suuremate vapustusteta jõuti omariikluseni Norras ja Islandil, sõjaga Eestis, Lätis, Soomes ja Leedus.

Kui 19. sajandi käsitlustes oli põhiküsimuseks religioossete ja rahvuslike väärtushinnangute põrkumine, siis omariikluse saavutamise narratiivides oli selleks poliitiliste ja rahvuslike vaadete põrkumine. Baltikumi ja Soome vabadussõdades vastandusid paremkonservatiivsed ja vasakpoolsed (enamlased) jõud. Igal pool pääsesid domineerima esimesed ning selle käigus omastasid nad ka rahvusriikliku ideestiku. Ehkki enamlaste võimulesaamine ei oleks tingimata välistanud rahvusriikliku idee teostumist, siis praktikas seda sellisena omariiklusperioodi käsitlustes siiski esitati. Enamlased väärisid hukkamõistu, sest nad võitlesid „meie oma" riigi loomise vastu ja nii muutusid käsitlustes enamlus ja antirahvuslus kattuvateks mõisteteks.

Eesti ja Leedu puhul oli sellise hinnangu andmine lihtne, sest rahvusesisene opositsioon oligi väiksem ja enamlased kehastasidki seetõttu ohtu väljastpoolt. Soome ja Läti puhul oli võtmeküsimuseks aga rahvusesisene poliitiline lõhenemine. Vaatame neid narratiive lähemalt.

Tänapäeva käsitlustes nimetatakse Soomes 1918. aasta jaanuarist maini aset leidnud sündmusi läbivalt kodusõjaks. Soome kuulutati iseseisvaks 6. detsembril 1917. aastal soodsat rahvusvahelist olukorda ära kasutades ja ilma ühegi püssipauguta. Küll aga tekkis peagi Soome valitsemise pärast konflikt nn punaste (Soome Sotsiaaldemokraatlik Partei) ja valgete (senati poolt juhitud

---

[540] Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja kansakouluja varten, lk 169–173; Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad (1934) Historian oppikirja keskikouluille, lk 163–168.

[541] Forsström, Oskar Adolf (1899) Suomen historian oppikirja, lk 76.

[542] *Isänmaan ystävien vuosisatainen unelma itsenäisestä Suomesta oli toteutunud*. Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja, lk 228.

[543] Zālītis, Frīdis (1930) Mazā Latvijas vēsture, lk 162.

konservatiivsed jõud) vahel. Lahingutes ja nendega kaasnenud mõlema osapoole poolt läbi viidud karistusoperatsioonides hukkus kokku ligi 37 000 inimest, suur osa neist olid tsiviilisikud. Kodusõda oli Soomele suureks šokiks, mis lõhestas ühiskonna aastakümneteks.[544]

Ajalookirjutuse militariseerumist kirjeldavas peatükis viitasin sellele, et rahvusluse olemusliku rahumeelsuse rõhutamine oli omane kõigile vaadeldavatele rahvustele. Teistega võrreldes võiks sellist lähenemist pidada mõnevõrra rohkemgi iseloomulikuks just Soomele. Ühelt poolt on see kooskõlas soome rahvusluse suurema tasakaalukusega, ent teisalt tekib küsimus, kas mitte hiljutine ja siin piirkonnas valusaim kodusõja kogemus ei tekitanud vajadust rahvusluse olemuslikku rahumeelsust veelgi enam rõhutada.

Kui tänapäeval nimetatakse 1918. aasta esimese poole sündmusi kodusõjaks, siis maailmasõdade vahelistes käsitlustes oli vastavate peatükkide pealkirjaks „Soome vabadussõda" või „Soome vabadusvõitlus". Kodusõja element oli käsitlustes küll olemas, ent vabadussõja raami sees. Tegemist oli vabadussõjaga, mis sisaldas eneses ka kodusõda: „*Kuna mässuliste seas oli palju venelasi, neid juhtisid Vene ohvitserid ja ka relvastus oli Vene oma, oli võitlus samaaegselt vabadussõjaks ja – õnnetuseks – kodusõjaks.*"[545]

Ajalugu kirjutavad võitjad, seetõttu oli punasest terrorist juttu märksa enam. Valget terrorit mainis üks käsitlus kolmest,[546] ehkki ka selles oli valge terrori kirjeldus märgatavalt pehmem võrreldes punase terrori kirjeldusega.

Selles tõlgenduses väljenduvad mitmed eespool juba mainitud ajalookäsitlustele omased jooned. Esiteks oleks nende käsitluste põhjal keeruline väita, et tegemist oli rahvusliku trauma kirjeldusega. Kirjeldused olid küll enamlasi hukkamõistvad, end stiililt siiski vaoshoitud. Teiseks mainiti ka ebamugavaid ajaloofakte (valge terror), ehkki nende olulisust vähendati märgatavalt.

Soome kodusõja kontekstis teeksin väikese kõrvalepõike Eesti kooliõpikutesse. August Mölleri ja Emma Assoni 1932. aastal ilmunud kooliõpikus on Soome kodusõda kirjeldatud järgmiselt: „*Soomel tuli läbi elada raske kodusõda: tekkis võitlus enamlastega, kes katsusid asutada nõukogude vabariiki. Paluti abi Rootsilt, kuid asjata. Siis pöörduti Saksamaa poole. Kuid soome sõjavägede ülemjuhatajal kindral Mannerheimil õnnestus korraldada sõjaväe ja võita enamlased. Nii saavutati lõplikult täieline riiklik iseseisvus.*"[547]

---

[544] Upton, Anthony (1980) The Finnish Revolution 1917−1918. Minneapolis: University of Minneapolis Press, lk 522.

[545] *Kun kapinallisten riveissä oli runsaasti venäläisiä, johdossa venäläisiä upseereita ja aseistus niinikään venäläinen, oli taistelu siis samalla kertaa vapaussotaa ja – onnettomuudeksemme – kansalaissotaa*. Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad (1934) Historian oppikirja keskikouluille, II, lk 230. Sarnase kirjelduse annab ka Frans Akseli Heporauta. Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja, lk 226.

[546] Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia, lk 302–306.

[547] Möller, August; Asson, Emma (1932) Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga ja kodanikuteadus. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, lk 153.

Võrreldes Soome endi käsitlustega on siin astutud veel üks samm edasi. Sellest, et tegemist oli kodusõjaga, saame me aimu ainult kirjelduse sissejuhatavast lausest. Ülejäänud kirjeldus võiks käia sama hästi ka Soome ja mõne välisvaenlase võitluse kohta. Vastandatakse „nõukogude vabariik" ja „riiklik iseseisvus". Sõda nimetatakse küll kodusõjaks, ent kirjeldatakse siiski konfliktina, milles saavutati võit „nende" üle. Sellega jääb aga tabamata probleemi olemus. Teema oli Soomes valulik just seetõttu, et terrori taga olid omad. Eesti käsitluse tõlgendus on seega võrreldes soome omaga üheplaanilisem. Fakte küll teatakse, ent ei mõisteta probleemi olemust, sest oma rahvusluses ei ole probleemi sellisel kujul (või vähemalt sellises ulatuses) esinenud.

Läti vabadussõja käsitluste puhul oli sõlmküsimuseks Läti küttide tegevuse tõlgendamine. Läti küttide (*Latviešu strēlnieki*) pataljon (hiljem rügement) kutsuti kokku I maailmasõja ajal 1915. aastal, et kaitsta Vene impeeriumi Saksa pealetungi vastu. Algselt vabatahtlikest koosnenud üksus sai aasta hiljem värbamise käigus lisa ning paisus ligi 40 000 meheni. Peamised võitlused peeti Läti territooriumil Daugava jõe kallastel, sealjuures tuntuimaks saadi 1916. aasta detsembris ja 1917. aasta jaanuaris peetud Jõululahingutega. 1917. aasta mais nimetati rügement ümber Läti punaste küttide rügemendiks (*Latviešu sarkanie strēlnieki*) ning see osales aktiivselt Vene kodusõjas enamlaste poolel. 1919. aastal kaasati nad enamlaste poolel ka Läti kodusõtta. Väiksem grupp (ohvitseridest) kütte ei olnud sellega nõus ning lahkusid rügemendist ja liitusid Läti valgete vägedega ehk Ajutist Valitsust toetanud jõududega. Tänu lubadusele anda maata talupoegadele tasuta maad, leidsid enamlased alguses palju toetajaid ka Läti tsiviilisikute seas, ent punase terrori ilmnedes toetus kadus. Kokkuvõttes ei saavutanud enamlased Lätis suurt edu ning järele jäänud osa küttidest saadeti tagasi Venemaale, kus jätkati võitlust Vene kodusõja tandril.

Sarnaselt soomlastele oli omariikluse saavutamise narratiiv lätlaste ajaloo üks keerukamaid. Kooliõpikutes ei ole see teema ka lõpuni üheselt mõistetav. Kindel on see, et Läti küttidega seostus lätlaste ajalooteadvuses ka oluline idealiseeriv moment: „Läti rahva järgnevate aastate mõtted ja ootused seostusid 1915. aasta suvel loodud küttide pataljoniga …"[548]. Nad kehastasid Läti ajaloo vapraid ja ennastohverdavaid patriootlikke võitlejaid ja nii ilmnes siin lätlaste varasemas ajaloos üsna nõrgalt esindatud militaarnarratiiv. Jõululahingud olid ka ühed vähestest põhjalikumalt kirjeldatud lahingutest Läti kooliõpikutes.

Keerulisem on Läti küttide ja enamlaste koostöö küsimus. Kooliõpikutes mainiti seda vaid vihjamisi ja kuna osa küttidest koostööst keeldus, siis oli ka võimalik näidata, et Läti kütid panid aluse Läti uuele armeele.[549] Üldiselt oli rõhk küttide sõjalisel vaprusel ja vähem räägiti nende poliitilistest eelistustest.

---

[548] *Latviešu tautas domas un cerības nākamajos gados bija saistītas ar 1915. g. vasarā nodibinātiem latviešu strēlnieku bataljoniem* ... Zālītis, Frīdis (1930) Mazā Latvijas vēsture, lk 157.

[549] Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture, lk 105.

Lätlaste seas levinud sümpaatiat enamlaste vastu põhjendati sellega, et enamlastelt loodeti abi vihatud sakslaste Lätist välja tõrjumisel.[550] Punase terrori ilmnedes enamlastes pettuti ning sõja võitsid seetõttu Ajutise Valitsuse taga seisvad jõud. Huvitav on ka märkus, et sõjaaegsed lahkhelid ületati Läti Vabariigi loomise järgsetel esimestel aastatel, kui üksmeeles ja koostöös asuti ehitama üles oma riiki.[551]

Soome kodusõda ja Läti vabadussõda näivad esmapilgul üsna sarnaste ajaloosündmustena – omariikluse saavutamise teatud etapis tekkis sama etnilise taustaga grupi sees lõhenemine poliitiliste vaadete alusel. Ajalugu kirjutasid küll võitjad nii Lätis kui Soomes, ent võitjate hinnang kaotajatele oli samas üsnagi erinev. Kuigi ka soomlaste käsitlused olid vaoshoitud stiiliga, siis hinnang enamlastega koostöö tegijatele oli siiski üheselt hukkamõistev. Läti käsitluste puhul oli hinnang pigem väljavabandav.

Olen siinses uurimuses korduvalt väitnud, et ebamugavate ajaloofaktide mahavaikimine ei ole üldlevinud. Varasemate näidetega võrreldes näitab lätlaste selle narratiivi käsitlus, et teatud piirini olid ebamugavad ajaloofaktid siiski väljavabandatavad. Küsimus on selles, kui kaugel see piir asub. Kui suur peab olema kognitiivne dissonants, et ebamugav ajaloofakt ei oleks enam väljavabandatav? Soome ja läti käsitlusi võrreldes ütleksin, et mõlemad asusid üsna selle piiri lähedal, ehkki teine teisel pool. Soome kodusõda oli piisavalt traumaatiline, et väljavabandamine asenduks hukkamõistuga; Läti kodusõda aga seda piiri ei ületanud. Samas ütleksin läti juhtumi põhjal, et see piir asub siiski ka üsna kaugel ja tõlgendusraamid on laiad. Enamlaste toetamine (s.t Ajutise Valitsuse mittetoetamine) ei olnud marginaalne nähtus, ent see suudeti rahvuslikku ajaloonarratiivi siiski kaasata. Eespool mainitud enamluse ja mitterahvusluse mõistete kattumine oli läti käsitluste puhul seega nõrgem. Käsitlustes heideti Ajutise Valitsuse vastu tegutsenud lätlastele ette pigem naiivsust (uskusid Vene enamlaste katteta lubadusi) kui nihilismi. Leiti, et oma südames tegutsesid kõik nad lätlaste heaolu nimel, ehkki mõningate meetodivalik oli ekslik.

2.5.3. Eesti Vabadussõda – ideaalne rahvuslik narratiiv?

Eelnevate näidete ülesandeks oli luua foon Eesti Vabadussõja narratiivile ja näidata, kui suur oli viimase osas kontaktpind rahvusliku mõtte ja ajaloosündmuste vahel. Esiteks haakus see narratiiv tolleks ajaks rahvusluses kanda kinnitanud võitluslike meeleoludega. Vabadus ei olnud mitte sülle langenud, vaid see võideldi välja. Paarkümmend aastat varem ei oleks oma õiguste eest võitlemise aspekt rahvusluses nii oluline olnud.

Teiseks ei olnud sõda ise traumaatiline ei majanduslikus ega sotsiaalses mõttes. Lätist oli pärast Esimest maailmasõda ja vabadussõda järel vaid tuhk ja

[550] Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam, lk 298.
[551] Samas, lk 327–328.

varemed ning näiteks kogu kooliinventar oli sõja käigus kütteks põletatud.[552] Soomes jäi sõja tagajärjel orvuks 20 000 last, rääkimata sellest, et tegemist oli sõjaga, kus „vend võitles venna vastu". Seda, et eestlaste sotsiaalse ühtsuse taga oli Läti ja Soomega võrreldes madalam industrialiseeritus, tollal ei teadvustatud. Lisaks suudeti selles sõjas „võita kaht ajaloolist vaenlast" – sakslasi ja venelasi. Neist viimaste vastu võitlemine ei oleks samuti paarkümmend aastat varem olnud tugevaks rahvuslikuks argumendiks. Seda enam sobis see aga maailmasõdade vahelisse perioodi.

Lõpetuseks oli Eesti Vabadussõja narratiiv ka n-ö „aga"-vaba. Eespool on toodud ridamisi narratiive, mis olid ühel või teisel moel rahvuslikule mõttele vajalikud, ent enamiku puhul ilmneb ka mõni „aga". Ka eestlaste muistse vabadusvõitluse narratiiv sobis küll mitmes mõttes rahvuslaste programmiga, aga kuna võitlus ise lõppes siiski iseseisvuse kaotamisega, siis mitte lõpuni välja. Ka Leedu Vabadussõja narratiiv oli vähem probleemne võrreldes Soome või Läti omariikluse saavutamise narratiividega ja omas Eesti vastavale narratiivile sarnast potentsiaali, sest sõjasündmuste käigus vastanduti kolme ajaloolise vaenlasega, lisaks venelastele (bolševikud) ja sakslastele (nn Lääne-Venemaa vabatahtlike armee ehk Bermondti armee) ka poolakatega. Vaatamata sõja üldisele edukusele, oli selle narratiivi oluliseks „aga"-ks siiski Vilniuse piirkonna loovutamine Poolale. Petras Klimase sõnul oli sellega leppimine küll „kahjulik rahvuse huvidele", ent Leedu valitsus nõustus sellega rahu nimel.[553]

Nii võib Eesti Vabadussõja narratiivi kohta öelda, et rahvusliku ajaloo teleoloogia realiseerus õigel ajal, õiges kohas ja vormis ning seetõttu ei ole ka raske mõista, miks ajalugu omandas omariiklusperioodil eesti rahvuslikus mõttes nii olulise positsiooni.

Arvukatest taassünni narratiividest (iga rahvuse ajaloos oli vähemalt kolm taassünni narratiivi) tulid selles peatükis lähema vaatluse alla Norra ja Rootsi personaaluniooni ning Soome Suurvürstiriigi loomise narratiiv ning Eesti, Soome ja Läti kodu- või vabadussõdade narratiivid. Esimese kahe tõlgenduse genees viitas nii võitlustlike meeleolude kui ka oma õiguste eest seismise ja ise oma ajaloo suunamise olulisuse tõusule rahvusluses vaadeldaval perioodil. Soome kodusõda ja Läti vabadussõda olid aga traumaatilised sündmused, mille lahkamine ajalookäsitlustes oli omajagu problemaatiline. Sellel foonil paistis Eesti Vabadussõja narratiiv eriti hästi silma kui peaaegu ideaalne rahvuslik narratiiv, milles väljendusid kaasaja rahvusluse olulisemad tunnusjooned.

---

[552] Lacombe, Gaston (1997) Nationalism and education in Latvia, 1918–1940. *Journal of Baltic Studies*, 28 (4), lk 310.

[553] *… ir buvo kenksminga tautos interesams*. Šapoka, Adolfas (Red.) (1936) Lietuvos istorija, lk 556.

2.6. Järeldused

Rahvusluses üritati minevikku suruda raamidesse, millesse see ei tahtnud enamasti kuigi hästi mahtuda. Minevikusündmusi tuli kombineerida taanduva religioosse ning esile kerkiva rahvusliku ja teadusliku mõttega, leides seejuures võimalikest sobivaim identiteeti toetav rahvusliku ajaloo narratiiv. Siinse uurimuse püüuks oli näidata, kui keeruline see ülesanne ajaloolaste jaoks oli, ning sõeluda välja kriteeriume, mille põhjal nad oma valikuid tegid.

2.6.1. Rahvusliku narratiiviloome piirangud

Tänapäevases erialakirjanduses rõhutatakse kaasaja väärtuste rolli ajaloo narrativiseerimisel. Eelneva peatükiga soovisin enam tähelepanu tõmmata sellele, et ajalugu narrativiseeritakse kaasaja väärtushinnangute, ajalooallikate ja nende tõlgendusvõimaluste koosmõjul. Vaatamata sarnastele üldsuundumustele ning ka sarnasele narratiivsele mudelile (hiilgeaeg-langusaeg-taassünd), olid metanarratiivide käsitlused eri rahvuste puhul sageli erinevad. Piltlikult öeldes otsiti ajaloost küll samu väärtusi, kuid neid leiti erinevatest kohtadest, sest otsitavad väärtused olid *summa summarum* küll sarnased, ent need olid eri rahvuste puhul erineva pakilisusega ning ajaloo poolt ette antud raamid eri kitsusega. Ajaloo rahvuslikul narrativiseerimisel lähtus probleemi teravik küll olevikust, ent minevik ei allunud oleviku vajadustele siiski kompromissitult ning sageli oli just see ajaloo mõttekohtade tekitajaks.

Varasema ajaloo kontekstis oli suhestumine allikatega kesksemal kohal eesti ja norra käsitluste puhul, samas kui soome ja leedu ajalookäsitluste puhul oli ajaloolastel vaba voli. Esimeste puhul väljendusid need piirangud ajalookäsitluste suuremas probleemikesksuses, eelkõige tuli läbi töötada esivanemate paganliku brutaalsusega seotud küsimused. Kui norra ja islandi käsitlused välja arvata, siis ülejäänute puhul kurdeti sageli ka allikate vähesuse üle. Rahvuse esiajalugu (ja ühtlasi kuldne aeg) oli mattunud mineviku „udusse". Samas tuleb siin rõhutada, et ei otsitud mitte kõikvõimalikke allikaid, vaid allikaid, mis oleksid toetanud narratiivi rahvuslikust kuldsest ajast. Seetõttu kurdeti allikate vähesuse üle ka eesti ja läti käsitlustes, sest Henriku kroonika ei vastanud sellele kriteeriumile. Rahvuslikud ajalood ei sündinud selle tekstiga mitte kooskõlas, vaid pigem konfliktis, ebamugavustundes ja mittenõustumises.[554] Õigupoolest polnud päris rahuldustpakkuvad ühegi rahvuse ajaloo allikad, sest ka norralased olid hädas saagade lõputute brutaalsuskirjeldustega. Nii tekibki küsimus, kas puuduv allikas pole mitte kõige parem allikas.

[554] Kaljundi, Linda (2011) The chronicler and the modern world: Henry of Livonia and the baltic crusades in the enlightenment and national traditions. Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate, lk 424.

Siinne uurimus ei anna kuigi palju argumente ajalookäsitluste ja professionaliseerumise vaheliste seoste olulisuse toetuseks. Kui eeldada, et Põhjala ajaloolased olid üldjuhul professionaalid ja Baltikumi ajaloolased mitte, siis selles eristuses ei oska ma olulisi kõrgemast professionaalsuse tasemest tingitud erinevusi välja tuua. Eesti käsitluste stiil oli küll mitteteaduslikult lennukas, ent samuti mitteprofessionaalsete läti autorite ja seetõttu ka mitteprofessionaalide stiili kohta üldisemalt seda öelda ei saaks.

2.6.2. Eripärad

Jõuame uurimuse põhiküsimuseni – mil määral olid eesti ajalookäsitlused omalaadsed ja mil määral haakusid teiste Põhjala ja Baltikumi väikerahvuste käsitluste omadega. Peamiseks erinevuseks oli eesti ajalookäsitluste küllaltki varane militariseerumine ja religioossete narratiivide tagaplaanile jäämine. Samas ei pruukinud siin olla midagi pistmist vähesema religioossusega, vaid n-ö kitsa raamiga, mille Henriku kroonika eesti ajalookäsitlustele ette andis. Vaadeldavatest rahvustest ainsana ei olnud eestlastel võimalik paganlikust minevikust n-ö kõrvale hiilida, sest nii norralased kui isegi lätlased said ajaloost ette näidata ka vabatahtliku tsiviliseerumise, s.o kristianiseerumise narratiivi.

Kui hiljutistes „Eesti ajalugu II" ilmumise järgsetes aruteludes on rõhutatud sageli seda, et eesti rahvuslased pöörasid Henriku miinused plussideks ja vastupidi, siis nii lihtne see siiski polnud. Eriti 19. sajandi autorite maailmavaates oli kristlusel rahvusluse kõrval veel siiski konkureeriv positsioon ning seetõttu tundusid mitmed Henriku miinused miinustena ka 19. sajandi autoritele. 20. sajandi rahvusluse kontekstis töötas Henriku kroonika pöördväärtustamine seetõttu paremini.

Kui see (19. sajandisse jääv) kõrvalekalle välja arvata, oli eestlaste ajaloo rahvuslik narrativiseerimine võrreldes naabritega siiski mitmes aspektis lihtsam. „Vanad eestlased ei käitunud kuigi kristlikult, ent nad käitusid üsna rahvuslikult ja see tegi eesti ajaloo rahvusliku narrativiseerimise lihtsamaks kui vaadeldavate teiste rahvuste puhul, kes olid sageli hädas just esivanemate mitterahvuslike valikutega. Selles kontekstis tuhmub ka varasema riikliku ajaloo puudumise probleemsus. N-ö mittevõimsusel olid omad põhjused, see võis olla näiteks nõrga rahvusliku elujõu tunnuseks. Ent veelgi raskem oli mõista mitterahvuslikkust ajaloos.

Mitmed eesti ajalookäsitluste narratiivid (muistne vabadusvõitlus, Vabadussõda) olid rahvusluse seisukohalt suisa n-ö õpikujuhtumid, ent mõnevõrra üllatav on siinjuures see, et sellised õpikujuhtumid ei ole praktikas kuigi lihtsalt leitavad. Seetõttu võib küsida, kas see (juhuslik) kokkulangevus võis olla ka põhjuseks, miks ajalugu omandas eesti rahvusluses nii keskse positsiooni.

Kui uurimuse alguses ja ka algse rahvuste valiku (soome, norra) puhul eeldasin, et soome käsitlused on potentsiaalselt sarnasemad ja norra omad erinevamad eesti käsitlustest, siis päriselt paika see ei pidanud. Soome ja mõnel juhul ka läti käsitluste puhul oli eelkõige harjumatu nende vaoshoitum rahvus-

likkus (või pragmaatilisus) võrreldes eesti käsitlustega. Soome tekstikorpus oli ka ajalises plaanis kõige ühtsem ning geneesi järgimine oli selle puhul keerulisem. Norralaste, islandlaste ja leedulaste minevik oli küll eestlaste omast märgatavalt erinev, ent rahvuslikus retoorikas väljenduv emotsioon siiski küllaltki sarnane.

KOKKUVÕTE

Uurimuse „Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani" eesmärgiks oli kaardistada Põhjala ja Baltikumi rahvuslike ajalookäsitluste narratiive ja nende geneesi ning positsioneerida kirjeldatud pildil eesti ajalookäsitlused.

Lisaks eesti käsitlustele olid kaasatud leedu, läti, soome, norra ja islandi ajalookäsitlused. Vaadeldavateks tekstideks olid kooliõpikud ja empiiriline ajalookirjutus, kusjuures 19. sajandi puhul oli rõhk enam viimastel ja 20. sajandi puhul esimestel.

Uurimuse keskseks märksõnaks oli „rahvuslus", mida defineerisin ühiskonna moderniseerumist toetava ideoloogiana, mis hakkas laiemalt levima 19. sajandil ning mille iseloomulikeks joonteks olid ühiskonna demokratiseerumine, laiemaid inimhulki kaasav haridussüsteem ja massikommunikatsioon. Rahvuslik identiteet hõivas varasema lokaalse, seisusliku või religioosse identiteedi asemel prioriteetse positsiooni identiteedi hierarhias ning selle tuumaks sai veendumus, et inimkonna kõige loomulikum gruppidesse jaotumine toimub rahvuslikke tunnuseid pidi. 20. sajandil lisandus seni suuresti etnilistel tunnustel põhinevale (väike)rahvuslikule identiteedile riiklik dimensioon, mille järgi eelistati, et rahvuse ja riigi piirid langeksid võimalikult kokku.

Teoreetiliseks lähtepunktiks oli Jan Assmanni käsitlus ajalookirjutusest kui kultuurimälu osast. Ajaloomälu kujuneb minevikutõlgenduse, olevikuväärtuste ja tulevikuperspektiivide vahelises interaktsioonis ning selle protsessi olulisteks töövahenditeks on vahendamine, tekstualiseerimine ja kommunikatsioon. Lisaks kaasasin teooriaid mitmetest uurimisvaldkondadest (võrdlev historiograafia, rahvuslus- ja mälu-uuringud ning narratoloogia), sealjuures leidsid enam rakendamist James Wertschi teooria narratiivsest hierarhiast, Aleida Assmanni teooria talletus- ja talitlusmälu erisustest ning Miroslav Hrochi teooria väikerahvuste arenguetappidest. Siinse uurimuse eesmärgiks oli rõhutada ajalookäsitluste geneesist, narratiivsest hierarhiast ja tekstitüübist tulenevatele erisustele tähelepanu pööramise vajadust.

Peatükis „Rahvuslike ajalookäsitluste genees 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani" olid vaatluse all mitmed väikerahvuste ajalookäsitlustele omased arengusuundumused: tekstide üha süvenev rahvuslik narrativiseerimine, ilmalikustumine, emantsipeerumine, militariseerumine, fookuse muutus ning ajaloo- ja rahvusliku mõtte muutumine.

Ajalookäsitluste narrativiseerumise all pidasin silmas nii ajaloo loostamist üldisemalt kui üha tugevnevat loostamist just rahvusliku ideestiku ümber. Kirjeldavast ajaloost sai vaadeldava perioodi kestel omavahel põhjuslikus seoses olevate sündmuste ajalugu ning üha enam toetati need seosed rahvuslikule ideoloogiale. Levis probleemikeskne ajalookirjutus, ajalugu ei esitatud enam kronoloogiliselt, vaid temaatiliselt. Ajalooperioodidele hakati omistama iseloomustavaid rahvuslikke üldnimetusi, nagu näiteks „rahu sajand" või

„muistne vabadusvõitlus". Ajalugu hakati nägema eelkõige rahvuse arengu loona, alustades selle sünnist muinasajal ja jõudes läbi langusaja taassünnini 19. sajandil. Esimese maailmasõja järel sai keskseks idee rahvuslikust omariiklusest, mistõttu ajaloost sai rahvusriigiks kasvamise lugu.

Iga rahvuse ajaloolased pidid leidma just selle rahvuse mineviku, oleviku ja tuleviku perspektiive arvestava aja loo, ehkki eri rahvuste puhul oli see ülesanne erineva raskusega. Keerulisim oli see läti ajalookäsitluste puhul, sest üheks tuli sünteesida erinevat poliitilist ajalugu ning erinevat religioosset ja etnilist tausta omavad ajalood. Eesti puhul oli ajaloo rahvusliku narrativiseerimise „ülesanne" aga üks lihtsamaid ning see võis olla põhjuseks, miks rahvusliku ajalookäsitluse loomiseni jõuti hilisele alguspunktile vaatamata üsna kiiresti.

Teiseks vaadeldavaid rahvuslusi (ja tõenäoliselt ka rahvuslusi üldisemalt) ühendavaks jooneks oli ajalookäsitluste üha tugevnev ilmalikustumine. Kui 19. sajandil oli religioosne maailmavaade rahvuslikule veel oluliseks konkurendiks ning üksteist välistavate narratiivide (nt vabaduse kaotamine *vs.* kristianiseerumine/tsiviliseerumine) esinemisel ei olnud nende kahe vahel valiku tegemine lihtne, siis 20. sajandil langes valik üldjuhul ikkagi rahvusliku narratiivi kasuks. Üheks indikaatoriks oli „tsiviliseerimata paganate" narratiivi genees. Kui 19. sajandi ajalookirjutajad üritasid muinasesivanemate paganlikke ja kaasaja kristlaste pilgule ka tsiviliseerumatuna näivaid ajaloofakte vältida või pehmendada, siis 20. sajandi käsitlustes sellistes ajaloofaktides enam probleemi ei nähtud. Paganlus ei tähendanud automaatselt tsiviliseerimatust ning tekstides seni muinasaja iseloomustamisel kasutusel olnud väljendid „see pime aeg" või „see toores aeg" kadusid. Selle suundumusega käsikäes käis viikingi- ja militaarkultuuri väärtustamise tõus. Islandil muudeti seetõttu ajaloo kuldse aja narratiivi. Seni oli kuldset aega kehastanud vahetult kristianiseerumisele järgnenud n-ö rahuaeg, kahe maailmasõja vahel peeti kuldseks ajaks aga kristianiseerumisele eelnenud kiire arengu ja seisuslikult võrdse ühiskonna aega.

Teiste rahvustega võrreldes enim ja kauem kasutati religioosset retoorikat soome käsitlustes. Rahvuse põhimõtteline usklikkus oli esiplaanil ka leedu käsitlustes, ehkki üllatuslikult peeti selle all silmas samavõrd ajaloo paganlikku kui katoliiklikku perioodi. Oluline oli rõhutus, et leedulased on usklikud, sõltumata täpsest usutunnistusest. Eesti käsitlustes oli religioosne retoorika tagaplaanil, ehkki selle põhjuseks ei pruukinud olla eestlaste väiksem usklikkus. Eelkõige oldi religioossete institutsioonide vastased.

Vaadeldavad mittedominantsete rahvuste ajalookäsitlused kujunesid kahe dominantse rahvusluse mõjusfääris, sealjuures oli üks neist dominantsetest rahvuslustest pigem kultuurilise ja teine poliitilise mõjuga (nagu näiteks taani ja rootsi norra rahvusluse ning baltisaksa ja vene eesti rahvusluse puhul). Rahvusromantilisel perioodil, s.t 19. sajandil vastandasid ajalookirjutajad end eelkõige kultuuriliselt dominantsele rahvuslusele, poliitiliselt dominantse rahvusluse suhtes oldi positiivselt meelestatud. Sajandivahetusel seis muutus, vastandumine kultuurilisele võõrrahvale vähenes ja käsitluste keskmesse tõusis soov vabaneda poliitilise võõrrahvusluse mõjust. Nii muutus kardinaalselt ka hinnang

pärisorjuse kaotamisele eesti ja läti ning personaaluniooni loomisele norra käsitlustes.

Religioosse retoorika taandudes tekkis käsitlustesse üha enam ruumi ka ajaloo tõlgendamisele militaarsest vaatenurgast. Mittedominantseid rahvuslusi on küll kirjeldatud kui rahumeelseid ja ekspansioonisoove mitteevivaid, ent militaarse edukuse üha suuremat väärtustamist võis märgata siingi. Eelkõige hakati enam väärtustama aktiivset oma õiguste eest seismist ja sealjuures ka nende eest võitlemist ning selle tulemusel mitmed seni pigem religioosset pitserit kandnud narratiivid (nagu näiteks 13. sajandi Kirde-Euroopa ristisõjad) militariseerusid. See suundumus väljendus paremini kooliõpikutes, ajalooteaduse peavool keskendus pigem majandus- ja kultuuriajaloole.

Erialakirjanduses on üldlevinud väide, et rahvusromantiliste koolkondade käsitluste fookuses oli rahvuse ajaloo kuldne aeg. Siinses uurimuses vaatasin, kas ja kuidas nihkus see fookus hilisematele ajalooperioodidele. Laias laastus võib väita, et ajalugu kirjutati minevikust olevikku, alustades ajalooperioodist, mis võis potentsiaalselt olla rahvusluse jaoks kõige probleemivabam, jätkates perioodiga, mis oli rahvusliku ajaloo jaoks kõige probleemsem, ning jõudes lõpuks kaasajani välja. Ühe etapi vahetumine teise vastu toimus vaadeldavate rahvuste puhul üsna sarnaste põhimõtete järgi, langedes kokku vastavate rahvuste historiograafiakoolkondade muutumisega.

Kui vaadeldud tekstide ajaloofilosoofiline kihistus oli õhuke, siis märksa enam pöörati tähelepanu ajalookirjutuse rahvuslike eesmärkide selgitamisele. Ajalookirjutuse ülesandeks oli väikerahvusliku ajaloo tõstmine suurrahvustega ajalugudega võrdsele positsioonile ning teha seda rahvusromantilises võtmes. 19. sajandile iseloomulik romantistlik käsitlus asendus sajandivahetusel positivistliku faktiajalooga ning omariiklusperioodil lisandus sellele püüd näidata rahvuse ajalugu rahvusriigiks saamise loona.

Peatükis „Ajalookäsitluste metanarratiivid" olid vaatluse all rahvusliku ajaloo narratiivse mudeli põhikomponendid – narratiivid rahvuse päritolust, kuldsest ajast, iseseisvuse kaotamisest, langusajastust, taassünnist ja religioonikäsitlustest. Kui rahvuslike ajalookäsitluste ühiseid suundumusi kirjeldavas peatükis pöörasin enam tähelepanu rahvuste sarnasustele, siis ajalookäsitluste metanarratiivide peatükis joonistusid enam välja ka rahvuste erinevused.

Päritolu narratiiv, s.o rahvuse etnilise päritolu ning kaasaegsele kodumaale liikumise ja jõudmise narratiivi abil defineeriti ennast ajas ja ruumis – millal meie esivanemad siia saabusid, kust nad siia saabusid ja kes on meie sugulasrahvad. Narratiiv sai rohkem tähelepanu 19. sajandil, hiljem see kadus fookusest. Kirjalike allikate puudumise tõttu toetuti lingvistikale ja rassiteooriatele. Narratiivi genees liikus rahvuse kohalikku päritolu eelistava versiooni suunas. Selline versioon oli mõjukam leedu ja eesti käsitlustes, ehkki täielikult domineerima ei pääsenud see kusagil.

Leedu päritolu narratiiv oli vaadeldavaist idealiseerituim ja probleemituim. Leedu keel kui kõige arhailisem indoeuroopa keel sai tähelepanu kogu Euroopas ning seetõttu oli ka heaks leedu rahvusliku uhkuse allikaks. Probleemseim

oli päritolu narratiiv norra käsitlustes, kus soovist eristuda selgemalt taanlastest ja rootslastest arendati välja eripärane immigratsiooniteooria. Norralasi peeti selle järgi Põhjala rahvustest etniliselt kõige puhtamaks. Soomlaste ja eestlaste päritolu narratiivi valupunktiks oli rassiküsimus. Kaasaegsete rassiteooriate järgi olid soomeugrilased indoeurooplastest madalama rassilise staatusega. Samas räägiti ka soomeugrilaste sugulusest sumeritega ning see oli rahvuslastele jällegi heaks uudiseks.

Vaadeldavad rahvused olid etnilises suguluses ja osaliselt ka üksteise suhtes hierarhias. Nii olid eestlased nooremaks vennaks soomlastele, lätlased leedulastele ja islandlased norralastele. Nooremate vendade puhul olid kõik eelmainitud narratiivide versioonid küll käibel, ent rahvusliku mõtte üldpildis vähem mõjukad.

Kuldse ajastu narratiivi analüüsi lähteküsimuseks oli ajaloolase, ajaloo ja allikate interaktsioon – kas ja kuidas mõjutas ajaloo narrativiseerimist allikate puudumine või ebasoodsad allikad, kas omariiklikku ajalugu sisaldavate ajalugude rahvuslik narrativiseerimine oli lihtsam kui n-ö ajaloota rahvuste ajaloo narrativiseerimine.

Kuldse ajastu narratiivi positsioneerimine viitas religioosse maailmavaate olulisusele 19. sajandi käsitlustes. Kui vähegi võimalik, valiti rahvuse kuldseks ajaks periood, mis sobis ka kaasaja religioossusega. Oluline on siin rõhutada, et tegemist oli igal juhul valikuga, mitte millegagi, mis ajaloost juba iseenesest vastu vaatas.

Nii allikate kui varasema iseseisva riigi olemasolu ajaloos võis sageli olla ajaloo narrativiseerimisel pigem takistuseks, sest allikates kirjeldatu ei pruukinud olla 19. sajandi rahvuslaste jaoks meeldiv. Ehkki varasemat ajalugu katvate allikate vähesuse üle kurdeti sageli, peeti selle all enamasti silmas pigem n-ö soodsate allikate puudumist, mitte allikate puudumist üleüldse.

Kuna allikates kirjeldatud pilt oli harva rahvuslastele täiesti meelepärane, siis väljendus kuldse ajastu narratiiv paremini muistsete esivanemate üldise meelelaadi kui konkreetsete ajaloosündmuste kirjeldustes. See vähendas ka erinevust nn ajalooga ja ajaloota rahvuste vahel.

Teadusliku ajalookirjutuse põhiteesid mõjutasid tugevalt ka siin vaadeldud ajaloolasi. Negatiivseid ajaloofakte enamasti (teadlikult) maha ei vaikitud. Seetõttu leian, et ajalookäsitlustes väljendus rahvusluse n-ö problemaatiline külg paremini kui mitmetes teistes rahvuslikes tekstides.

Teaduslikud piirangud muutsid tekstid aga üsna tasakaalustatuks ning seetõttu olid võimalused mitmete nn ajaloomüütide (nt rahvuslikud kangelased, vana hea Rootsi aeg, Soome Nuiasõda) analüüsiks selle uurimuse raames piiratud. Kui Ann Rigney on leidnud, et ajalooromaanid on „ebatäiuslik ajalugu", siis samavõrd võiks öelda, et ajalookäsitlused on „ebatäiuslik ajaloomälu".

Iseseisvuse kaotamise narratiivid jaotusid vaadeldavate rahvuste puhul kaheks: iseseisvus kaotati poliitiliste vangerduste tõttu (leedulased, norralased, islandlased) ja iseseisvus kaotati vallutuse tagajärjel (eestlased, lätlased, soomlased). Just esimene variant tekitas rahvuslastes hämmingut, sest esivanemate

mitterahvuslikke tegutsemismotiive oli küllaltki raske mõista. Soomlaste ja lätlaste iseseisvuse kaotamise narratiivides ei rõhutatud 19. sajandil vallutaja vastu võitlemise aspekti, vallutust võidi pidada ka rahvuse ajalugu edasiviivaks sündmuseks. 20. sajandil muutusid soome ja läti vastavad rahvuslikud narratiivid siiski rohkem eesti narratiivi sarnaseks ja rõhutama hakati ka vallutajale aktiivse vastupanu osutamise momenti. Eesti käsitluste tõlgendus muistsest vabadusvõitlusest oli seega 19. sajandi kontekstis pigem omalaadne, selle puhul domineerinud militaarne käsitlus oli teiste rahvuste puhul sel ajal veel harvem esinev. Nii võib küsida, kas muistse vabadusvõitluse narratiiv kujunes 19. sajandil selliseks, kuna rahvuslased soovisid seda sellisena näha, või neil ei olnud Henriku kroonika poolt ette antud raamide tõttu muudmoodi lihtsalt võimalik seda narratiivi lahendada. Võrreldes teistega puudus eesti käsitlustest muinasesivanemate vabatahtliku tsiviliseerumise narratiiv (samuti Henriku kroonika poolt seatud piirangute tõttu) ning see võib olla põhjuseks, miks eesti käsitlustes arutleti võrreldes teiste rahvustega märksa enam esivanemate tsiviliseerimatuse küsimuse üle. 20. sajandi rahvusluse kontekstis ei ole muistse vabadusvõitluse narratiivile aga midagi ette heita ning eestlaste võidupühaks sai Võnnu lahingu aastapäev kui muistse vabadusvõitlusega alguse saanud võitluste lõpule viimise sümbol.

Langusajastu narratiivide käsitlused olid sõltumata rahvusest üldpildilt üsna sarnased. Keskseks oli talupoegade õiguste küsimus ning hinnanguid ajaloosündmustele ja valitsejatele anti vastavalt sellele. Kriitika languajastu aadressil suunati aga vähem valitsejate ja rohkem aadelkonna aadressile. Vabaduse kaotamisega kaasnes ka rahvuse järk-järguline moraalne allakäik ja seetõttu ei olnud rahvuse taassünni ülesandeks mitte ainult poliitiliste või majanduslike õiguste, vaid ka rahvuse vaimu taastamine.

Taassünni narratiive oli kõigi vaadeldavate rahvuste puhul kolm: esmaste inim- või poliitiliste õiguste taastamine, rahvuslik ärkamine 19. sajandil ja omariikluse saavutamine 20. sajandil. Kui nn esimest taassündi hinnati 19. sajandil läbivalt positiivseks sündmuseks, siis 20. sajandi käsitlustes oldi selle suhtes pigem kriitiline. Rahvusluses hakati enam rõhutama aktiivse vastupanu ning ise oma elu ja ajaloo kujundamise vajalikkust. Selles kontekstis loodi Eesti Vabadussõja narratiiv õigel ajal ja õiges kohas. Väike ja võidukas sõda iidsete rahvuslike vaenlaste üle sobis hästi rahvusluse selle hetke ootustega.

SUMMARY

The purpose of the study "The genesis and narratives of national history writing from the beginning of the 19th century up until World War II. Estonia in comparison with other non-dominant Nordic and Baltic nations" is to map the narratives of national historiographies of Nordic and Baltic non-dominant nations, as well as to position the Estonian history writing in the aforementioned context.

In addition to the Estonian approaches, the study involves Lithuanian, Latvian, Finnish, Norwegian, and Icelandic treatments of history. The texts studied are textbooks and empirical historiography, while closer emphasis is on the latter with respect to the 19th century and the former in case of the 20th century.

The central keyword of the study is "nationalism", which is defined as an ideology supporting the modernisation of society in the 19th century. Modernisation is characterised by the democratisation of society, mass education and mass communication. Instead of the former local, class-based or religious identity, national identity occupied the foremost position in the hierarchy of identity. The conviction that it is most natural to divide the humankind into groups on the basis of national characteristics became its core. In the 20th century, the dimension of state which involved the preference that national and state borders would possibly coincide was added to the (small) nations' identity thus far mainly based on ethnic qualities.

The theoretical point of departure of the study is Jan Assmann's concept of history writing as a part of cultural memory. Historical memory develops in the interaction of interpretations of the past, values of the present, and perspectives of the future, while important tools of the process are mediation, textualization, and communication. Theories from several fields of research are included (comparative historiography, nationalism studies, memory studies, narratology); while James Wertsch's theory on narrative hierarchy, Aleida Assmann's theory on the differences of stored memory and functional memory, and Miroslav Hroch's theory on the developmental stages of small nations are applied more frequently in the dissertation. The aim of the study is to emphasise the necessity of pointing out the differences arising from the genesis, narrative hierarchy and text type of history writing.

In the chapter "Genesis of national history writing from 19th century up to World War II", the author explores several of the developmental trends characteristic of the approaches to history of small nations: the ever-increasing narrativisation of texts in national framework, secularisation, emancipation, militarisation, change of focus and the alteration of historical and national thought.

With regard to narrativisation of history writing, the author means both the storification of history in general as well as the increasingly strengthening storification of the national set of ideas. During the explored period, descriptive

history became a history of events linked by causal interconnections, which were grounded in national ideology to an ever greater extent. History was no longer presented chronologically but thematically. Periods in history were attributed characteristic nationally-inspired titles, e.g. "century of peace" or "ancient fight for freedom". History was started to be seen first and foremost as a story of the development of a nation from its birth in the times of antiquity through downfall up to rebirth in the 19th century. After World War I, the idea of national statehood gained a central position, due to which history became a story of developing into a nation state.

The historians of every nation needed to find a story that considered the past, present, and future perspectives of just that nation, although the task varied in difficulty for different nations. It was the most complicated in case of Latvian history writing since histories of different political, religious, and ethnic backgrounds had to be melded into one. For Estonia, the "task" of narrating history in national terms was of one of the simplest in kind, which may be the reason why a national historiography was created rather swiftly, despite the late start.

The second characteristic common for the explored nationalisms (and most likely nationalisms in general) was increasing secularisation. While the religious world view offered significant competition to the national one and it proved hard to choose between them in the occurrence of mutually exclusive narratives (e.g. loss of freedom vs. Christianisation/civilisation) in the 19th century, then in the 20th century, the national narrative proved successful in most cases. One of the indicators was the genesis of the "uncivilized pagans" narrative. Whereas the historiographers of the 19th century endeavoured to avoid or mitigate the historic facts concerning ancient ancestors that may have appeared pagan or uncivilized to modern Christians, the treatments of history of the 20th century did not see this as a problem. Pagan did not automatically equal uncivilized, furthermore, "that dark time" and "that brutal time", expressions that had been thus far used for describing times of antiquity disappeared. The trend was accompanied by an increase in the appraisal of Viking and military culture. In Iceland, the "Golden Age" narrative was changed due to the aforementioned trend: hitherto the golden age had been symbolised by the so called time of peace following Christianisation, however, between the two World Wars, the golden age was considered to have been the period of swift development and equal class standing in the society preceding Christianisation.

In comparison with other nations, religious rhetoric was employed the most and the longest in Finnish approaches. Principal-based religiosity was prominent also in Lithuanian approaches, although, surprisingly, this was meant to embrace both the pagan and Catholic periods of history. It was the emphatic statement that Lithuanians are religious that was underlined, notwithstanding the specific persuasion. In Estonian history writing, religious rhetoric was not foregrounded, although it might not have been caused by the lesser religiosity of Estonians. First and foremost, people were against religious institutions.

The explored approaches to history of non-dominant nations developed in the sphere of influence of two dominant nations, taking into account that one dominant nation rather had a cultural and the other a political influence (e.g. Danish and Swedish influence on Norse nationalism; Baltic German and Russian influence on Estonian nationalism). During the national-romantic period, i.e. the 19th century, history writers mainly opposed the culturally dominant nationality; on the other hand, the attitude towards politically dominant nationality was positive. At the turn of the century, the situation changed: opposition to cultural "other" decreased and the desire to free oneself from the influence of political "other" became central. Consequently, it drastically changed the evaluation of the emancipation of serfs in Estonian and Latvian historiographies, and union with Sweden in Norse historiographies.

As religious rhetoric retreated, there was more space for interpreting history from a militaristic standpoint. Non-dominant nationalities have been described as peaceful and non-expansionist, nonetheless, the increasing appreciation of military success was also evident here. Primarily, an active stance in defending one's rights was started to be valued. As a result, many of the narratives that had thus far had a rather religious tenor (e.g. the Baltic crusades of the 13th century) became militaristic. This trend was more evident in school textbooks, while mainstream historiography focused rather on economic and cultural history.

Specialised literature commonly features the fact that the "Golden Age" of a nation's history was at the core of national-romantic schools' approaches. In this study the author explores if and how the focus shifted to later periods of history. In general, one may claim that history was written starting from the past up to the present, beginning from a historical period that could have potentially been the most untroubled from the point of view of nationalism, continuing with a period characterised as the most problematic for national history, and finally reaching modern times. Shifting from one period to another was subject to quite a similar logic for the nations viewed: the shifts coincided with changes in the schools of historiography of the respective nations.

In comparison with the philosophy of history, the explored texts devoted much more attention to national thought. Although the first generation of history writing is generally called the national-romantic school, national-romanticism emerged quite late in case of the discussed nations and was therefore already strongly influenced by evolutionism. National romantic philosophy became stratified; on the other hand, it was characteristic of the entire period under study, not only the 19th century. Therefore, one may say that in view of the philosophy of history, its genesis was not highly noticeable. If defined as positioning history generally in the centre of society's forms of expression, historism was also characteristic of the entire period.

The chapter "Metanarratives of history writing" explore the main components of the narrative model of national history: narratives on the origins of a nation, golden age, loss of independence, decline, rebirth, and treatment of

religion. While in the previous chapter that described the common trends in national approaches to history the author pays more attention to the similarities of nations, in this chapter the differences of nations become more prominent.

The narrative of origins, i.e. narrative of the ethnic descent of a nation and the story of journeying to and reaching the contemporary homeland was used to define oneself in time and space – when did our ancestors come here, whence did they come and who are our kindred people. Those narratives received more attention in the 19th century and later disappeared from focal consideration. As there were no written sources, linguistics and race theories were referred to. The genesis of a narrative shifted towards a version favouring the local descent of a nation. This type of version was more influential in Lithuanian and Estonian approaches, although it never achieved full domination anywhere.

Of the explored narratives, the Lithuanian narrative of origin was the most idealised and untroubled. Lithuanian as the most archaic Indo-European language received attention in the entire Europe and was therefore a great source of national pride for Lithuania. In Norse approaches, the narrative of origin was the most problematic; in desiring to distinguish themselves more clearly from the Danish and Swedish, a specific immigration theory was created. According to this, the Norse people were considered ethnically the most pure of the Nordic nations. The question of race was the sore issue in the Finnish and Estonian narratives of origin. According to contemporary race theories, Finno-Ugric peoples were of a lower standing racially than Indo-Europeans. At the same time, Finno-Ugrians were said to be related to the Sumerians, which was good news for the nationalists.

The nations under discussion were ethnically related and, in part, also formed a hierarchy: Estonians were the "younger brothers" of Finns, Latvians of Lithuanians and Icelanders of Norwegians. The "younger brothers" did employ all versions of the aforementioned narratives, which, however, achieved a lesser degree of influence in view of the general concept of national thought.

The analysis of the golden age narrative proceeds from the question of interaction between a historian, history and sources: whether and how did the absence of sources or presence of unfavourable sources affect the narration of history; was it easier to narrate histories that included independent political history than histories of peoples that so to say did not have a history.

Positioning the golden age narrative indicates the importance of the religious world view in the 19th century approaches. If at all possible, a period which conformed to contemporary religiosity was chosen as the golden age of a nation. It is hereby important to underline that in this case, the determination was the result of a choice, not something intrinsically already present in history.

Both the existence of sources and an earlier independent state in history could often have been rather a hindrance for narrating history since what was expressed in the sources might not have been at all pleasant for the 19th century nationalists. Although the scarcity of sources covering preceding history was

often lamented, it mostly meant the lack of "favourable" sources, not sources as such.

Since the images found in sources were rarely quite to the liking of nationalists, the golden age narrative was expressed more eloquently in descriptions of the ancient ancestors' overall disposition rather than the delineation of specific historical events. This reduced the difference between nations "with" and "without" a history.

The main propositions of scientific historiography had a strong influence on the non-professional historians discussed here, who generally did not (consciously) avoid the reproduction of negative historical facts. Thus, the problematic side of nationalism manifested itself more eloquently in history writing.

Scientific demands, on the other hand, contributed a balancing influence to the texts; even the descriptions of well-known historical myths (e.g. the good old Swedish days (*vana hea Rootsi aeg*) in Estonia or Club War (*Nuijasota*) in Finland) could be hardly called idealised. For this reason, the possibilities for analysing several subjects (e.g. national heroes) within the framework of this study are limited. Since Ann Rigney has found that historical novels are "imperfect histories", one could say that historiography is "imperfect memory". The degree on national "inspiration" was manifested in them to a rather limited extent. Taking into account that history texts are frequently referred to as creators of myth in the context of historical myths but the texts themselves rarely feature uncritical embellishment of history, it can be concluded that misunderstanding is a significant part of the generation of historical memory.

The narratives on the loss of independence fell into two groups with regard to the nation under study: independence was lost due to political stratagems (in Lithuania, Norway, Iceland) or as a result of subjugation (Estonia, Latvia, Finland). It was the first option that amazed the nationalists since the un-national operating motives of ancestors were quite hard to understand. In the 19th century, the aspect of fighting against a conqueror was not emphasised in the narratives of lost independence of the Finns and Latvians; conquest was also seen as an event that provided the impetus for the nation's history to move forward. In the 20th century, however, Finnish and Latvian narratives did become more similar to the Estonian one; they began to underline active resistance against conquerors. Thus, the Estonian interpretation of the ancient fight for freedom was rather distinctive in the 19th century since the militaristic approach dominant in Estonia appeared more infrequently as of yet in case of other nations. Consequently, there arises the question whether the narrative on the ancient fight for freedom developed to be such in the 19th century because nationalists wished to see it in that manner or due to the fact that the narrative could not have been presented otherwise in the framework set by the Chronicle of Henricus de Lettis. In comparison with others, the Estonian treatments lacked the narrative of the voluntary civilizing of ancient ancestors (likewise, due to the restrictions of the Chronicle of Henricus de Lettis) and this may explain why Estonian treatments discussed the question of uncivilized ancestors in greater

length than other nations. However, in the context of 20th century nationalism, the ancient fight for freedom narrative met the expectations of nationalism, and the anniversary of the battle of Võnnu as the symbol of finishing what had started with the ancient fight for freedom became the Victory Day for Estonians.

Treatments of the narratives of downfall were similar in general, notwithstanding the nation. The question of peasants' rights was at the core of the matter, while historical events and rulers were evaluated accordingly. The criticism with regard to the period of downfall was, nonetheless, directed more towards the nobility than the rulers. Loss of freedom was accompanied by gradual moral degradation. For that reason, the task of the rebirth of a nation was not only the restoration of political or economic rights but also a nation's "spirit".

There were altogether three narratives of rebirth for all the nations explored: the restoration of primary political rights, national awakening in the 19th century, and independent statehood in the 20th century. Albeit the so called first rebirth received a thoroughly positive appraisal in the 19th century, it was approached with a quite critical stance in 20th century treatments. The necessity of active resistance and shaping one's life and history on one's own began to be more pronounced in nationalism. Considering this context, the narrative of the Estonian War of Independence was created at the right time and place; a small-scale and victorious war against ancient national enemies tallied perfectly with the expectations of nationalism at the time.

ALLIKAD

Adamovičs, Ludvigs (1930) Die Letten und die katholische Kirche. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Riga: Walters & Rapa, lk 215–235.

Aðils, Jón J. (1906) Gullöld Íslendinga: Menning og lífshættir feðra vorra á söguöldinni. Reykjavík: Sigurður Kristjánsson.

Alekna, Antanas (1911) Istorija Lietuvos. Kaunas: Saliamono Banaičio.

Aspelin, Johan Reinhold (1875) Suomalais-ugrilaisen muinastutkinnon alkeita. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Balodis, Francis Aleksandrs; Tentelis, Augusts (Red.) (1938) Latviešu vesture. I sejums, 1. dala. Rīga: Valters un Rapa.

Bankins, Jānis (1878) Tehwzemes-stahsti, jeb notkumi Baltija: Preeksch muhsu skolahm sarakstiti. Riga: Bušu.

Bergmann, Jaan (1879) Eestlane ordo ajal. Eesti Postimehe kalender ehk aasta raamat. Tartu.

Birkerts, Antons (1990, orig. 1925) Mazā Latvijas vēsture. Pamatskolam 3. un 4. klases kurss. Rīga: Zvaigne.

Bjarnason, Þorkell (1880) Ágrip af sögu Íslands. Reykjavík: Ísafoldar.

Bugge, Alexander (1910) Norges historie fremstillet for det norske folk. I binds anden del tidsrummet ca. 800–1030. Kristiania: Aschehoug.

Bull, Edvard (1931) Det norske folks liv og historie gjennem tidene. Fra omkring 1000 til 1280. Oslo: Aschehoug.

Cajan, Juhana Fredrik (1846) Suomen historia. 1, Pakanuuden ja paavinuskon ajat. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Collier, William Francis (1884) History of Ireland for schools. London: Marcus Ward.

Daukantas, Simonas (1988, orig. 1845) Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Vilnius: Vaga.

Dinsbergs, Krišjānis (1882) Balteeschu senatnes wehsture. Riga: Stahl.

Dreimanis, Pēteris (1935) Latvijas vēsture vidusskolam. Rīgā: A. Gulbis.

Eesti Postimees 1871, lisaleht nr 1–27.

Eisen, Matthias Johann (1877) Eesti, Liiwi ja Kuura maa ajalugu: Muistsest ajast meie ajani. Tartu: Schnakenburg.

Endzelīns, Jānis (1930) Die Letten und ihre Sprache. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Riga: Walters & Rapa, lk 56–60.

Eriksen, Magnus (1934) Norges historie for folkeskolen. Oslo: Olaf Norlis.

Faye, Andreas (1865) Geschichte von Norwegen. Leipzig: Senf.

Faye, Andreas (1831) Norges Historie til Brug ved Ungdommens Underviisning. Christiania: Krohn.

Forsström, Oskar Adolf (1899) Suomen historian oppikirja kansakouluja varten. Porvoo: Werner Söderström.

Geijer, Erik (1832–1836) Svenska folkets historie, I–III. Örebro: Lindhs.

Geniušas, Juozas (1937) Lietuvos istorijos vadovėlis: Ketvirtam pradžios mokyklos skyriui. Kaunas: Ptašeko.

Grossschmidt, Otto (1911) Eesti rahwa ajalugu. Tartu: Hermann.

Hæreid, Jens (1925) Norges historie fortalt for skole og hjem. 8. oplag. Oslo: Aschehoug.

Heporauta, Frans Akseli (1938) Historian oppikirja kansakouluja varten. 9. painos. Porvoo: Werner Söderström.
Hermann, Karl August (1895) Uurimised Eesti rahwa muinas-ajast. Jurjew: Postimees.
Hermann, Karl August (1896) Sumeri-akkadlased. Uurimised wanast muinasajast. Tartu: K. A. Hermann.
Hurt, Jakob (1879) Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu: K. Mattiesen.
Jaakkola, Jalmari (1938) Suomen varhaiskeskiaika: Kristillisen Suomen synty. Porvoo: Werner Söderström.
Jakobson, Carl Robert (1867) Kooli Lugemise raamat, Esimene jagu. Tartu: Laakmann.
Jakobson, Carl Robert (1875) Kooli Lugemise raamat. Teine jagu. Tartu: Laakmann.
Jakobson, Carl Robert (1991, orig. 1868) Kolm isamaa kõnet: Kriitiline väljaanne käsikirjast kommentaaride ja järelsõnaga. Tallinn: Eesti Raamat.
Jakobson, Peeter (1885) Ajalugu Eesti alamatele koolidelle. Rakvere: Kuhs.
Jensen, Ole (1889) Norges historie i fortællinger for skolen og hjemmet. Kristiania: Mallings.
Jónsson, Jónas (1915) Íslandssaga handa börnum. Fyrra hefti. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan.
Jung, Jaan (1874) Mönda Isamaa wanust aegust. Tartu: H. Laakmann.
Jõgewer, Jaan (1913) Eesti rahwa sündimine ja tema noor põlw. Reiman, Willem (Toim.) Eesti Kultura, II. Tartu: Postimees, lk 202–228.
Keyser, Rudolf (1866) Norges historie, I. Kristiania: Mallings.
Kleppen, Pål (1930) Norges hisorie med avsnitt av verdens historie for folkeskolen. Oslo: Gyldendal.
Knutson, Tormod (1933) Vårt folks historie. Oslo: Nasjonalforlaget.
Koht, Halvdan (1926) Norsk bondereising. Oslo: Aschehoug.
Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, I: Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi I klassile. Kolmas trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Konks, Jaan (1939) Eesti ajalugu, II: Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi II klassile. Teine trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Koskinen, Yrjö (1874) Suomen historia: Kansakouluja varten. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
Krodsneeks, Janis (1912–1913) Is Baltijas wehstures, I–II. Riga: Rigas Latvieschu Beedribas Derigu Grahmatu Nodala.
Krodsneeks, Janis (1920) Latwijas wehsture, I–II. Riga: Gulbis.
Kruus, Hans (Toim.) (1936) Eesti ajalugu. I, Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Kruus, Hans (Toim.) (1937) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Laing, Samuel (Transl.) (1844) Snorre Sturluson: Heimskringla. The chronicle of the kings of Norway. King Olaf Trygvason's saga, ptk 25. London: Longman. http://lind.no/nor/index.asp?lang=&emne=asatru&vis=s_e_olav_tryggvason
Libe, Juhan (Toim.) (1932–1933) Eesti rahva ajalugu, I. Tartu: Vasar.
Liiv, Otto (Toim.) (1940) Eesti ajalugu. III, Rootsi ja Poola aeg. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
Lindeqvist, Kaarlo Olavi (1907) Suomen historian oppikirja. Porvoo: Werner Söderström.
Lødøen, Ole Iver Knudsen (1905) Det norske folks historie. Fortalt for folke- og ungdomsskolen. 3. del. Kristiania: Cappelens.

Mantere, Oskari; Sarva, Gunnar (1929) Keskikoulun Suomen historia. Kuudes painos. Porvoo: Werner Söderström.
Melsteð, Bogi Thorarensen (1906) Concise history of Iceland.
Moora, Harri (1926) Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal. Tartu: Loodus.
Munch, Peter Andreas (1839) Norges Historie i kort Udtog til Brug for de første Begyndere. Christiania: Johan Dahl.
Möller, August; Asson, Emma (1932) Eesti ajalugu ühes üld-ajalooga ja kodanikuteadus. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
Nielsen, Yngvar (1911) Norges historie fremstillet for det norske folk. IV binds anden del tidsrummet 1588–1660. Kristiania: Aschehoug.
Nordal, Sigurður (1990, orig. 1942) Icelandic culture. Ithaca, New York: Cornell University Library.
Olavs, Vilis (1892) Latwju tauta. Jelgawa: Drawin.
Ora, Yrjö; Ottelin, Ahti Konrad (1934) Historian oppikirja keskikouluille, II. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
Øverland, Ole Andres (1886) Lærebog i Norges nyeste historie. Kristiania: Huseby.
Penkauskas, Pranas (1931) Lietuvos istorija. Kaunas: Šviesos.
Petersen, Siegwart (1881) Norges historie: Læse- og lærebog for almue- og borgerskoler. Kristiania: Cappelens.
Plāķis, Juris (1930) Die baltischen Völker und Stämme. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Riga: Walters & Rapa, lk 49–55.
Prants, Hindrik (1912) Eesti rahwa ajalugu, I. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus.
Prants, Hindrik (1913) Eesti rahwa ajalugu, II. Tartu: K. Sööt'i kirjastus.
Pumpurs, Andrejs (1973, orig. 1888) Lacplesis. Tallinn: Eesti Raamat.
Põrk, Aleksander (1927) Eesti ajalugu. II, Ordu, Taani, Poola ja Rootsi aeg Eestis 1227–1721. Tallinn: Eesti kultuur-ajaloo selts.
Raabe, Jens (1903) Lære- og Læsebog i Norges og Nordens Historie for Folkeskole og Hjem. Kristiania: Cammermayers.
Reiman, Willem (1907) Kolm sammukest rändamise teed. *Sirvilauad*. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts.
Reiman, Villem (1920) Eesti ajalugu. Tallinn: Varrak.
Reiman, willem (Toim.) (1913) Eesti Kultura, II. Tartu: Postimees.
Reinbergis, Janis (1883) Kursemes pirmais leelkungs Gothards Ketlers. Leepaja: K. Ustina.
Rezold, Joosep Georg (1889) Üleüldine eestlaste ajalugu, nende sõjad naabrirahwastega ja seitsme saja aastane orjapõli. Tallinnn: Rezold.
Saal, Andres (1893) Üleüldine Isamaa ajalugu. I, Eestlaste ajalugu kõige wanemast ajast nende priiuse kautamiseni. Rakvere: N. Erna.
Sars, Ernst Johan (1877) Udsigt over den norske historie, 1. Christiania: Cammermeyer.
Sars, Ernst Johan (1882) Historisk Inledning til Grundloven. Kristiania: Folkeskiftselskabets Forlag.
Sepp, Hendrik (1920) Sissejuhatuseks. Reiman, Villem. Eesti ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 5–8.
Sigurjónsson, Arnór (1930) Íslendingasaga yfirlit handa skólum og alþyði. Akureyri: Prentsmiðja Odds Björnssonar.
Skirmuntt, Konstancija (1887) Istorija Lietuwos: Trumpai apsakyta. New York: Lietuwiszkojo Balso.

Suolahti, Gunnar (1934) Papisto. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus, lk 46−65.
Suolahti, Gunnar (1993, orig. 1913) Vuosisatain takaa: Kulttuurhistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. (1934) Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus.
Steen, Sverre (1935) Det norske folks liv og historie gjennem tidene. Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640. Oslo: Aschehoug.
Šapoka, Adolfas (Red.); Juozas Jakštas; Zenonas Ivinskis; Šležas, Paulius; Petras Klimas (1936) Lietuvos istorija. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys.
Šinkūnas, Peliksas (1926) Krašto mokslo vadovėlis. Kaunas.
Šležas, Paulius; Malinauskas, Ignas (1934) Lietuvos istorija: Pradžios mokyklai ir pirmosioms gimnazijos klasėms. Kaunas: Sakalo.
Švābe, Arveds (1928) Grundriβ der Agrargeschichte Lettlands. Riga: Lamey.
Zālītis, Frīdis (1930) Mazā Latvijas vēsture. Rīgā: Valters un Rapa.
Zeiferts, Teodors (1922) Latviešu rakstniecības vesture, I. Rīgā: Gulbis.
Taranger, Absalon (1917) Norges historie fremstillet for det norske folk. Tredje binds anden del tidsrummet 1443–1537. Kristiania: Aschehoug.
Tentelis, Augusts (1930) Die Letten in der Ordenszeit. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Riga: Walters & Rapa, lk 140–163.
Topelius, Zacharias (1876) Maamme kirja. Helsinki: Edlund.
Vilkuna, Kustaa (1934) Talonpojan maa- ja kotitalous. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus, lk 262–311.
Veinbergs, Fridrihs (1921, orig. 1885) Iz Latveešu-Leišu vēstures. Rīgā.
Vellesen, Jonas (1916) Norges historie for skole og hjem. 5. oplag. Berge: Beyers.
Voionmaa, Väino (1934) Valtiokaikkisuuden, merkantilismin ja säätyjen aika. Suolahti, Gunnar; Voionmaa, Väino; Aaltonen, Esko; Renvall, Pentti; Kuusanmäki, Lauri; Waris, Heikki; Jutikkala, Eino. Suomen kulttuurihistoria, II. Jyväskylä: Gummerus, lk 12–32.
Wallin, Väinö (1894) Kuvauksia suomen Kansan esihistoriasta. Jyväskylä: Jyväskylän kirjapaino.
Wergeland, Hendrik (1859) Tale ved en Borgerfest i Eidsvoll "Til Forfædrenes Minde (1834)". Udvalgte skrifter. Christiania: Tønsberg, lk 356–368.
Wergeland, Henrik (1834) Norges Historie, I–II. Christiania: Hoppes.
Wesala, Kaarlo (1893) Suomen historia: Kansakouluja varten. Porvoo: Werner Söderström.
Wipper, Robert (1930) Von XV bis zum XVIII Jahrhundert. Die Letten: Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Riga: Walters & Rapa, lk 164–191.
Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari (1869) Oppikirja Suomen kansan historiassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KASUTATUD KIRJANDUS

Aberbach, David (2008) Byron to D'Annunzio: From liberalism to fascism in national poetry, 1815–1920. *Nations and nationalism*, 14 (3), lk 478–497.

Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (1996) Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Ahtiainen, Pekka; Tervonen, Jukka (2000) A journey into Finnish historiography from the end of the 19th century to the present day. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 50–79.

Ammert, Niklas (2008) Det osamtidigas samtidighet: Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år. Lund: Lunds Universitet.

Anderson, Benedict (1983) Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. London: Verso.

Angermann, Norbert; Garleff, Michael; Lenz, Wilhelm (Hrsg.) (2005) Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Münster: Lit.

Ankersmit, Frank (2008) The three levels of *Sinnbildung* in historical writing. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 108–122.

Ankersmit, Frank (2009) Narrative and interpretation. Tucker, Aviezer (Ed.) A companion to the philosophy of history and historiography. Malden: Wiley–Blackwell, lk 199–208.

Annus, Epp (2000) Kiigelaul mineviku ja tuleviku vahel: Rahvuslikust mütoloogiast. *Looming*, 1, lk 88–95.

Armstrong Guyda; Wood, Ian N. (Eds.) (2009) Christianizing peoples and converting individuals. Turnhout: Brepols.

Assmann, Aleida (2011) Cultural memory and western civilization: Functions, media, archives. Cambridge: Cambridge University Press.

Assmann, Aleida (2006) Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München: C.H.Beck.

Assmann, Jan (1997) Moses the Egyptian: The memory of Egypt in western monotheism. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Assmann, Jan (2000) Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: Beck.

Assmann, Jan (2008) Communicative and cultural memory. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 109–118.

Baár, Monika (2010) Historians and nationalism: East-Central Europe in the nineteenth century. Oxford: Oxford University Press.

Bagge, Sverre (2001) The middle ages. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk 111–131.

Balkelis, Tomas (2011) The making of modern Lithuania. London: Routledge.

Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) (2006) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press.

Bentley, Michael (1999) Modern historiography: An introduction. New York: Routledge.

Berger, Stefan (2007) The power of national pasts: Writing national history in nineteenth- and twentieth-century Europe. Berger, Stefan (Ed.) Writing the nation: A global perspective. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 30–62.
Berger, Stefan (Ed.) (2007) Writing the nation: A global perspective. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Berger, Stefan (Ed.) (2010) Nationalizing the past: Historian as nation-builder in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Berger, Stefan; Donovan, Mark; Passmore, Kevin (1999) Apologias for the nation-state in Western Europe since 1800. Berger, Stefan; Donovan, Mark; Passmore, Kevin (Eds.) Writing national histories: Western Europe since 1800. London: Routledge, lk 3–14.
Berger, Stefan; Donovan, Mark; Passmore, Kevin (Eds.) (1999) Writing national histories: Western Europe since 1800. London: Routledge.
Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Conclusion: Picking up the threads. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 531–552.
Berger, Stefan; Lorenz, Chris (2008) Introduction. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 1–23.
Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) (2008) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
Björk, Ragnar (2010) The overlapping histories of Sweden and Norway: The union from 1814 to 1905. Frank, Tibor; Hadler, Frank (Eds.) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 17–34.
Branch, Michael (Ed.) (1999) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society.
Breisach, Ernst (1994) Historiography: Ancient, medieval and modern. Chicago: The University of Chicago Press.
Brüggemann, Karsten (2003) Võidupüha: Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. *Vikerkaar*, 10–11, lk 131–142.
Buceniece, Ella (Sast.) (1995–2006) Ideju vēsture Latvijā. Rīgā: Zvaigzne ABC/RaKa.
Burbaker, Rogers (2012) Religion and nationalism: Four approaches. *Nations and Nationalism*, 18 (1), lk 2–20.
Burke, Peter (2006) Ajalugu kui ühiskondlik mälu. Kultuuride kohtumine: Esseid uuest kultuuriajaloost. Tallinn: Varrak, lk 52–69.
Butrimas, Adomas (1999) A note on the writing of textbooks on Lithuanian history. Branch, Michael (Ed.) National history and identity: Approaches to the writing of national history in the North-East Baltic region nineteenth and twentieth centuries. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 265–269.
Carr, David (2008) Reality and history. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 123–136.
Clerc, Louis (2011) The Finnish foreign ministry's press department and narratives on the past, 1918–1958, Turku. http://users.utu.fi/loucle/CLERC.pdf
Connor, Walker (1994) Ethnonationalism: The quest for understanding. Princeton NJ: Princeton University Press.
Dahl, Ottar (1990) Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre. Oslo: Universitetsforslaget.

Detrez, Raymond (2004) The Bulgarian national movement in the light of Hroch's analysis of national revival. "The cultivation of culture": A workshop in the Netherlands Institute, Athens, 7–10 February 2004. http://cf.hum.uva.nl/natlearn/balkan/athens_detrez.html

Epple, Angelika (2010) A strained relationship: Epistemology and historiography in eighteenth- and nineteenth century Germany and Britain. Berger, Stefan (Ed.) Nationalizing the past: Historian as nation-builder in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 86–107.

Eriksonas, Linas (2004) National heroes and national identities: Scotland, Norway and Lithuania. Bruxelles: Peter Lang.

Erll, Astrid (2011) Memory in culture. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) (2008) Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter.

Eyerman, Ron (2001) Cultural trauma: Slavery and the formation of African American identity. New York: Cambridge University Press.

Fewster, Derek (2006) Visions of past glory: Nationalism and the construction of early Finnish history. Helsinki: Finnish Literature Society.

Fewster, Derek (2009) Approaches to the conversion of the Finns: Ideologies, symbols, and archaelogical features. Armstrong Guyda; Wood, Ian N. (Eds.) Christianizing peoples and converting individuals. Turnhout: Brepols, lk 89–102.

Frank, Tibor; Hadler, Frank (Eds.) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Frank, Tibor; Halder, Frank (Eds.) (2011) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Gellner, Ernest (2008) Nations and nationalism. Oxford: Blackwell.

Germane, Marina (2012) Civic or ethnic nation? Two competing concepts in interwar Latvia. *Nations and Nationalism*, 18 (3), lk 439–460.

Ģērmanis, Uldis (1995) Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa.

Hackmann, Jörg (2001) Ethnos oder Region? Probleme der baltischen Historiographie in 20. Jahrhundert. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 50, lk 531–556.

Hadler, Frank; Mesenhöller, Mathias (Hrsg.) (2007) Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918. Leipzig: Akademische Verlagsanstalt.

Hálfdanarson, Guðmundur (2001) Icelandic nationalism: A non-violent paradigm? Hálfdanarson, Guðmundur; Isaacs, Ann Katherine (Eds.) Nations and nationalities in historical perspectives. Pisa, lk 1–13.

Hálfdanarson, Guðmundur (2006) Severing the ties: Iceland's journey from a union with Denmark to a nation-state. *Scandinavian Journal of History*, 31 (3–4), lk 237–254.

Hálfdanarson, Guðmundur; Isaacs, Ann Katherine (Eds.) (2001) Nations and nationalities in historical perspectives. Pisa.

Haug, Toomas (2013) Kadunud paradiis: identiteet kui looming. XIX sajandi nostalgia. *Looming*, 4, lk 561−582.

Heiss, Gernot; v. Klimó, Årpåd; Kolář, Pavel; Kovåč, Dušan (2008) Habsburg's difficult legacy: Comparing and relating Austrian, Czech, Magyar and Slovak National Historical Master Narratives. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) Contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. New York: Palgrave Macmillan, lk 367–404.

Hilson, Mary (2006) Denmark, Norway and Sweden. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 192–209.
Hovdhaugen, Even; Karlsson, Fred; Henriksen, Carol; Sigurd, Bengt (2000) The history of linguistics in the Nordic countries. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
Hroch, Miroslav (1993) From national movement to the fully-formed nation. The nation-building process in Europe. *New Left Review*, 198.
Hroch, Miroslav (1996) Specific features of the nation-forming process in the circumstances of the "small nations". Sørensen, Øystein (Ed.) Nationalism in small European nations. KULTs skriftserie, 47. Oslo: Research Council of Norway, lk 7–28.
Hroch, Miroslav (2000) Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations. New York: Columbia University Press.
Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) (2001) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press.
Hutchinson, John (1987) The dynamics of cultural nationalism: The Gaelic revival and the creation of the Irish nation state. London: Allen&Unwin.
Hutchinson, John; Smith, Anthony David (1994) Nationalism. Oxford: Oxford University Press.
Iggers, Georg G. (1968) The German conception of history: The national tradition of historical thought from Herder to the present. Middletown: Wesleyan University Press.
Iggers, Georg G. (1997) Historiography in the twentieth century: From scientific objectivity to the postmodern challenge. Hanover: Wesleyan University Press.
Ioffe, Grigory (2003) Understanding Belarus: Belarusian identity. *Europe-Asia Studies*, 55 (8), lk 1241–1272.
Jansen, Ea (1971) C. R. Jakobsoni "Sakala". Tallinn: Eesti Raamat.
Jansen, Ea (2004) Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
Jansen, Ea (2007) Eestlane muutuvas ajas: Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
Janužytė, Audronė (2005) Historians as nation state-builders: The formation of Lithuanian University 1904 to 1922. Tampere: University of Tampere.
Jeismann, Michael (2006) Nation, identity, and enmity. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 17–27.
Kaljundi, Linda (2006) Hingejõu ilmed ja meelehaigus: mäss Eesti ajaloomälus ja selle keskaegsetes tüvitekstides. *Paar sammukest*, XXII, lk 15–30.
Kaljundi, Linda (2008) Muinasmaa sünd. *Vikerkaar*, 7–8, lk 98–112.
Kaljundi, Linda (2011) The chronicler and the modern world: Henry of Livonia and the baltic crusades in the enlightenment and national traditions. Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate, lk 409−456.
Kansteiner, Wulf; Weilnböck, Harald (2008) Against the concept of cultural trauma or How I learned to love the suffering of others without the help of psychotherapy. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 229–240.

Karjahärm, Toomas (1998) Ida ja Lääne vahel: eesti-vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino (1997) Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino (2001) Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo.
Kelley, Donald (2000) Grounds for comparison. http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/r3/r3-kelley.pdf
Kemiläinen, Aira (1998) Finns in the shadow of the "aryans": Race theories and racism. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
Kennedy, James C. (2008) Religion, nation and European representations of the past. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) Contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. New York: Palgrave Macmillan, lk 104–134.
Klinge, Matti (2012) A history both Finnish and European: History and the culture of historical writing in Finland during the imperial period. Helsinki: Societas scientiarum Fennica.
Kocka, Jürgen (2003) Comparison and beyond. *History and Theory*, 42, lk 39–44.
Kocka, Jürgen; Haupt, Heinz-Gerhard (2009) Comparison and beyond: Traditions, scope and perspectives of comparative history. Kocka, Jürgen; Haupt, Heinz-Gerhard (Eds.) Comparative and transnational history: Central European approaches and new perspectives. Oxford: Berghahn, lk 1−30.
Kocka, Jürgen; Haupt, Heinz-Gerhard (Eds.) (2009) Comparative and transnational history: Central European approaches and new perspectives. Oxford: Berghahn.
Krapauskas, Virgil (2000) Nationalism and historiography: The case of nineteenth-century Lithuanian historicism. Boulder (Colo.): East European Monographs.
Krzoska, Markus; Maner, Hans-Christian (Red.) (2005) Beruf und Berufung: Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Münster: Lit.
Kukk, Kristi (2003) Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. *Vikerkaar*, 10–11, lk 98–107.
Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, Tõnu; Woodworth, Bradley (Koost.) Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.
Kuldkepp, Mart (2010) Den estnisk-svenska regionalistiska diskursen under mellankrigstiden. Tartu: Tartu Universitet.
Kuldkepp, Mart (2013) The Scandinavian connection in early Estonian nationalism. *Journal of Baltic Studies*, 44 (3), lk 313–338.
Laar, Mart (1995) Raamat Jakob Hurdast. Tartu: Ilmamaa.
Laar, Mart (2005) Äratajad: Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
Lacombe, Gaston (1997) Nationalism and education in Latvia, 1918–1940. *Journal of Baltic Studies*, 28 (4), lk 309–338.
Lazda, Paulis (1985) The phenomenon of russophilism in the development of Latvian nationalism in the 19th century. Loit, Aleksander (Ed.) National movements in the Baltic countries during the 19th century. Stockholm: Centre for Baltic Studies, lk 129–135.
Leerssen, Joep (2002) Hidden Ireland, public sphere. Galway: Arlen House.

Leerssen, Joep (2006) National thought in Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press.
Leerssen, Joep (2010) Nationalism and the cultivation of culture. *Nations and Nationalism*, 12(4), lk 559–578.
Liikanen, Ilkka (2011) The origins of the eastern border as the grand controversy of Finnish national history writing. Frank, Tibor; Halder, Frank (Eds.) Disputed territories and shared pasts: Overlapping national histories in modern Europe. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 177–199.
Lill, Anne (1998) Tacitus, aestii ja eestlased. *Sirp*, 13.11.1998.
Loit, Aleksander (Ed.) (1985) National Movements in the Baltic countries during the 19th century. Stockholm: Centre for Baltic Studies.
Lorentzen, Svein (2005) Ja vi elsker ... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000. Oslo: Abstrakt.
Lunden, Kåre (2001) History and society. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk 15–51.
Lust, Kersti (2003) Mahtra sõda. *Vikerkaar*, 10–11, lk 121–130.
Manier, David; Hirst, William (2008) A cognitive taxonomy of collective memories. Erll, Astrid; Nünning, Ansgard (Eds.) Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook. Berlin: Walter de Gruyter, lk 253–262.
Mannová, Elena (2007) Vom „Völkerkerker" zur „Völkerfamilie"?: Das Bild der Habsburgermonarchie in der slowakischen Historiographie. Hadler, Frank; Mesenhöller, Mathias (Hrsg.) Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918. Leipzig: Akademische Verlagsanstalt, lk 263–277.
Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) (2000) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo.
Misāns, Ilgvars (2008) „Wir waren immer ein Kriegervolk." Die Darstellung der ostbaltischen Kreuzzügen in der lettischen Geschichtsschreibung. Prieur, Jutta (Hrsg.) Lippe und Livland: Mittelalterliche Herrschaftsbildung in Zeichen der Rose. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, lk 185–207.
Nora, Pierre (1996) From *lieux de mémoir* to realms of memory, lk XVII. Realms of memory: rethinking the French past. Vol. 1, Conflicts and divisions. New York: Columbia University Press, lk xv–xxiv.
Piirimäe, Eva (2009) Patriotism, rahvuslus, liberalism: Sissejuhatus. Piirimäe, Eva (Koost.) Rahvuslus ja patriotism: Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, lk 9−52.
Plakans, Andrejs (1995) The Latvians: A short history. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press.
Pool, Ross (2008) Memory, history and the claims of the past. *Memory Studies*, 1(2), lk 149–166.
Prieur, Jutta (Hrsg.) (2008) Lippe und Livland: Mittelalterliche Herrschaftsbildung in Zeichen der Rose. Bielefeld: Verlag vor Regionalgeschichte.
Putelis, Aldis (1997) Folklore and identity: The situation in Latvia. *Folklore*, 4. http://www.folklore.ee/folklore/vol4/aldis1.htm
Pääbo, Heiko (2011) Potential of collective memory based international identity conflicts in post-imperial space. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Raun, Toivo (1987) Finland and Estonia: Cultural and political relations, 1917–1940. *Journal of Baltic Studies*, 18, lk 5–20.

Raun, Toivo (1991) Estonia and the Estonians. Stanford (Calif.): Hoover Institution Press.
Raun, Toivo (2003) Nineteenth- and early twentieth-century Estonian nationalism revisited. *Nations and Nationalism*, 9, lk 129–47.
Raun, Toivo (2005) National identity in Finland and Estonia, 1905–1917. Angermann, Norbert; Garleff, Michael; Lenz, Wilhelm (Hrsg.) Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Münster: Lit, lk 343–356.
Rias, Øystein (2001) Norway in union with Denmark. Hubbard, William H.; Myhre, Jan Eivind; Nodby, Trond; Sogner, Sølvi (Eds.) Making a historical culture: Historiography in Norway. Oslo: Scandinavian University Press, lk 132–155.
Ricœur, Paul (2008) Memory–Forgetting–History. Rüsen, Jörn (Ed.) Meaning and representation in history. New York: Berghahn, lk 9–19.
Rigney, Ann (1990) The rhetoric of historical representation: Three narrative histories of the French revolution. Cambridge: Cambridge University Press.
Rigney, Ann (2005) Plenitude, scarcity and circulation of cultural memory. *Journal of European Studies,* 35(1), lk 11–28.
Rüsen, Jörn (2005) History: Narration–Intrepretation–Orientation. New York: Berghahn.
Rüsen, Jörn (Ed.) (2008) Meaning and representation in history. New York: Berghahn.
Seixas, Peter (Ed.) (2004) Theorizing historical consciousness. Toronto: University of Toronto Press.
Selart, Anti (Toim.) (2012) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu: Tartu Ülikool.
Selart, Anti (2003) Muistne vabadusvõitlus. *Vikerkaar*, 10–11, lk 108–120.
Sigurðsson, Ingi (2000) The professionalization of Icelandic historical writing. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 149–163.
Simensen, Jarle (2000) National and transnational history: The national determinant in Norwegian historiography. Meyer, Frank; Myhre, Jan Eyvind (Eds.) Nordic historiography in the 20th century. *Tid og Tanke*, 5. Oslo: University of Oslo, lk 90–112.
Smith, Anthony D. (1986) Ethnic origins of nations. Oxford: Blackwell.
Smith, Anthony D. (1991) National identity. Harmondsworth: Penguin.
Smith, Anthony D. (1996) Euroopa rahvus või rahvuste Euroopa? *Akadeemia*, nr 3, lk 482–493.
Smith, Anthony D. (1999) Myths and memories of the nation. Oxford: Oxford University Press.
Snyder, Timothy (2003) The reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven: Yale University Press.
Sørensen, Øystein (2001) Kampen om Norges sjel, [1770–1905]. Eriksen, Trond Berg; Sørensen, Øystein (Red.) Norsk idéhistorie, Bind III. Oslo: Aschehoug.
Sørensen, Øystein (Ed.) (1996) Nationalism in small European nations. *KULTs skriftserie*, 47. Oslo: Research Council of Norway.
Sørensen, Øystein (Red.) (1998) Jakten på det norske. Oslo: Ad Notam Gylendal AS.
Sørensen, Øystein; Stråth, Bo (1997) Introduction. Sørensen, Øystein; Stråth, Bo (Eds.) The cultural construction of Norden. Oslo: Scandinavian University Press, lk 1–24.
Sørensen, Øystein; Stråth, Bo (Eds.) (1997) The cultural construction of Norden. Oslo: Scandinavian University Press.
Spires, Scott (1999) Lithuanian linguistic nationalism and the cult of antiquity. *Nations and nationalism*, 5(4), lk 485–500.

Storsveen, Odd Arvid (1998) Evig gammel: Henrik Wergeland, P. A. Munch og historiens nasjonale funksjon. Sørensen, Øystein (Red.) Jakten på det norske. Oslo: Ad Notam Gylendal AS, lk 229–247.
Svendsen, Åsmund (1998) Konfliktlinjer i historiefaget 1860–1905. Sørensen, Øystein (Red.) Jakten på det norske. Oslo: Ad Notam Gylendal AS, lk 249–261.
Zellis, Kaspars (Sast.) (2006) Mīti Latvijas vēsturē. Rīga.
Zerubavel, Eviatar (2003) Time maps: Collective memory and the social shape of the past. Chicago: University of Chicago Press.
Tamm, Marek (2008) History as cultural memory: Mnemohistory and the construction of the Estonian nation. *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), lk 499–516.
Tamm, Marek (2011) Martyrs and miracles: Depicting death in the chronicle of Henry of Livonia. Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate, lk 135−156.
Tamm, Marek (2012) Monumentaalne ajalugu. Tallinn: Digira.
Tamm, Marek; Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (Toim.) (2011) Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: A companion to the chronicle of Henry of Livonia. Farnham: Ashgate.
Tannberg, Tõnu; Woodworth, Bradley (Koost.) Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
Thijs, Krijn (2008) The metaphor of the master: 'Narrative hierarchy'. in national historical cultures of Europe. Berger, Stefan; Lorenz, Chris (Eds.) The contested nation: Ethnicity, class, religion and gender in national histories. Basingstoke: Palgrave Macmillan, lk 60–75.
Tilli, Jouni (2009) An interpretation of Finnish religious nationalism: The four topoi of theological depolitication. *Nations and nationalism*, 15 (4), lk 597–619.
Tommila, Päiviö (1989) Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia. Porvoo: Werner Söderström.
Tucker, Aviezer (Ed.) (2009) A companion to the philosophy of history and historiography. Malden: Wiley-Blackwell.
Tulving, Endel (2007) Mälu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
Tvauri, Andres (2003) Balti arheoloogia maailmaajaloo pöörises ehk gooti teooria saatus. *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, 7 (1), lk 38–71.
Umbach, Maiken (2006) Nation and region. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 63–80.
Undusk, Jaan (1997) Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu: Merkel–Jakobson–Hurt. *Keel ja Kirjandus*, 11–12, lk 721–734; 797–811.
Upton, Anthony (1980) The Finnish Revolution 1917−1918. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
Wertsch, James (2002) Voices of collective remembering. Cambridge: Cambridge University Press.
Wertsch, James (2004) Specific narratives and schematic narrative templates. Seixas, Peter (Ed.) Theorizing historical consciousness. Toronto: University of Toronto Press, lk 49–62.
Vick, Brian (2006) Language and nation. Baycroft, Timothy; Hewitson, Mark (Eds.) What is a nation?: Europe 1789–1914. Oxford: Oxford University Press, lk 155–170.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Kristi Kukk
Sünniaeg: 04.10.1979 Kuressaare
Kodakondsus: Eesti
Kontaktandmed: Jakobi 31–1, Tartu 51006
Praegune töökoht: Eesti Teadusagentuur, konsultant
Telefon: 5054462
E-post: kristi.kukk@etag.ee

Haridus:

2007–…	Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, doktoriõpe
2002–2005	Tartu Ülikool, Ajaloo osakond, MA
1997–2002	Tartu Ülikool, Ajaloo osakond, BA
1986–1997	Jõgeva Gümnaasium, keskharidus

Peamised uurimisvaldkonnad: Põhja- ja Baltimaade ajalugu 19. ja 20. sajandil, historiograafia, rahvuslus

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid:

1) Kukk, Kristi (2013) Stubborn Histories: Overcoming pagan brutality narrative in Estonian 19th-century national-romantic historiography in the Nordic and Baltic context. *Scandinavian Journal of History*, 38 (2), lk 135–153.
2) Kukk, Kristi (2012) Ein noch schwererer Fall von Amnesie? Die lettische nationale Geschichtschreibung vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg in vergleichender Perspektive. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, lk 106–119.
3) Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, T.; Woodworth, B. (Koost.) (Toim.). Vene impeerium ja Baltikum: Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.

Publikatsioonide loetelu:

Kukk, Kristi (2013) Stubborn Histories: Overcoming pagan brutality narrative in Estonian 19th-century national-romantic historiography in the Nordic and Baltic context. *Scandinavian Journal of History*, 38 (2), lk 135–153.

Kukk, Kristi (2012) Ein noch schwererer Fall von Amnesie? Die lettische nationale Geschichtschreibung vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg in vergleichender Perspektive. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, lk 106–119.

Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, T.; Woodworth, B.(Koost.) (Toim.). Vene impeerium ja Baltikum: Venestus,

rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.
Hallik, Terje; Kukk, Kristi; Laidla, Janet; Reinvelt, Riina (Toim.) (2009) Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal: Artiklid ja elulood. Tartu: Korp! Filiae Patriae.
Kukk, Kristi; Raun, Toivo (Eds.) (2007) Soviet deportations in Estonia: Impact and legacy. Tartu: Tartu University Press.
Kukk, Kristi (2006) Die Erwecker: Die Zeit des nationalen Erwachens in Estland im 19. Jahrhundert und deren Protagonisten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, lk 240–246.
Kukk, Kristi (2005). Rahvuse arengu peegeldumine ajalookäsitlustes Eesti näitel: magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
Kukk, Kristi (2003) Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. *Vikerkaar*, 10–11, 98–107.

CURRICULUM VITAE

Name: Kristi Kukk
Date of birth: October, 1979
Citizenship: Eesti
Address: Jakobi 31–1, Tartu 51006
Current position: Eesti Teadusagentuur, konsultant
Telephone: 5054462
E-mail: kristi.kukk@etag.ee

Education:

2007–…	University of Tartu, Institute of History and Archaeology, PhD student
2002–2005	University of Tartu, Department of History, MA
1997–2002	University of Tartu, Department of History, BA
1986–1997	Jõgeva Gymnasium

Main fields of research: history of the Nordic and Baltic countries in the 19th and 20th century; historiography; nationalism

Publications connected with the thesis::

1) Kukk, Kristi (2013) Stubborn Histories: Overcoming pagan brutality narrative in Estonian 19th-century national-romantic historiography in the Nordic and Baltic context. *Scandinavian Journal of History*, 38 (2), lk 135–153.
2) Kukk, Kristi (2012) Ein noch schwererer Fall von Amnesie? Die lettische nationale Geschichtschreibung vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg in vergleichender Perspektive. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, lk 106–119.
3) Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, T.; Woodworth, B. (Koost.) (Toim.). Vene impeerium ja Baltikum: Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.

Lis of publications:

Kukk, Kristi (2013) Stubborn Histories: Overcoming pagan brutality narrative in Estonian 19th-century national-romantic historiography in the Nordic and Baltic context. *Scandinavian Journal of History*, 38 (2), lk 135–153.

Kukk, Kristi (2012) Ein noch schwererer Fall von Amnesie? Die lettische nationale Geschichtschreibung vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg in vergleichender Perspektive. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, lk 106–119.

Kukk, Kristi (2009) Vene küsimus eesti ajalookirjutuses. Tannberg, T.; Woodworth, B. (Koost.) (Toim.). Vene impeerium ja Baltikum: Venestus, rahvuslus

ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 191–206.
Hallik, Terje; Kukk, Kristi; Laidla, Janet; Reinvelt, Riina (Toim.) (2009) Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal: Artiklid ja elulood. Tartu: Korp! Filiae Patriae.
Kukk, Kristi; Raun, Toivo (Eds.) (2007) Soviet deportations in Estonia: Impact and legacy. Tartu: Tartu University Press.
Kukk, Kristi (2006) Die Erwecker: Die Zeit des nationalen Erwachens in Estland im 19. Jahrhundert und deren Protagonisten. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, lk 240–246.
Kukk, Kristi (2005). Rahvuse arengu peegeldumine ajalookäsitlustes Eesti näitel: magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
Kukk, Kristi (2003) Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. *Vikerkaar*, 10–11, 98–107.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström**. Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaõóavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittelassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu**. Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi**. Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamölder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsides 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.